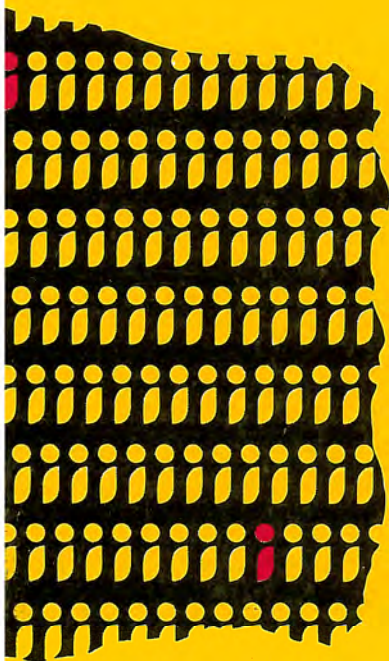

Sluten ungdomsvård

Rättsliga reaktioner på de ungas brott
före och efter införandet 1999

Eckart Kühlhorn

Statens
institutions
styrelse SiS
FOU

Forskningsrapport nr 5 2002

Sluten ungdomsvård

Rättsliga reaktioner på de ungas brott
före och efter införandet 1999

Eckart Kühlhorn

Författarpresentation

Eckart Kühlhorn är professor i sociologisk alkoholforskning vid Centrum för socialvetenskaplig alkohol- och drogforskning, Stockholms universitet (SoRAD). Han leder där utvärderingen av den nya påföljden Sluten ungdomsvård. Tidigare har han varit forskningschef vid Brottsförebyggande rådet (BRÅ) och därefter professor vid Socialhögskolan i Stockholm samt Sociologiska institutionen, Stockholms universitet. Till hans större publikationer inom den kriminologiska åtgärdsforskningen hör *Frivård och rehabilitering*. En empirisk utvärdering av ett experiment inom kriminalvården (1979).

Under senare tid har han bl a studerat betydelsen av Sveriges EU-inträde för alkoholkonsumtionen och varit huvudförfattare för *Alkoholkonsumtionen i Sverige under 1990-talet* (2000).

Beställes genom Statens institutionsstyrelse SiS
Forskningsrapport nr 5 2002
ISSN 1404-2576

AB C O Ekblad & Co, Västervik 2002

Förord

Statens institutionsstyrelse, SiS, fick år 1999 en ny klientgrupp – ungdomar som begår brott i 15–17 års ålder och som döms till sluten ungdomsvård i stället för fängelse. Domen skulle ungdomarna avtjäna på SiS särskilda ungdomshem. Forskningsprojektet *Utvärdering av sluten ungdomsvård* är initierat av SiS för att utvärdera den nya påföljden från och med dess införande. Projektet har genomförts av professor Eckart Köhlhorn, Centrum för socialvetenskaplig alkohol- och drogforskning (SoRAD) vid Stockholms universitet.

Studiens syfte har i första hand varit att bedöma om lagen genomförts i enlighet med lagstiftarens intentioner, det vill säga att sluten ungdomsvård framförallt skall vara ett alternativ till fängelsestraff för unga lagöverträdare. Den frågan belyses i denna rapport medan frågan om vårdmiljö och vårdinnehåll för sluten ungdomsvård jämfört med fängelse belyses av doktorand Jessica Palm i en kommande rapport.

För att precisera reformens konsekvenser för de tidsbestämda frihetsstraffen har dess två första år, åren 1999–2000 jämförts med förhållandena under perioden 1995–1997. Köhlhorn har undersökt förändringarna i de brottskategorier begångna av 15–17-åringar som resulterat i frihetsstraff samt den relativa andelen ungdomar som dömts inom dessa brottskategorier LSU-åren 1999–2000 jämfört med åren 1995–1997.

Resultaten tyder på en polarisering; Frihetsstraffen är efter reformen mer koncentrerade till lagföringar med många brott och påtaglig förbrottslighet än före reformens införande, med andra ord till allvarigare brottslighet. Strafftiderna däremot är betydligt längre när påföljden blev sluten ungdomsvård jämfört med fängelsedomarna före LSU:s införande. Det är framför allt de korta och medellånga frihetsberövandena som förlängts. Praktiskt taget inga ungdomar i målgruppen döms längre till fängelse.

Synpunkter på en tidigare version av rapporten har lämnats av f d professorn i kriminologi, Knut Sveri. Synpunkter har även lämnats av professor Jerzy Sarnecki och f d professor Carl-Gunnar Janson.

Sture Korpi
Generaldirektör

Kerstin Söderholm Carpelan
Forskningsledare

Innehållsförteckning

Förord	3
Sammanfattning	5
Tre problem i blickpunkten	8
Net-widening tack vare ett nytt, mera humant alternativ till fängelsestraff	10
Strafftider	10
Frihetsstraffens förgrening för unga lagöverträdare	11
Angreppssättet för att fånga in reformens konsekvenser och problem	13
Scenariot efter reformens ikraftträdande	17
Lagförd ungdomsbrottslighet och rättsliga reaktioner 1990–2000	20
Generellt om utvecklingen över tid	20
Den lagförda brottsligheten	21
Bibrottslighet	22
Förbrottslighet	23
Återfall i brott	24
Rättsliga reaktioner	26
Utvecklingen av grova våldsbrott, frihetsstraff och överlämnanden till vård inom socialtjänsten i fokus	30
Resultaten av reformen	35
Net-widening och nya brottstyper med tidsbestämda frihetsstraff	35
Straffskärpningar enligt två jämförelseperioder	35
Straffskärpningar med hänsyn till bibrottslighet	38
Förbrottslighetens betydelse för straffskärpningarna	39
Slutsatser om net-widening	40
Dömda strafftider och beräknade verkställighetstider	41
Frihetsstraffens förgrening före och efter reformen	46
Sammanfattning och synpunkter	49
Referenser	60
Metodbilaga	61
Tabellbilaga	71

Sammanfattning

Efter ett tioårigt utredningsarbete reformerades lagstiftningen om reaktioner mot ungdomsbrott. Reformen trädde i kraft den 1 januari 1999 (Lagen om verkställighet av sluten ungdomsvård). Den innebär bland annat att majoriteten av de ungdomar som vid brottstillfället var 15–17 år och före reformen normalt skulle ha straffats med fängelse i stället döms till sluten ungdomsvård. De avtjänar straffet på särskilda ungdomshem som står under ledning av Statens institutionsstyrelse. I dessa listas annars i huvudsak ungdomar under 21 år som på initiativ av socialtjänsten får tvångsvård för missbruk och brottslig verksamhet. Vårdkostnader per dygn i dessa hem har beräknats uppgå till ungefär det tredubbla av motsvarande kostnader för ungdomar i fängelse. Det nya straffet omfattar minst två veckor och högst fyra år.

Före reformen om sluten ungdomsvård dömdes under 1990-talet årligen i genomsnitt 65 ungdomar till fängelse. Under de första två åren efter reformen blev det för betydligt fler en dom till sluten ungdomsvård, nämligen årligen 92. Skillnaden beror i första hand på att ytterligare en kategori ungdomar blev dömda till sluten ungdomsvård, de som tidigare fick fängelse i förening med skyddstillsyn. Före reformen under 1990-talet blev årligen 38 ungdomar dömda till denna påföljd. Enligt lagstiftaren omfattade reformen visserligen formellt endast de till fängelse dömda ungdomarna men enligt förarbetena väntade man en avsevärd reducering även för påföljden fängelse i förening med skyddstillsyn. De kalkyler som finns i förarbetena om platsbehovet och reformens konsekvenser för skattebetalarna omfattar däremot endast de till fängelse dömda ungdomarna och inte de av lagstiftaren förväntade effekterna för den andra påföljds kategorin. I princip reducerades båda kategorierna i samma utsträckning genom reformen, ungefär till en tiondel av deras forna storlek.

För att närmare precisera reformens konsekvenser för de tidsbestämda frihetsstraffen har förhållandena under den tvååriga reformperioden 1999–2000 jämförts med en treårig förperiod, nämligen 1995–1997. I blickpunkten har stått dels förändringarna av den ungdomsbrottslighet som resulterar i frihetsstraff samt den relativa andelen till frihetsstraff dömda ungdomar inom dessa brottskategorier under de två perioderna. De två typerna av fängelsestraff, det som kombinerades med skyddstillsyn och det egentliga fängelsestraffet har behandlats som en enda kategori.

Den för domar till frihetsstraff mest centrala brottskategorin, grov våldsbrottslighet (vanligast rån, grov misshandel, mord och dråp) uppgick under förperioden årligen till 300, varav 17,1 procent ledde till tidsbestämt frihetsstraff. Under reformperioden uppgick motsvarande antal brott till 372 och 21,8 procent ledde till frihetsstraff. På så sätt svarade både ökningen av grova våldsbrott och en större benägenhet att i dessa fall döma till frihetsstraff att antalet för grova våldsbrott till fri-

hetsstraff dömda ökade från 51 per år under förperioden till 81 per år under reformperioden. Emellertid svarade lagföringarna av de grova våldsbrotten under de två perioderna för endast sammantaget 2,8 procent av samtliga lagföringar för brott med fängelse i straffskalan. Sammantaget minskade dessa lagföringar för de övriga brotten, nämligen från årligen 13 361 under förperioden till 10 018 under reformperioden. För alla dessa brott minskade antalet lagföringar som resulterade i frihetsstraff för ungdomarna sammantaget från 42 årligen eller 3 promille under förperioden till 22 eller 2 promille under reformperioden. Detta kan exemplifieras med ändringarna i tillämpningen av frihetsstraff för de brott som intar plats 2 efter de grova våldsbrotten för genereringen av fängelsestraff för ungdomar, nämligen grova brott som inte är våldsbrott. Under förperioden var det årligen 267 sådana lagföringar för dessa brott och 3,5 procent eller 9 ungdomar dömdes årligen till frihetsstraff. Under reformperioden sjönk antalet sådana lagföringar till 224 per år och 1,6 procent eller 4 ungdomar av dessa dömdes till frihetsstraff. Totalt dömdes 93 ungdomar till frihetsstraff årligen under förperioden och 103 per år under reformperioden. Det är 10 fall fler än tidigare. Fem av dessa beror på ändringar i brottsligheten och fem på straffförändringar, det vill säga straffskärpningar. Det senare, nämligen att ett nytt till synes humanare alternativ till fängelsestraff inte bara ersätter fängelsestraffet utan också mjukare påföljder kallas internationellt för net-widening. Net-widening är inget nytt fenomen för svenska reformer inom rättsväsendet, vilket en utvärdering av påföljden samhällstjänst visar. Det uppgår sålunda till 5 procent för påföljden slutna ungdomsvård under reformens första två år, såvida såväl domar till fängelse som domar till fängelse i förening med skyddstillsyn bildar basen och inte endast kategorin till fängelse dömda före reformen.

Förändringarna av frihetsstraffen för ungdomarna har undersökts närmare med hänsyn till antalet brott och förbrottslighet utöver huvudbrottet i lagföringen. Resultaten tyder på en polarisering på så sätt, att frihetsstraffen under reformperioden är mer koncentrerade till lagföringar med många brott och påtaglig förbrottslighet än de var under förperioden.

Strafftiderna däremot blev betydligt längre för domarna till slutna ungdomsvård. Eftersom ungdomarna på ungdomshem i motsats till de till fängelse dömda inte kan bli villkorligt frigivna är de beräknade verkställighetstiderna mest lämpade för jämförelsen av förhållandena före och efter reformen. Trots detta blev redan de dömda tiderna för slutna ungdomsvård med i genomsnitt 9,5 månaders strafftid betydligt längre än de dömda tiderna för frihetsstraff under perioden 1995–1997 som uppgick till 7,7 månader. Skillnaden utgör 23 procent. Beräknar man verkställighetstiderna uppgick strafftiderna under 1995–1997 till 6,0 månader mot 9,5 månader efter reformen. Denna skillnad utgör 58 procent och återspeglar som nämnts bäst reformens effekter. Det bör dock nämnas att denna skillnad i genomsnittstiderna framförallt beror på att de korta och medellånga frihetsberövandena förlängts sedan reformens ikraftträdande.

I förarbetena till reformen diskuteras inte reformens effekter på strafftider för den kategori av domar som kombinerade fängelsestraff med skyddstillsyn och för vilka fängelsetiden är maximerad till tre månader. Därför kan inte avgöras om den generella förlängningen av strafftiderna för unga till frihetsstraff dömda var planerad, förväntad eller en för lagstiftaren överraskande bieffekt av reformen.

Tre problem i blickpunkten

Sedan brottsbalkens införande har ett reformarbete pågått med syftet att minska och till och med avskaffa fängelsestraffen för unga lagöverträdare och att ge frihetsstraffen ett meningsfullare innehåll än vad en fängelsevistelse innebär. Den sedan 1999 gällande påföljden Sluten ungdomsvård utgör en viktig milstolpe i detta reformarbete. Denna reform enligt Lagen om verkställighet av sluten ungdomsvård (LSU) innebär att de lagöverträdare som vid brottstillfället var 15–17 år i möjligaste mån får ett fängelsestraff ersatt genom en vistelse i ett särskilt ungdomshem. Dessa hem är fristående från kriminalvården och administreras av Statens institutionsstyrelse (SIS). Hemmen får tre gånger så stora resurser som de fängelser som brukade ta emot unga lagöverträdare. Denna nyordning ligger inte bara i linje med en mångårig svensk kriminalpolitisk tradition. Den tillmötesgår också Barnkonventionens principer som kräver att fångar i åldrarna 15–17 år inte skall vistas bland vuxna fångar och att de skall behandlas med värdighet.

Syftet med denna studie är i första hand att bedöma om sluten ungdomsvård införts utan oönskade bieffekter. I detta sammanhang bör noteras att reformen inte syftade till att minska användningen av frihetsstraff för unga lagöverträdare utan endast att ersätta fängelsestraff med ett nytt alternativ. Visserligen hade i det ursprungliga reformförslaget – utarbetat av en parlamentarisk utredning, ungdomsvårdskommittén – icke utöver substitutionen även planerats en minskning av fängelsestraffen, nämligen genom att höja minimistrafftiden för unga lagöverträdare till två månader och därigenom ersätta de korta fängelsestraffen med icke-frihetsberövande alternativ (SOU 1993:35). Denna tanke vidhölls faktiskt i det förslag till lagstiftning som framfördes i en departementspromemoria, ur vilket för övrigt de fundamentala reformförslagen av den parlamentariska utredningen gallrades ut (DS1997:32). Tanken om att höja minimigränsen återfanns inte längre i propositionen till lagen och den traditionella minimilängden på två veckor gäller än idag (prop 1997/98:96). Däremot reducerades påföljden fängelse i förening med skyddstillsyn avsevärt, en variant av de tidsbestämda frihetsstraffen som utdömdes för grova brott och som resulterade i högst tre månaders fängelsevistelse. Även den ersattes med sluten ungdomsvård. Reduceringen av denna kategori låg enligt förarbetena formellt utanför reformen, men en avsevärd minskning av kategorin förväntades. Så här formuleras det i förarbetena: ”I detta sammanhang bör påpekas att någon formell inskränkning av möjligheten att döma personer i den nu aktuella åldersgruppen till skyddstillsyn i kombination med fängelse enligt 28 kap 3 § inte finns. Behovet av att använda denna påföljdskombination för brott som någon har begått innan han fyllt 18 år torde dock minska avsevärt genom förevarande reform av påföljdssystemet för unga lagöverträdare” (prop 1997/98:96, s 202). Motiven för och konsekvenserna av denna

”informella” bireform diskuterades inte i förarbetena, trots att den i praktiken avsåg mer än hälften av samtliga tidsbestämda frihetsstraff med en strafflängd på maximalt tre månader för åldersgruppen 15–17 år. Enligt 1989 års straffrättsreform skall denna kombinationsdom vara en undantagspåföljd och endast användas om en dom till enbart fängelse skulle leda till en avsevärt längre strafftid. Det är sålunda inte fråga om en skärpning av domen skyddstillsyn och därför knappast ägnad för en substitution av en annan påföljd än slutna ungdomsvård.

Perspektivet i denna studie är bredare än att endast redogöra för substitutionen. Det finns tre skäl för det. För det första är införandet av ett nytt tredje tidsbestämt frihetsstraff såsom huvudpåföljd för ungdomar endast ett av flera ömsesidigt beroende resultat som ett mångårigt reformarbete åstadkommit. Den ungdomspecifika delen startade redan 1990 med tillsättningen av ungdomsbrottskommittén och resulterade dels år 1995 i vissa ändringar i LUL, Lagen med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare. Dessa är i kraft sedan 1 mars 1995 och kallas för ungdomsmålsreformen. De har haft betydelse för snabbare handläggning av ungdomsmål och för begränsningen av åtalsunderlåtelser (BRÅ 2000:7). Vidare ligger ungdomsbrottskommitténs arbete till grund för den nya påföljden slutna ungdomsvård inom LSU-reformen. LSU-reformen medförde utöver vissa lagändringar av betydelse speciellt för socialtjänstens roll i rättsväsendets reaktionssystem mot ungdomsbrott. År 1992 påbörjades ett generellt reformarbete genom tillsättandet av Straffsystemkommittén. Kommitténs förslag publicerades tre år senare (SOU 1995:91). Några av dem resulterade i lagändringar som trädde i kraft samtidigt med LSU-reformen. Speciellt den nya lagstiftningen om villkorlig frigivning har direkt betydelse för de strafftider som skall gälla för slutna ungdomsvård.

Det andra skälet för ett brett perspektiv är att frihetsstraff i den här åldersgruppen är en extrem rättslig reaktion på brott, under 1990-talet understigande en procent av samtliga lagföringar av brott med hot om fängelsestraff i straffskalan. Utvecklingen av en marginell kategori sedan 1999 blir svårt att förstå om den generella påföljdsutvecklingen inte redovisas samtidigt.

Det tredje skälet är att den lagförda brottsligheten av målgruppen förändrades kraftigt under den period som de centrala reformförslagen utarbetades och började gälla. De brott som brukar generera frihetsstraff, i huvudsak grova våldsbrott, har ökat medan de brott som brukar resultera i lindrigare påföljder delvis har minskat kraftigt. Trots fokuseringen på LSU-reformen bygger studien på hela 1990-talets reformarbete och förändringar i brottsligheten, givetvis utan att närmare gå in på de förhållanden som saknar anknytning till slutna ungdomsvård.

De tre frågor som tillkomsten av det tredje tidsbestämda frihetsstraffet ger upphov till är alltså net-widening, strafftider och den förgrening av frihetsstraffen som LSU-reformen kan tänkas ha åstadkommit.

Net-widening tack vare ett nytt, mera humant alternativ till fängelsestraff

Frågan om bieffekter riktar strålkastaren *först* på reformens viktigaste intention, nämligen att LSU verkligen bara ersätter fängelsestraffet för målgruppen och inget annat. Det finns risker att en reform som erbjuder ett frihetsstraff med en humanare dräkt välkomnas så mycket av domare och åklagare att sluten ungdomsvård utöver fängelse delvis också ersätter lägre påföljder, nämligen påföljder utan frihetsberövande. En sådan inte planerad utveckling kallas net-widening och är inget okänt fenomen för den svenska påföljdsutvecklingen. Fenomenet har undersökts och konstaterats vid införandet av samhällstjänst (Andersson m fl, 1994).

Trots klara intentioner i förarbetena att endast döma till sluten ungdomsvård om ett frihetsstraff är det enda alternativet, kan det blir svårt att undvika net-widening helt, så länge inte en vistelse på ett särskilt ungdomshem fått samma låga status som rehabiliteringsinstrument som en fängelsevistelse uppfattas ha. För att få grepp om net-widening har i första hand brottens straffvärden noterats. Straffvärdena finns angivna i lagstiftningen och är i stort sett stabila över tid, i varje fall under det studerade decenniet. Sedan har brottsutvecklingen för brott med olika straffvärden studerats för att kunna fastställa om LSU:s införande medfört systematiska förändringar i den relativa andelen domar som resulterat i tidsbestämda frihetsstraff. En oförändrad andel till frihetsstraff dömda inom en brottskategori med ett visst straffvärde efter 1999 tyder på att en net-widening uteblivit, medan en ökning tyder på motsatsen. Motivet till denna kontroll av straffvärden vid brottsförändringar över tid är att utvecklingstakten för grova brott (med höga risker för frihetsstraff) brukar skilja sig från vardagsbrottens utveckling (med låga risker för frihetsstraff), vilket också besannades i denna studie. Det har vidare tagits hänsyn till ytterligare två kriterier för påföljdsval och straffmätning, nämligen individernas tidigare brottslighet och bibrottslighet vid den aktuella lagföringen (se bl a avsnitten "brottslighet" och "reaktionskategorier" i metodbilagan). Eftersom brottsligheten före den aktuella lagföringen på grund av rättsmyndighetsåldern på 15 år har mycket korta observationstider (exempelvis endast ett halvt år i genomsnittet för 15-åringarna), har även återfallen kartlagts. Återfallen efter en dom till sluten ungdomsvård kan dock inte användas som en indikator på effektiviteten av LSU, observationstiden efter 1999 är alldeles för kort för det.

Strafftider

Som nämnts skall sluten ungdomsvård verkställas på särskilda ungdomshem, en institutionsform inriktad på vård och rehabilitering av ungdomar i större utsträckning än man anser sig kunna hitta inom fängelsesystemet. Här kommer den *andra* möjliga bieffekten in, nämligen att vårdtiden för sluten ungdomsvård kan bli längre än fängelsetiden skulle ha varit för motsvarande brott. Visserligen nämns i förarbetena tydligt att vårdbehovet inte skall få betydelse för frihetsstraffets längd. Men inten-

tionen att uppnå paritet mellan fängelsestid och vårdtid har en otydlig och svag förankring i propositionen (prop 1997/98:96, s 161). Utöver detta har varken propositionen eller utredningarna diskuterat vilka LSU-tider som är rimliga för de ungdomar som tidigare dömdes till fängelse i förening med skyddstillsyn. För denna kombinationsdom är fängelsestiden maximerad till tre månader. Ungdomar i denna påföljdskategori får och fick, trots att de begått brott av samma eller större straffvärde, kortare strafftider än de ungdomar som dömdes till enbart fängelsestraff. Den lösning som reformen har valt, nämligen att formellt begränsa sluten ungdomsvård till att gälla endast de ungdomar som tidigare dömdes till enbart fängelsestraff men att signalera en förväntad liknande hantering för dem som via en kombinationsdom hamnar i fängelse, ger anledning att vänta sig längre genomsnittstider för de LSU-dömda, åtminstone för de ungdomar som före reformen var presumtiva kandidater till kombinationsdomen fängelse i förening med skyddstillsyn. Målgruppen för reformen kan sägas vara alla ungdomar som dömts till ett tidsbestämt frihetsstraff. Denna målgrupp består av en formell sektor, de som dömts till enbart fängelse och en informell sådan, de som dömts till fängelse med skyddstillsyn.

För att studera strafftidernas utveckling har i ett första steg de utdömda strafftiderna före LSU-perioden jämförts med dem som dömts efter 1999. I ett andra steg har en modell utvecklats för att skatta den faktiska strafftiden före och efter LSU. Vid detta har det nya regelverket för villkorlig frigivning tillämpats. Det infördes samtidigt med LSU den 1 januari 1999, initierad av Straffsystemkommittén (SOU 1995:91). För att kunna inkludera reformens informella effekter i samband med införandet av sluten ungdomsvård, nämligen substitutionen av påföljden fängelse med skyddstillsyn, har ett antagande om pariteten i strafftiderna mellan fängelse och fängelse i kombination med skyddstillsyn utvecklats och tillämpats (se avsnittet "Skattningen av strafftider" i metodbilagan).

Frihetsstraffens förgrening för unga lagöverträdare

Den tredje frågan berör förgreningen av frihetsstraffen. Efter LSU:s införande 1999 skall enligt lagstiftarens intentioner frihetsstraffen för målgruppen bilda ett träd med fyra grenar. Den första grenen består av den inte tidsbestämda påföljden "överlämnande till rättspsykiatrisk vård" som inte berörs av LSU-reformen. Den andra grenen bildas av sluten ungdomsvård. Den tredje grenen omfattar fängelsestraff men den skulle vara mycket tunnare än tidigare och bestå av några speciella fall. Fängelsestraffet avskaffades nämligen inte helt genom LSU-reformen för denna åldersgrupp. Det skulle kunna tillgripas vid synnerliga skäl, exempelvis vid relativt hög ålder vid lagföringstidpunkten.

Den fjärde grenen, fängelse i förening med skyddstillsyn, borde också finnas kvar. Trots att denna kategori enligt propositionen formellt inte innehåller lagföringar som skall ersättas av sluten ungdomsvård, förväntas enligt samma proposition denna gren bli avsevärt mindre än tidigare (prop 1997/98:96, s 220). Detta ger

anledning att vänta sig att påföljden efter reformen blir mindre frekvent, men inte att den avskaffas. Diskussionen om hanteringen av denna stora påföljdskategori för unga lagbrytare med frihetsstraff är ytterst knapphändig och fragmentarisk i såväl propositionen till lagförslaget (prop 1997/98:96) som i departementspromemorian (DS1997:32). I den parlamentariska utredningen saknas den faktiskt helt (SOU 1993:35). Därför är det angeläget att se hur denna påföljdskategori utvecklats. I rapporten redovisas om och på vilket sätt de som dömts till tidsbestämda fängelsestraff efter LSU-reformen skiljer sig från dem som fått sluten ungdomsvård.

Problemet med förgreningen omfattar emellertid också ett åldersperspektiv under verkställandet av straffen. I propositionen tas en av barnkonventionens principer som ett av motiven till att ersätta fängelsestraff med sluten ungdomsvård. Principen innebär, att inte blanda unga och äldre fångar, såvida det inte är för de ungas bästa. Barnkonvention skyddar frihetsberövade unga, d v s personer under 18 år. Mot bakgrund av detta motiv till reformen ter sig reformens resultat intressant, eftersom en inte oväsentlig andel av ungdomsbrottslingarna har uppnått vuxenstatus redan vid tidpunkten för dom i första instans (se vidare avsnittet "Frihetsstraffens förgrening före och efter reformen").

Angreppssättet för att fånga in reformens konsekvenser och problem

Den metod som här har använts speciellt med hänsyn till net-widening bygger på grundidén att följa brottslighetens utveckling över tid för att se om andelen som döms till tidsbestämda frihetsstraff i målgruppen är densamma före och efter reformen. Denna ansats är given enligt tidsserietraditionen i den här situationen. Reformen kännetecknas av att hela åldersgruppen och endast den är föremål för den och att den genomförs vid samma tidpunkt i hela riket. Eftersom frihetsstraffen representerar en unik rättslig reaktion för 15–17-åriga lagöverträdare – det krävs synnerliga skäl för att dömas till detta straff – kan ingen meningsfull kontrollgrupp bildas annat än historiskt från tiden före reformen. Eftersom brott är den primära orsaken till reaktionen, nämligen om det blir tidsbestämt frihetsstraff eller inte, är en gradering av brottsligheten efter allvarlighetsgrad ett oundvikligt moment i denna studie. Detta har skett genom att straffskalan för olika brott, såsom den är angiven i lagtexten, har noterats för de relevanta brotten. De brott som endast ger böter som maximistraff har uteslutits liksom de brott som under den fokuserade perioden 1990–2000 inte lett till en dom med frihetsstraff. De kvarvarande relevanta brotten kallas för indexbrott. Utgallringen av de irrelevanta brott som visserligen har fängelse i straffskalan men inte resulterat i ett frihetsstraff har skett på grundval av alla lagföringar som förekommit under den nämnda perioden och som inte gett frihetsstraff, det vill säga inte bara lagföringarna inom målgruppen. Nämnas bör i detta sammanhang att det inte finns några krav att följa de i straffskalorna definierade gränserna vid lagföring av lagbrytare i åldern 15–17 vid brottet. Vidare har en generell uppdelning i våldsbrott och övriga brott gjorts. Ett skäl har varit att grova våldsbrott resulterar i frihetsstraff betydligt oftare än grova övriga brott. Ett annat skäl är att utvecklingen över tid har varit annorlunda för våldsbrott än för övriga brott. Den genomförda klassificeringen av brottsligheten finns beskriven i metodbilagans avsnitt "Brottslighet".

Antalet fall i den ena eller andra kategorin av de enligt allvarlighetsgrad klassificerade brottskategorierna kan variera före och efter reformen med anledning av brottsutvecklingen. Såvida andelen som döms till tidsbestämt frihetsstraff förblir konstant efter reformens ikraftträdande den 1 januari 1999 beror *ändringar i de absoluta värdena för frihetsstraffens antal* inte på net-widening utan på brottsutveckling innefattande också ändringar i snabbheten att upptäcka brott, identifiera gärningsmän och att administrera brottsflödet inom rättsväsendet. *Förändrade andelar av domar med frihetsstraff* däremot tyder på reformeffekter, speciellt kan öknings av andelen med frihetsstraff tyda på net-widening.

För 3 av 4 av de till frihetsstraff dömda ungdomarna finns det åtminstone två

brott som omfattas av en och samma lagförelse. Brottet med den högsta straffrängelsen kallas för huvudbrott, de utöver huvudbrottet för bibrott. Bibrottsligheten omfattning har kartlagts eftersom den också har betydelse för reaktionen.

Ett annat för straffmätning och påföljdsval betydelsefullt kriterium är den brottslighet som lagbrytaren tidigare blivit dömd för, förbrottsligheten. Återfall i brott brukar framkalla hårdare reaktioner än debutbrottslighet. Eftersom rättsmyndighetsåldern börjar med fyllda 15 år är exponeringstiden för lagförelser av 17-åringar tre år längre än för 15-åringar. Detta gör att jämförelser med hänsyn till förbrottslighet i regel måste redovisas separat för de tre årskullarna i materialet. För att på ett tillförlitligt sätt kunna mäta förbrottsligheten har åren 1987–1990 inkluderats i undersökningen.

För att kunna genomföra vissa analyser för hela åldersgruppen har återfallen i brott kartlagts under tre år räknat från den aktuella lagförelsen. Sådan lagförelse som inleder en exponeringstid för att beräkna återfall och förbrottslighet kallas i allmänhet för utgångslagförelse. Dessa analyser har endast kunnat genomföras för den grupp som har en treårig exponeringstid efter utgångslagförelsen, d v s fram till den sista lagförelsen år 1997. Det bör i detta sammanhang understrykas att frågan om återfall i brottslighet efter en LSU-dom i jämförelse med en fängelsedom före LSU ligger utanför ramen för denna rapport.

De reaktioner som undersöks avser domar i första instans, godkända strafförelägganden och åtalsunderlåtelse. Speciellt i propositionen bakom LSU ägnas visserligen ett stort utrymme åt en diskussion av kriterierna för rättvisa (förutsebarhet, proportionalitet och konsekvens), men föga har utretts i dessa avseenden beträffande skillnaderna mellan de två tidsbestämda frihetsstraffen, en av dem med vård i frihet och ett relativt kort frihetsberövande (fängelse i förening med skyddstillsyn) och en endast bestående av ett frihetsberövande (fängelse). Det ur rättvisesynpunkt intressanta är hur de skall ersättas av slutna ungdomsvård, som endast består av ett frihetsberövande. Intressant är att få veta om den nyskapade tilläggsåtgärden ”ungdomstjänst” som ju inte kan kombineras med en frihetsberövande åtgärd har den stränghet att den kan användas även när det finns synnerliga skäl för en frihetsberövande åtgärd. Därför belyses de icke-frihetsberövande åtgärdernas stränghet i relation till de frihetsberövande både före och efter reformen. Mot denna bakgrund har i undersökningen utretts reaktionernas stränghet för ungdomar, d v s reaktionernas rangordning med hänsyn till huvudbrottets straffskala, bibrottsligheten omfattning och förekomst av tidigare brottslighet. Eftersom brott som enligt straffskalan inte får straffas med fängelse har uteslutits, ligger den största och minst stränga reaktionskategorin, ordningsboten, utanför den här reaktionstrappan.

Strafftidernas längd har stor betydelse för rättvisekraven. Både de i domen uttalade tiderna och de tider som de dömda får avtjäna har utretts. För de senare har en modell använts, den presenteras i metodbilagans avsnitt ”Skattningen av strafftider”. Det är fråga om en modell, en förenklad bild av verkligheten. Däremot har in-

te utretts hur länge ungdomarna verkligen blir frihetsberövade. Enligt LSU 11 § 2 stycket kan SiS förlänga tiden. Detta lagrum används för exempelvis påbackning av tiden vid rymningar, men för detta finns inga detaljregler. Det som inte finns för fängelser och som kan påverka den faktiska tiden för frihetsberövandet när LSU-domen avkunnats är den i samband med reformen tillkomna ändringen i LVU. Ändringen kan medföra ett nytt frihetsberövande enligt LVU när strafftiden enligt LSU är slut, även om den straffade inte begått nya brott. Enligt 3 § 2 stycket kan nämligen för dem som dömts till sluten ungdomsvård vid slutet av strafftiden fattas beslut om tvångsvård enligt LVU, om det finns behov av fortsatt vård p g a påtagliga risker att skada den egna hälsan eller utvecklingen genom missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet eller något annat socialt nedbrytande beteende. Beslut om tvångsvård genom LVU fattas av länsrätten efter ansökan av kommunen. Såsom all tvångsvård jämlikt LVU i "beteendefall" måste tvångsvårdsbeslutet omprövas efter varje sexmånadersperiod och avslutas normalt före 20-årsdagen. Enligt uppgift från SiS har detta lagrum använts sällan för att förlänga den fastställda vårdtiden på ett ungdomshem för de till sluten ungdomsvård dömda.

Avgörande för resultatet är den period som tvåårsperioden 1999–2000 med LSU jämförs med, speciellt med hänsyn till net-widening. Efter olika förundersökningar har det blivit två olika jämförelseperioder i den här undersökningen, en långsiktig och en kortsiktig. Den långsiktiga kallas modell 1 och den kortsiktiga modell 2. Rättsväsendets spelrum att välja mellan olika påföljder för lagbrytare i åldrarna 15–17 år är stor, reaktionerna även på grova brott kan variera mellan åtalsunderlåtelser och frihetsstraff. Enligt 29 kap 7 § BrB kan nämligen ungdomar dömas till lindrigare straff än vad som är föreskrivet för brottet. Sett i detta perspektiv är det befogat att välja en tämligen lång jämförelseperiod i vilken olika preferenser för olika påföljder har haft spelrum. Den långsiktiga omfattar sålunda de första nio åren av 1990-talet, 1990–1998. Under denna period har olika reformer genomförts, inte minst åtalsunderlåtelsernas tillbakagång samt uppgången av påföljden överlämnande till vård inom socialtjänsten. Ingen av reformerna har dock varit direkt riktad till att förändra de tidsbestämda frihetsstraffen.

Ser man närmare på den variationsrika nioåriga jämförelseperioden kan två olika faser och ett exceptionellt år urskiljas. Den första fasen sträcker sig från 1990 till och med 1994. Den kännetecknas av en relativt hög nivå av frihetsstraff i relation till den grova för frihetsstraff relevanta brottsligheten. Under den andra fasen, åren 1995–1997, har det funnits en högre nivå för påföljden överlämnande till vård inom socialtjänsten (som ju kan leda till tvångsvård för brottslighet enligt LVU) och en lägre nivå av fängelsestraffen. Det exceptionella året är 1998. Det kännetecknas av en återhållsam användning av frihetsstraffen. Det förefaller sannolikt att 1998 präglades av en strategi att undvika överklaganden som skulle avgöras efter LSU-reformens ikraftträdande år 1999. I en sådan strategi ingår att undvika fängelsedomar.

Mot denna bakgrund har den andra fasen 1995–1997 använts som jämförelsepe-

riod nr 2 och det exceptionella året har uteslutits. Denna kortsiktiga jämförelseperiod hjälper till att ge den bästa bilden av hur frihetsstraffen hade utvecklats om LSU-reformen inte funnits. Det bör i detta sammanhang nämnas, att LSU-perioden är kort och kanske inte ens representativ för de effekter som inträffar när reformen varit i gång länge. Precis som under den nioåriga förperioden är det sannolikt att påföljdsval och straffmätning är utsatt för svängningar. Det bör dock understrykas, att åren 1999 och 2000 kännetecknas av endast små ändringar. T ex minskade antalet kvarvarande frihetsstraff vid sidan av sluten ungdomsvård från 13 år 1999 till 9 år 2000. Detta talar mot att år 1999, såsom var fallet med år 1998, skulle ha varit utsatt för kvantitativt avsevärda anpassningsmekanismer med hänsyn till reformen. Centralt för en bedömning av reformens faktiska betydelse är givetvis de återfall i brottslighet som den nya påföljden medför, men som ännu inte kan studeras på ett meningsfullt sätt. Föreliggande studie ger kunskaper endast om de initiala effekterna av reformen. En närmare beskrivning av förhållandena under jämförelseperioderna ges i metodbilagans avsnitt "Val av jämförelseperiod" samt i avsnittet "Utvecklingen av grova våldsbrott, frihetsstraff och överlämnanden till vård inom socialtjänsten i fokus".

Scenariot efter reformens ikraftträdande

När reformen trädde ikraft och de nya unga dömda välkomnades på de fyra särskilda ungdomshem som var förberedda för att ta emot ungdomar dömda enligt den nya lagen visade det sig snart att platserna inte räckte till. I propositionen för lagförslaget beräknades platsbehovet till tio årsplatser sammanlagt (prop 1997/98:96, s 181). Eftersom ett dygn på ett ungdomshem beräknades kosta 4 300 kr jämfört med 1 645 kr för ett dygn på en kriminalvårdsanstalt för en ungdomlig fånge har det förväntade antalet domar betydelse för de ekonomiska kalkylerna av reformens kostnader. Under det första året efter reformen, 1999, dömdes i första instans 69 personer och året därpå 115 personer till sluten ungdomsvård (i första instans exklusive så kallade konsumtionsdomar som innebär att ett nytt straff för nya brott redan är sonat genom ett pågående straff). Den genomsnittliga strafftiden för dessa blev 9,5 månader år 1999 och året därpå 9,4 månader. För 1999 indikerar detta ett behov av 55 årsplatser och för år 2000 på 90. Lagföringsstatistiken under 1990-talet före LSU både beträffande domar till fängelse och fängelse i förening med skyddstillsyn har gett och ger hyggliga siffervärden för kalkyler av målgruppens storlek och platsbehov.

Det beräknade antalet årsplatser för perioden 1999–2000 på grundval av statistiken för 1990–1998 (prognos) blir något, men inte exceptionellt lägre än en kalkyl som direkt bygger på statistiken av domar och utdömda strafftider 1999–2000 (direkt estimat med rimliga antaganden om skillnaderna mellan rättsstatistikens och lagstiftarens åldersdefinition och med antagandet att de tidsbestämda frihetsstraffen ersätts med slutna ungdomsvård är lika stor i målgruppens formella och informella del). Det aviserade värdet av ett platsbehov på 10 indikerar sålunda inte att verkligheten har utvecklats oväntat eller att reformen skulle ha slagit fel. Snarare tyder det anmärkningsvärt låga aviserade värdet på något missgrepp i den kriminalpolitiska ingenjörskonsten. Nämnas bör att utredningarna bakom LSU och propositionen saknar skattningar över antalet ungdomar som hör till målgruppen, men som redovisas i rättsstatistiken i en ålderskategori med högre ålder, nämligen de som vid brottets begående visserligen var under 18 år men som vid tidpunkten för domen hade passerat sin 18-årsdag. Vidare redovisade den officiella statistiken för åren 1995–1997 för låga värden (se tabell 28 och diskussion i metodbilagan).

SiS publicerade både efter 1999 och år 2000 uppgifter om de intagnas brottslighet (Öman & Wihlborg, 2000; Johansson m fl, 2001). Bilden domineras av domar för våldsbrott och uppvisar stora likheter mellan LSU:s första och andra år. Uppgifterna från SiS avser året för intagning på ungdomshem, på domar som vunnit laga kraft och på brott som omfattades av lagföringen. Föreliggande studie bygger på domarna i första instans och på året för domen. Vidare redovisas i de flesta sammanhang i den här studien endast brottet med det högsta straffvärdet (huvudbrottet)

för lagföringar som omfattar fler än ett brott. Trots dessa skillnader i definitionerna och redovisningsprinciperna överensstämmer SiS bild över de intagnas brottslighet i stort med de resultat som kommer fram i den här studien.

Andelen lagföringar med något våldsbrott som huvudbrott utgör 89 procent av de 184 lagföringar som under 1999–2000 resulterade i LSU-domar. Den stora generatören till sluten ungdomsvård bildas sålunda av olika typer av våldsbrott, se **tabell 1**. De övriga brotten svarar följaktligen för resten, 11 procent. Det bör beaktas att definitionen på våldsbrott i den här studien är bred. Den omfattar brott mot liv och hälsa enligt 3 kap BrB, vissa brott mot frihet och frid enligt 4 kap BrB, exempelvis olaga frihetsberövanden eller grov frihetskränkning. Vidare ingår sexualbrott enligt 6 kap BrB, inte minst våldtäktsbrotten, lagrummen för rånbrottslighet enligt 8 kap BrB (om stöld, rån och andra tillgreppsbrott), lagrummen för mordbrand enligt 13 kap BrB om allmänfarliga brott, lagrummen för uppvigling och våldsamt upplopp enligt 16 kap BrB (om brott mot allmän ordning) samt lagrummen för våld mot tjänstemän enligt 17 kap BrB (om brott mot allmän verksamhet).

Totalt sett svarade de *grova* våldsbrotten för 82 procent av de lagföringar som resulterade i en LSU-dom, de *mellangrova* för drygt 5 procent och de *icke-grova* för 0,5 procent. Brotten redovisas i denna rapport normalt i dessa tre kategorier. För att undvika subjektiva värderingar om vad som är grovt bygger indelningen på brottets straffvärde, närmare det ”abstrakta straffvärdet”. Det anges i lagen för respektive brott i straffskalan i termer av böter och fängelse.

De lindriga brotten har endast böter i straffskalan, de allvarligare brotten fängelse. Som grova brott har klassificerats alla brott med den lägsta straffskalan ”minst 1/2 års och högst 3 års fängelse”. Mellangrova brott har lägre straffskalor men den lägsta straffskalan föreskriver ”minst 14 dagars och högst 2 års fängelse”. Som icke-grova har klassificerats brott med ännu lägre straffskalor, den lägsta med skalan ”minst böter och högst 1/2 års fängelse”. Brott av ännu lägre valör, d v s utan fängelsestraff finns inte med i denna rapport. Som tabell 1 visar finns ett enda brott i kategorin grova övriga brott, nämligen grova stölder. Bland de mellangrova domineeras bilden av mened. Mened hör enligt propositionen för LSU till artbrotten, d v s brott med ett straffvärde i mellanläget som särbehandlas i påföljdshänseende av skäl som i klartext kallas för allmänpreventiva. Inget bland de icke-grova övriga brotten har legat till grund för en LSU-dom.

Antalet lagföringar i brottsåldern 15 år av målgruppens 184 lagförda med slutet ungdomsvård i domen var under dessa två år 23 (12,5%), varav 3 flickor och 49 16-åringar (26,6%), varav 1 flicka. Resten, de som begick brottet när de var 17 år uppgick till 112 (60,9%), varav 2 flickor. Antalet individer är lika med antalet huvudbrott respektive lagföringar såvida de inte har dömts till slutet ungdomsvård fler än en gång under den nämnda perioden.

De som dömts till slutet ungdomsvård är sällan för första gången föremål för en lagföring för brott. Totalt har under en treårsperiod intill den aktuella lagföringen

(=exponeringstid) 73 procent registrerats för ett eller flera brott med ett fängelsestraff i straffskalan. I följande sammanställning finns de 184 personerna i målgruppen med en LSU-dom redovisade efter åldern vid lagföringen under år 1999 respektive år 2000. Av 15-åringar vars exponeringstid för brott är i genomsnitt $\frac{1}{2}$ år har för 23 procent registrerats för brott, medan bland dem som var 18 år och äldre, alla med en exponeringstid på 3 år, uppgick andelen med förbrottslighet till 84 procent.

Högst 1 månad	1,1–2 mån	2,1–3 mån	3,1–6 mån	6,1–12 mån	12,1–18 mån	18,1–24 mån	2,1–3 år	Mer än 3 år	Totalt
4	5	8	33	34	8	4	4	1	100 (184)

Strafftiderna är totalt sett oväntat långa, se den procentuella fördelningen i följande sammanställning. I medeltal var den utmätta strafftiden för målgruppen 9,5 månader (184 lagförda). Medianen var med 7 månader något lägre, eftersom personer med långa tider påverkar starkt medelvärdet. Av de 184 lagförda blev 17 procent dömda till en tid mellan 2 veckor och 3 månader, 33 procent till en längre tid upp till 6 månader, 34 procent till en tid över 6 månader upp till 1 år, 8 procent längre men längst $1\frac{1}{2}$ år, 4 procent till en ännu längre tid men högst 2 år och 5 procent till en tid längre än 2 år. I den sistnämnda kategorin fanns en person med det längsta möjliga straffet enligt LSU, nämligen 4 år på särskilt ungdomshem. Den längsta genomsnittstiden med drygt ett år hade den yngsta gruppen, de som blev dömda i 15-årsåldern.

	15 år	16 år	17 år	18– år	Totalt
Antal lagföringar i resp ålder	13	33	106	32	184
Därav med minst ett förbrott (%)	23	70	77	84	73

Lagförd ungdomsbrottslighet och rättsliga reaktioner 1990–2000

Generellt om utvecklingen över tid

LSU-reformen trädde i kraft den 1 januari 1999 efter den beredning som påbörjades med den parlamentariska utredningens tillsättande år 1990. Mot denna bakgrund ter det sig rimligt att belysa den allmänna utvecklingen speciellt av den grupp som står i fokus för reformsträvandena just från tidpunkten för reformarbetets början. Meningen är att denna beskrivning sker från och med startåret för reformarbetet.

De vid brottet 15–17 år gamla, reformens målgrupp, spelar här den centrala rollen. Inom den finns sektioner som förtjänar speciell uppmärksamhet, nämligen de ungdomar som begår så allvarliga brott att de strängaste till buds stående rättsliga reaktionerna tillgrips, frihetsberövandena.

Utvecklingen över tid skall beskrivas i termer av den *lagförda brottsligheten*, både med hänsyn till lagföringens *huvudbrott* och eventuellt förekommande andra brott, *bibrott*, men också i termer av de lagfördas tidigare brottslighet (*förbrottslighet*) och *återfall*.

Vid beskrivningen av brottsutvecklingen har endast utvecklingen enligt lagföringsregistret bildat utgångspunkten, inte utvecklingen enligt indikatorer som står så nära som möjligt den "sanna" utvecklingen. Lagföringen är en administrativ process och mellan brott och lagföring ligger faktorer som benägenheten att anmäla brott, upptäcktsrisken, uppkläring och handläggningstider som förändras över tid. Enbart vad gäller handläggningstider för brott som resulterar i frihetsstraff visar denna studie stora variationer (se metodbilagan, tabell 29). För information om brottsutvecklingen enligt andra indikatorer och i många avseenden mer relevanta än lagföringsstatistiken kan ge, hänvisas till BRÅ:s serie *Brottsutvecklingen*, speciellt den senaste rapporten (BRÅ 2001:10).

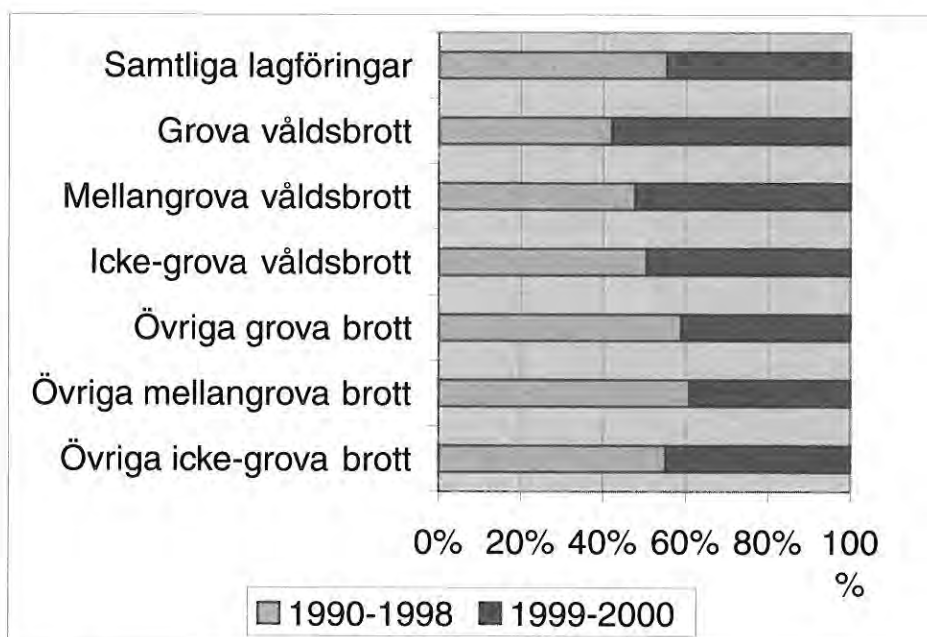
Därutöver beskrivs i denna studie utvecklingen av *de rättsliga reaktioner* som lagföringarna resulterat i. Eftersom reaktionernas stränghet står eller skall åtminstone stå i proportion till brotten, kan strängheten av olika reaktionstyper för åldersgruppen härledas av brottslighetens allvar i termer av huvudbrottets straffskala. Resultatet kallas för "reaktionstrappa" och är en utvidgning av den för påföljder överhuvudtaget gällande påföljdstrappan (rangordningen fängelse, villkorlig dom, böter). Reaktionstrappan bygger på en rangordning av de reaktionstyper (vissa har sammanfattats till en kategori) som lagföringarna av personer 15–17 år har resulterat i under perioden 1990–2000, i huvudsak olika påföljder såsom skyddstillsyn, fängelse eller böter. Rangordningens värde bestäms av medelvärdet för de straff-

skalor som lagstiftaren har angivit för brott och som har varit huvudbrott i en given reaktionstyp. Exempelvis har medelvärdet i straffskalorna för alla de brott som varit huvudbrott vid en fängelsedom beräknats och detta medelvärde är lika med fängelsestraffets position på reaktionsstrappan. En reaktionstyps rangordning möjliggör att se i vad mån olika reaktionsalternativ ligger nära varandra och den ena kan tänkas ersätta den andra eller om substitutioner är osannolika. I samband med LSU-reformen har det relevans för att se närheten mellan två alternativa tidsbestämda frihetsstraff och deras avstånd till den genom LSU-reformen skapade ungdomstjänsten som tilläggsåtgärd till överlämnande till vård inom socialtjänsten.

För att uppnå en bättre överskådlighet har reaktionsstrappans steg delats in i tre huvudsteg. Överst ligger frihetsstraffen, följda av alternativ till frihetsstraff (kontraktsvård och samhällstjänst). Därefter kommer övervakningsstraffen (skyddstillsyn med undantag av kombinationsdomen fängelse i förening med skyddstillsyn), överlämnande till vård inom socialtjänsten och villkorlig dom och lägst lindriga straff (åtalsunderlåtelse och böter).

Den lagförda brottsligheten

Brottsligheten under perioden 1990–2000 redovisas i **tabell 2** enligt huvudbrottet för de sex brottskategorier som bildats, tre för våldsbrotten och tre för de övriga brotten, ordnade enligt straffskalornas rangordning (se metodbilagan). Var och en av kategorierna har exemplifierats med det vanligaste brottet eller de två vanligaste brotten. Straffskalornas rangordning, det vill säga straffningen, både för de sex kategorierna och de exemplifierade brotten finns angivna i tabellen (undersökningen omfattar endast brott med fängelse i straffskalan, indexbrott, och deras straffskalor kan rangordnas i en skala från lägst 3 till högst 30). Trots att våldsbrott och övriga brott har kategoriserats i tre kategorier inom samma marginaler för straffningen är medelstraffningen i varje kategori högre för våldsbrott än för övriga brott. Den relevanta perioden på 11 år har delats in i två lika långa perioder på 5½ år, i en förperiod före LSU på nio år (1990–1998) samt den tvååriga LSU-perioden 1999–2000. Det framgår av tabellen att lagföringarna under LSU-perioden med 10 433 per år var klart färre än motsvarande årsgenomsnitt tidigare, nivåskillnaden utgör 19 procent. De grova våldsbrotten som dominerar så kraftigt scenariot för de till sluten ungdomsvård dömda ungdomarna (89%) har en mycket beskedlig plats i det stora scenariot för samtliga lagföringar för indexbrott. Under LSU-perioden svarade de för 3,6 procent av lagföringarna. Redan detta indikerar att de kraftiga minskningarna av brott som inte är grova våldsbrott trots deras stora antal har en begränsad betydelse för utvecklingen av lagföringar som leder till frihetsstraff, medan utvecklingen av en liten kategori, de grova våldsbrotten, har en central betydelse. De två brottskategorier som hade en tillväxt var faktiskt endast de grova våldsbrotten med 37 procent och de mellangrova våldsbrotten med 9 procent (på basis av periodernas årsgenomsnitt).

Figur 1. De procentuella skillnaderna mellan lagföringarna per år under LSU-perioden 1999–2000 och förperioden 1990–1998

De procentuella skillnaderna för de sex brottstyperna och för samtliga lagföringar sammanfattas i **figur 1** på basis av LSU-perioden 1999–2000 och förperioden 1990–1998. Skulle proportionerna mellan brottstyperna varit genomsnittligt lika under båda perioderna skulle det gråa i figur 1 övergå i svart vid 50 procent.

För att få grepp om hur lagföringarna utvecklats över tid i relation till den faktiska brottsutvecklingen finns stora problem som är olika för våldsbrott och för övriga brott. De behandlas inte i den här studien. För tolkningen av brottsförändringarna hänvisas till BRÅ:s publikation *Brottsutvecklingen i Sverige 1998–2000* (BRÅ-rapport 2001:10). Av speciellt intresse med hänsyn till minskningen av de övriga brotten är en nyligen publicerad BRÅ-rapport fokuserad på förändringar över tid i upplärningen för olika brott (BRÅ-rapport 2002:4). Det bör framhållas att nedgången av lagföringarna för övriga brott var ännu kraftigare för vuxna än för ungdomar, trots att folkmängden av vuxna ökade och ungdomar minskade, liksom att ökningen av de grova våldsbrotten var kraftigast bland ungdomar, medelstor bland personer 20–29 år och saknades bland personer 30 år och äldre.

Bibrottslighet

Med lagföringarna menas ställningstagande av åklagaren (vid strafförelägganden och åtalsunderlåtelse) eller av domstolar (vid domar). Sammantaget omfattar en fjärdedel av lagföringarna för 15–17-åringar inte endast ett huvudbrott utan också

andra brott, men för grova brott och för allvarliga rättsliga reaktioner råder andra förhållanden. För LSU-gruppen exempelvis uppgår andelen med fler brott än huvudbrottet till 74 procent. Dessa brott i lagföringen kallas här för bibrott. Som huvudbrott definieras, som tidigare beskrivits, det brott som har det högsta straffvärdet enligt straffskalan. Vid flera brott med samma straffvärde är det lotten som bestämmer huvudbrottet i den rättsstatistiska redovisningen och resultaten av dessa slumpförfaranden har använts här. Som bibrott räknas också en serie av samma typ av händelser, t ex upprepade stölder. Höjningen av straffvärdet vid bibrottslighet är reglerad i lagen. Antalet bibrott är betydligt större för de grövsta brotten, såväl för våldsbrott som för övriga brott, se **tabell 3**. För våldsbrotten är, med undantag för de icke-grova, antalet bibrott lägre än för de övriga brotten. Detta sammanhänger med att stöldbrottsligheten dominerar hos de övriga brotten och här förekommer ofta seriebrottslighet. Antalet bibrott är för var och en av de 6 kategorierna lägre under LSU-perioden än under förperioden. Detta innebär att systematiska trender till mera ingripande påföljder inom de olika brottskategorierna knappast beror på bibrottslighetens utveckling.

Under förperioden 1990–1998 var det genomsnittliga antalet bibrott 2,82 för de ungdomar som dömdes till tidsbestämda frihetsstraff mot 2,84 under LSU-perioden. Medeltalet bibrott skiljer sig sålunda i princip inte i det långsiktiga perspektivet mellan LSU och de övriga frihetsstraffen. Att ta ställning till om de redovisade skillnaderna i bibrottslighet är ett tecken på ändringar i den faktiska brottsligheten eller om de beror på skillnader i hanteringen av brottsligheten inom rättsväsendet spränger ramen för denna studie.

Förbrottslighet

En annan faktor än huvudbrottet och bibrottsligheten som domstolen måste ta ställning till vid straffmätning och påföljdsval är den förbrottslighet som finns vid tidpunkten för lagföringen. Förbrottslighet är åldersrelaterad på grund av att straffmyndigheten och därmed brottsregistreringen börjar vid fyllda 15 år. 15-åringarna har i genomsnitt haft en exponeringstid på $\frac{1}{2}$ år, 16-åringar på $1\frac{1}{2}$ år och 17-åringarna på $2\frac{1}{2}$ år. En exponeringstid på tre år medför att förperioden måste omfatta även åren 1987–1989 för 1990 års lagföringar. Förbrottsligheten har kartlagts i termer av antalet tidigare lagföringar under en maximalt treårig exponeringstid, räknad från tidpunkten för den aktuella lagföringen. En av de systematiska ändringarna av förbrottslighetens betydelse för rättsväsendets reaktion på brott finns för åtalsunderlåtelse. Sedan 1995 gäller en ny i LUL införd bestämmelse att åtalsunderlåtelser i regel inte skall medges för unga lagöverträdare om förbrottslighet föreligger. En undersökning om åtalsunderlåtelsernas utveckling 1984–1998 konstaterar också en kontinuerlig nedgång av deras andel av samtliga lagföringar för ungdomar 15–17 år fram till 1993. Trots 1995 års ändring i LUL tycks andelen åtalsunderlå-

telser inte ha ändrats från år 1993 till år 1998 (BRÅ 2007, s 30). På grund av den varierande exponeringstiden för förbrottslighet redovisas i **tabell 4** skillnaderna under LSU-perioden och förperioden separat efter åldern vid lagföringen av gärningsmän som vid brottstillfället var 15–17 år. Resultaten i tabell 4 visar att LSU-perioden skiljer sig från förperioden på så sätt att medelvärdet för tidigare lagföringar varit störst under förperioden för alla åldrar. Bland ungdomar med tidigare lagföringar fanns en liten skillnad åt motsatt håll för dem som vid lagföringen var 17 år och äldre. Dessa skillnader är emellertid så små att de inte ändrar den generella bilden, nämligen att skärpningar av påföljder över tid knappast beror på ökad förbrottslighet.

Återfall i brott

Återfall i brottslighet hör till de viktigaste kriterierna för att bedöma en rättslig reaktion, framförallt en ny. Emellertid är LSU-perioden för kort för att bedöma den på grundval av återfallen. Ändå finns viss anledning att se på den generella återfallsstrukturen och återfallsutvecklingen i det här materialet, i synnerhet för att bilda sig en uppfattning om förväntade värden för LSU-perioden.

Motivet för denna redovisning är givetvis att se om satsningen på vistelse i en vårdintensiv miljö är en klok investering på grund av höga återfallsrisker, oberoende om brottets allvarlighet av rättviseskäl kräver ett frihetsstraff. Mot denna bakgrund har information om återfallen samlats in för de ungdomar som vid brottstillfället var 15–17 år. Den redovisas här för en treårig uppföljningsperiod, vilket innebär att lagföringarna t o m år 1997 kan redovisas. Tidigare undersökningar om återfall visar vilka förhållanden som spelar roll. Enligt en undersökning som liknar den här studien hör a) förekomst av tidigare brottslighet, b) låg ålder vid det första brottet och c) manligt kön, till de klassiska prediktorerna för högt återfall (Andersson, 1995). Samma resultat framkom i den här studien. Mot denna bakgrund presenteras i **tabell 5** återfallen enligt dessa tre kriterier. Tabellen visar betydande skillnader i återfallsfrekvenserna. Av den prognostiskt bästa gruppen, de äldsta flickorna utan förbrottslighet, återföll 14 procent i jämförelse med gruppen med den sämsta prognosen, de yngsta pojkarna som redan var registrerade för förbrottslighet, 77 procent. För pojkar är återfallsbenägenheten betydligt större än för flickor, totalt är den för flickorna mellan 18 och 50 procent. Den andra viktiga faktorn, förbrottsligheten, höjer återfallsprocenten från 32 till 68 procent. För att bedöma återfallsbenägenheten i olika åldrar vid lagföringen måste en rimlig jämförelse begränsas till endast de åldersgrupper som inte har förbrottslighet; detta för att exponeringstiden för förbrottslighet varierar systematiskt för olika åldrar. Bland dem utan förbrott minskar återfallen från 38 procent i den yngsta kategorin till 25 procent i den äldsta. För flickor spelar åldern mindre roll än för pojkarna.

Typ av brottslighet hör också till de faktorer som ligger till grund för en differentierad återfallsbenägenhet. Hur mycket och på vilket sätt, beror både på den ka-

tegorisering som använts för huvudbrotten och om brottets allvarlighetsgrad är kontrollerad. Andersson (1995) visar exempelvis i sin studie att våldsbrott som ingångsbrott kännetecknas av en lägre återfallsfrekvens än stölder. Den indelning som finns i den här undersökningen, nämligen våldsbrott – övriga brott och kontroll av straffrang och antalet bibrott predicerar för högre återfallsbenägenhet för våldsbrott än för övriga brott. Detta är ett mycket intressant resultat, inte minst med Anderssons studie som kontrast, och borde penetreras närmare i en specialstudie. Även antalet bibrott och huvudbrottets allvarlighetsgrad är betydelsefulla för återfallen. I **tabell 6** visas återfallsbenägenheten indelad enligt de tre kategorierna för våldsbrott och för övriga brott samt enligt brottens grovhet i respektive kategori. För pojkar-
nas del särredovisas i tabellen de med och de utan förbrott. De grova våldsbrotten har i regel den högsta återfallsfrekvensen. Ett undantag bildar den kategori av unga lagbrytare som lagförts när de var 18 år eller äldre vid tiden för domen. Det skulle därför vara vanskligt att generalisera resultatet om högre återfallsrisker vid grova våldsbrott till alla åldrar. Resultaten ger också vid handen att återfallsbenägenheten minskar med respektive kategoris straffrang och att den är mindre i de tre kategorierna för övriga brott än för våldsbrott. Tendensen är också klar att icke-våldsbrott med en straffrang lägre än mellangrov har en avgjort lägre återfallsbenägenhet än alla andra kategorier. Överlag har de lagföringar som 15-åringarna varit föremål för en avgjort högre återfallsbenägenhet än lagföringarna för äldre. Denna tendens gäller för samtliga brottstyper och framträder klarast i fråga om förbrottslighet i den mest homogena gruppen, pojkar utan förbrottslighet.

För att ge en första inblick i LSU-reformen redovisas de lagföringar som resulterade i tidsbestämda frihetsstraff. Sammanlagt rör sig det om 832 fall eller 8 promille av samtliga lagföringar av ungdomar som begick brottet när de var 15–17 år. Av dessa 832 till frihetsstraff dömda var 17 (2%) flickor. Av **tabell 6** kan vidare beräknas att flickornas andel av samtliga 103 135 lagföringar i dessa åldrar uppgick till 21 procent. Låg är också andelen lagföringar med tidsbestämda frihetsstraff som gäller dem som vid tidpunkten för domen var 15 år, 8 av 832 (knappt 1%). För de övriga påföljderna uppgår deras andel till 25 procent. Återfallsprocenten för lagföringar med tidsbestämda frihetsstraff (70%) är avgjort större än för de övriga rättsliga reaktionerna (43%). Återfallsprocenten avtar med stigande ålder och är generellt sett något lägre för kategorin med enbart fängelsestraff än för kategorin fängelse i förening med skyddstillsyn.

Speciellt med hänsyn till fokuseringen på LSU-perioden är det viktigt att känna till utvecklingen av återfallstendensen över tid i det här materialet. Återfallsbrottsligheten har faktiskt minskat både för dem med och för dem utan förbrottslighet, se **tabell 7**. Svaret på frågan om denna trend kan förklaras med faktiskt ändrad återfallsbenägenhet, med minskad brottsbenägenhet överhuvudtaget eller med minskad upplärning ligger utanför ramen för denna undersökning. Det kan noteras att de årliga fluktuationerna i återfall i den relativt lilla gruppen av lagföringar som lett till

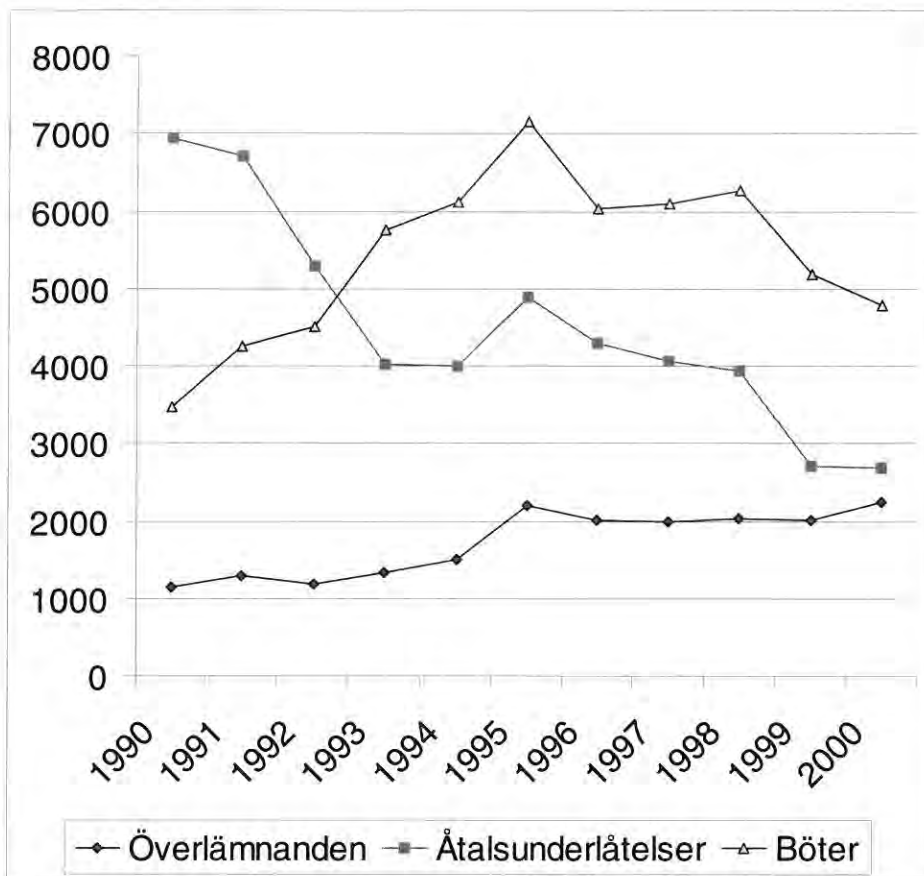
tidsbestämda frihetsstraff visserligen är stora men inte visar en systematisk trend neråt eller uppåt under perioden 1990–1997. De två kategorier som sällan döms till fängelse, 15-åringar och flickor, visar ingen kontinuerlig uppgång över tid.

Rättsliga reaktioner

Den stora mängden rättsliga beslut för lagöverträdare 15–17 år avser böter och åtalsunderlåtelse. De svarade under perioden 1990–2000 för sammanlagt 80 procent av alla de lagföringar som åldersgruppen var föremål för, se **tabell 8**. Bland de övriga påföljderna är överlämnande till vård inom socialtjänsten störst. I tabellen redovisas den som tre varianter, nämligen som påföljd i kombination med böter, som ungdomstjänst (vilken endast får dömas i förening med överlämnande) samt som enda påföljd. Tillsammans svarar dessa tre varianter för 14 procent av alla lagföringar.

Ungdomsvårdskommittén föreslog faktiskt 1995 att avskaffa påföljden överlämnande till förmån för de statligt styrda påföljdsoptionerna, men förslaget avböjdes på ett tidigt stadium i den fortsatta beredningen. I stället utvidgades påföljdens domän och krav ställdes om möjligheter till bedömningar över de planerade socialtjänståtgärderna redan vid lagföringstillfället. Dessa lagändringar infördes 1999 som en del av LSU-reformen. Utvidgningen avser införandet av en ny tilläggsåtgärd, ungdomstjänst, som kan ges endast i kombination med överlämnandet. Uppstramningen innebär bl a att lagar började gälla som föreskriver att en detaljerad beskrivning av den planerade vården skall finnas vid en dom som resulterar i överlämnande. Som tabell 8 visar har ungdomstjänsten vunnit terräng bland jämförbara påföljder, speciellt i förhållande till samhällstjänst, trots att påföljden enligt förarbetena endast skall dömas om ungdomen i fråga är samarbetsvillig. Sammantaget har påföljden överlämnande under LSU-perioden vuxit, trots att den med böter förknippade varianten minskat något. Skyddstillsyn, som under hela perioden varit en mindre frekvent åtgärd än överlämnandet har vid periodens slut fått en tämligen blygsam ställning bland påföljderna för denna åldersgrupp. Utvecklingen över tid för de tre stora lagföringskategorierna böter, åtalsunderlåtelse och överlämnanden sammanfattas i **figur 2**. Figuren visar en så kraftig nedgång av åtalsunderlåtelsen att de år 2000 nästan fått samma frekvens som överlämnandena. Reduceringen av åtalsunderlåtelseinstitutet som ett led i det kriminalpolitiska reformarbetet har beskrivits i en BRÅ-rapport (BRÅ 2000:7).

Reaktionen kan vara ett åklagarebeslut (åtalsunderlåtelse och godkända strafförelägganden av böter; sedan 1999 även villkorlig dom i samband med strafföreläggande) eller domar. Avgörande för en reaktions status är rangordningen för huvudbrottets straffskala. Straffskalorna för brott som omfattas av studien, indexbrotten, har lägst straffrangen 3 och högst 30. Reaktionernas position på reaktionstrappan, straffrangen, visas också i tabell 8. Överst på reaktionstrappan står de båda typerna av frihetsstraff, den tidsbestämda (rättspsykiatrisk vård) och den tidsbestämda ka-

Figur 2. Utvecklingen av de tre vanligaste reaktionerna mot ungdomsbrott med avseende på personer 15–17 år vid brottsfallet 1990–2000

tegorin (fängelse, fängelse i förening med skyddstillsyn och slutna ungdomsvård). Dessa är tätt följda av de två alternativen till frihetsstraffen, kontraktsvård (som är en variant inom skyddstillsynen) och samhällstjänst (en variant inom skyddstillsynen och sedan 1999 också en variant av villkorlig dom). Sedan följer sex reaktioner med korta avstånd mellan trappstegen, nämligen tre varianter av överlämnande till vård inom socialtjänsten, två varianter av skyddstillsyn och slutligen underst villkorlig dom. Med en tydlig skillnad i straffvärdet följer sedan bötesstraffen som meddelats genom dom. Lägre än så i straffringen är endast de rättsliga reaktioner som ligger på åklagarenivån. Lägst på trappan finns böter meddelade genom straffförelägganden och ovanför åtalsunderlåtelse.

Som ett tillägg till positionen på reaktionstrappan har antalet bibrott i respektive lagföring beräknats och kan sålunda relateras till den tillhörande rättsliga reaktionen. Resultaten för bibrottsligheten för den här relevanta åldersgruppen framgår av **tabell 9**, där reaktionerna är rangordnade efter straffrang för hela perioden. I kate-

gorin med den lägsta straffrangen, böter genom strafförelägganden, finns 0,1 bibrott i en genomsnittslagföring, i frihetsstraffkategorierna 2,8 bibrott. I denna mera detaljerade reaktionstrappa är den trestegiga rättsvetenskapliga påföljdstrappan klart identifierbar. Böter (genom dom), det lägsta trappsteget i påföljdstrappan med straffrangen 7,4, en klart lägre position än trappsteg 2, villkorlig dom med en straffrang på 10,9. Det tredje trappsteget på påföljdstrappan, fängelse, har med 16,4 (finns särredovisad i tabell 10) en högre position än villkorlig dom. Det bör beaktas, att det här analyserade materialet inte innehåller brott och förseelser som inte har fängelsestraff i skalan. Dessa brott resulterar normalt i ordningsbot och är den kvantitativt största reaktionskategorin.

Den största kategorin av påföljder, speciellt konstruerad som alternativ till fängelse, samhällstjänsten, har visserligen en hög straffrang, men klart lägre än den som finns för fängelsestraffet. Resultatet av BRÅ:s utvärdering av samhällstjänsten 1990–1992 var att 75 procent av lagföringarna med samhällstjänst som resultat bedömdes utgöra alternativ till frihetsstraff och 25 procent ersättning för mjukare påföljder. Ungdomstjänsten däremot har inte direkt konstruerats som ett alternativ till frihetsstraffen. Huvudbrotten bakom denna nya påföljd har också en lägre straffrang än bakom samhällstjänsten i allmänhet och frihetsstraffen i synnerhet. De båda som skyddstillsynspåföljder redovisade reaktionerna i kategorin övervakningsstraff är genererade av huvudbrott med i stort sett liknande straffrang, men bakom lagföringarna som resulterar i skyddstillsyn ligger större bibrottslighet än bakom överlämnandena (de som skyddstillsyn redovisade påföljderna exkluderar de särredovisade reaktionerna skyddstillsyn med kontraktsvård, skyddstillsyn med samhällstjänst och den i kategorin tidsbestämda frihetsstraff upptagna påföljden fängelse i förening med skyddstillsyn).

Speciellt påföljder som befinner sig på trappsteg med små skillnader från varandra har fördelen att domstolarna kan döma till individuellt anpassade påföljder utan att riskera att komma i konflikt med de rättvisekrav man ställer på en rättslig reaktion. I propositionen diskuteras de i termer av förutsebarhet, proportionalitet och konsekvens. Speciellt beträffande den kraftigt växande påföljden överlämnande är det begripligt att reformsträvandena har gått i riktning mot ökad insyn i innehållet i denna påföljd.

Eftersom de tidsbestämda frihetsstraffen står i fokus för denna studie särredovisas deras inbördes relation i **tabell 10**. För det första kan konstateras att fängelsestraff i förening med skyddstillsyn har under förperioden inte bara varit tämligen frekvent utan också varit en reaktion på huvudbrott med den högsta straffrangen och för lagföringar med de flesta bibrotten. För det andra hör denna påföljd enligt den traditionella påföljdstrappan tillsammans med de övriga varianterna av påföljden skyddstillsyn till trappsteg 2, vilket är svårt att förena med rättspraxis, som ju återspeglas i reaktionstrappan. Mot denna bakgrund är det svårt att förstå att kategorin i det närmaste blev bortglömd i analyserna i de båda utredningarna om LSU-refor-

men och förarbetena till den i allmänhet och i diskussionen till de för sluten ungdomsvård relevanta strafftiderna i synnerhet. Enligt förarbeten till just denna påföljd skall den användas endast om en dom till enbart fängelse skulle resultera i en betydligt längre strafftid (prop 1987/88:120, s 108). Denna tumregel överensstämmer både med denna studies resultat om påföljdens höga position på reaktionstrappan för 15–17-åringar och med specialanalysen för växelkursberäkning för strafftiderna för 18–20-åringar (se metodbilagan). Det kan tyckas, att den position som den nya påföljden ungdomstjänst har fått på reaktionstrappan är alldeles för låg i relation till påföljden fängelse i förening med skyddstillsyn (som har korta strafftider), att en substitution är sannolik.

Enligt straffringen i tabellerna 8 och 9 för fängelse i förening med skyddstillsyn och trots återfallsbenägenheten av straffkonsumenter i denna påföljdskategori (tabell 6) hade det varit orimligt att vänta sig ett annat resultat än att denna påföljdskategori skulle ersättas av sluten ungdomsvård och få effekter på strafftidernas längd. I ljuset av en sådan effekt borde reformsträvandena ha gått i riktning mot att korta fängelsetider skulle ersättas av en annan påföljd än en dom till sluten ungdomsvård, i synnerhet eftersom korta vårdtider i en på behandling specialiserad miljö inte ger behandlingen tillräckligt lång tid för att få fotfäste.

Ett ytterligare kriterium för straffmätning och val av påföljd är den tidigare brottsligheten. Eftersom den varierar systematiskt för 15–17-åringarna har analysen begränsats till personer som vid brottstillfället var 17 år. För denna grupp har en tvåårig exponeringstid för förbrottslighet tillämpats. Även återfallen under en tvåårsperiod har kartlagts för gruppen. Detta innebär att utgångslagföringarna endast kan avse perioden 1990–1998, det vill säga åren med LSU-reformen täcks inte. Tanken är att en reaktions status kan bedömas bland annat genom att den tidigare brottsbelastningen jämförs med återfallen med konstant observationstid.

En reaktion som endast drabbar lagbrytare som tidigare inte varit lagförda och efter vilken alla konsumenter återfaller kan sägas vara i obalans. Detta gäller också för det motsatta förhållandet, nämligen att ingen av en reaktions konsumenter återfaller trots att alla tidigare har fällts för brottslighet. Ett mera normalt, balanserat förhållande finns när återfallsprocenten är ungefär lika stor som procenten för tidigare brottslighet eller om förhållandet mellan förbrottsprocenten och återfallsprocenten för en given reaktion är jämförbar med motsvarande balans för summan av reaktionerna. En sådan analys förutsätter egentligen att det "naturliga förloppet" av brottsutvecklingen för 17-åringar är konstant över tid under en fyraårsperiod från det att vederbörande var 15 tills han fyllde 19, om brottsligheten inte påverkas av påföljden. Om dessa förutsättningar är uppfyllda är okänt, men av den åldersrelaterade brottsstatistiken att döma kan man inte vänta sig dramatiska ändringar. Vidare ingår endast 17-åringarna i analysen, vilket innebär att en obalans i det naturliga förloppet drabbar alla påföljdstyper på ett liknande sätt. Resultaten visas i **tabell 11**.

För det första visar tabellen att andelen 17-åringar med förbrottslighet är med 40

procent något större än andelen med återfall (38%), vilket kan bero på en av ålder avhängig obalans i det naturliga förloppet och/eller en brottsreducerande effekt av alla påföljder sammanlagt. Återfallsprocenten står som väntat generellt i paritet med belastningsprocenten men med den nämnda mindre obalansen i positiv riktning, det vill säga mindre återfall än förbrottslighet. Denna trend till positiv obalans är för övrigt inte begränsad till de "mjuka" reaktionerna framkallade av brott med ett lågt straffvärde utan gäller också för de mera ingripande påföljderna, exempelvis frihetsstraffen. De senare tillgrips för brott med ett högt straffvärde och den positiva obalansen för fängelsestraffen borde studeras närmare i en studie med fängelsepåföljden under 1990-talet i fokus.

Även de olika varianterna av den påföljd som enligt ungdomsbrottskommitténs förslag skulle avskaffas och i debatten gärna utsätts för kritiska synpunkter om vårdens bristande engagemang, överlämnande till vård inom socialtjänsten, har en positiv obalans och är i dessa avseenden jämförbar med skyddstillsyn. Endast åtalsunderlåtelseerna synes kännetecknas av en negativ obalans, fler återfall än har registrerats för förbrottslighet. Speciellt åtalsunderlåtelseinstitutet har varit föremål för lagändringar till följd av ungdomsmålsreformen. Det har varit i kraft sedan 1 mars 1995. Reaktionen skulle enligt reformarbetena användas i mindre utsträckning än tidigare som ett svar på ungdomarnas återfallsbrottslighet. Mot denna bakgrund har för åtalsunderlåtelseerna balansen mellan förbrott och återfall undersökts för perioderna 1990–1994 och 1996–1998. Under den första perioden fanns årligen 1098 sådana reaktioner med en genomsnittlig straffrang på 7,2 och 38 procent med förbrott samt 40 procent med återfall. Under den andra perioden sjönk andelen med förbrott till 32 procent och ävenledes straffangen till 6,6. Också återfallen minskade till 32 procent och det årliga antalet reaktioner till 762 fall. Det tyder på att utvecklingen för åtalsunderlåtelseerna gick i planerad riktning, men reformen hade trots allt rätt blygsamma effekter i varje fall för 17-åringarna.

Resultaten av denna mycket grova analys är sammantaget att det inte går att identifiera en påföljd som uppvisar en dramatisk negativ obalans, det vill säga att betydligt fler återfall än man har fog att vänta sig av antalet som begått brott tidigare utöver det brott som lett till lagföringen. Däremot finns variationer i den positiva obalansen för olika påföljder, det vill säga att fler har mindre återfall än man kan vänta sig av den tidigare brottsligheten. De data som finns i denna studie medger dock inga slutsatser för att värdera olika påföljders effekter. För LSU:s vidkommande kan dock sägas, att reformen träffar en målgrupp med tung brottslighet, många förbrott och högt återfall, men definitivt inte fler återfall än man kan vänta sig av antalet lagbrytare med förbrottslighet.

Utvecklingen av grova våldsbrott, frihetsstraff och överlämnanden till vård inom socialtjänsten i fokus

Analyserna om brottslighetens allvar, om bibrottslighet, förbrottslighet och återfall

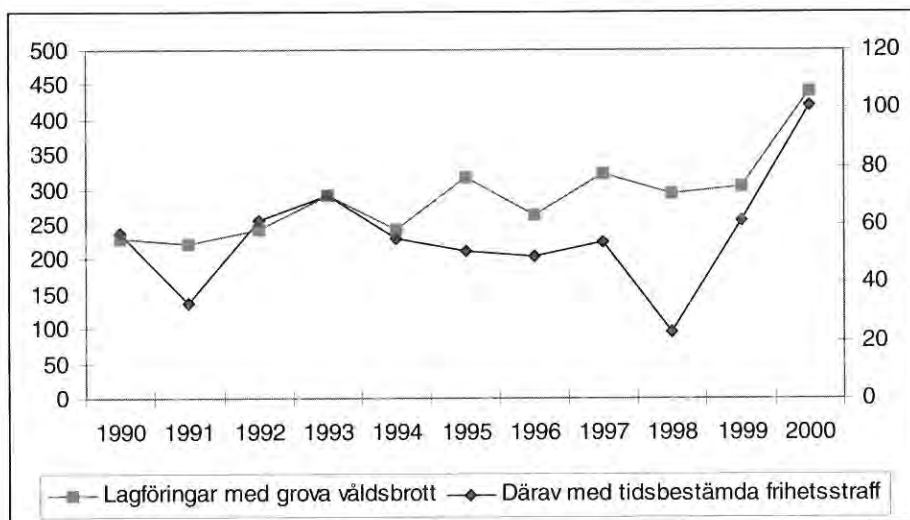
gav vid handen att kategorin med den strängaste påföljden måste vara starkt belastad. Så var också fallet enligt beskrivningen av scenariot 1999–2000, där de till slut ungdomsvård dömda ställdes i blickpunkten. Den visade att de grova våldsbrotten och deras utveckling måste fokuseras om en sällsynt reaktion såsom frihetsstraffen för målgruppen skall beskrivas (mindre än 1% av samtliga rättsliga reaktioner). Frihetsstraffen, som för målgruppen omfattar utöver slutn ungdomsvård de två stora kategorierna fängelse och fängelse i förening med skyddstillsyn, innehåller också en liten kategori, rättspsykiatrisk vård, som är tidsobestämd och inte hör till de reaktionstyper som berörs av LSU-reformen. Utvecklingen av alla frihetsstraff redovisas i **tabell 12**.

Under år 2000 blev frihetsstraffnivån ungefär lika hög som den var under 1990, 1992 och 1993. Men nivån för LSU:s första år (1999) är faktiskt något lägre än genomsnittet för 1990-talets övriga år. Nivån för perioden före slutn ungdomsvård var i genomsnitt 94 fall per år och för LSU-perioden 107 fall. Visserligen är ökningen av den totala frihetsstraffnivån efter LSU:s ikraftträdande inte speciellt stor i förhållande till tidigare år, men den kom överraskande. Som tidigare nämnts förväntades reformen enligt propositionen leda till ett platsbehov på 10 årsplatser på särskilda ungdomshem (prop 1997/98:96 s 181). Varken i utredningarna bakom LSU-reformen eller i propositionen finns analyser som markerar de brott som är av intresse för frihetsstraffen och vars utveckling har betydelse för frihetsstraffens förändringar.

Kategorin grova våldsbrott i denna studie omfattar endast lagrum som innehåller straffskalor som inte understiger minst 1/2 års till maximalt 3 års fängelse. I kategorin finns 19 sådana och de presenteras i **tabell 13** för de lagföringar som har haft grovt våldsbrott som huvudbrott. Det är allvarliga brott, sådana som redan för 18–20-åringarna i 4 av 5 fall och för de vuxna lagbrytarna i drygt 9 av 10 fall återgås med frihetsstraff. Rånen dominerar strukturen av den grova våldsbrottsligheten, i andra hand kommer grov misshandel.

Eftersom ökningen av ungdomsvåldet gärna tolkas som indikator för en större anmälningsbenägenhet särredovisas i **tabell 14** utvecklingen av fullbordade dråp och mord, utan att därmed mena, att även den ökningen inte skulle kunna vara framkallad av en ökad känslighet mot våldsbrott inom befolkningen och en ökad anmälningsbenägenhet. Totalt ledde 1 av 5 av de grova våldsbrotten till frihetsstraff i målgruppen. Frihetsstraffprocenten var under LSU-perioden 1999–2000 något högre än under den nioåriga förperioden, 1990–1998.

Sett i ett längre perspektiv är samspelet mellan lagförda grova våldsbrott och antalet frihetsstraff för dem inte speciellt harmoniskt, se **figur 3**. Från och med år 1995 fram till 1998 finns en sjunkande och restriktivare trend av frihetsstraffsanvändningen än tidigare med ett minimum under 1998. Själva övergången från perioden 1990–1994 till 1995 och senare bör ses i samband med att den mest frekventa påföljden för dessa brott, överlämnande till vård inom socialtjänsten, fick större betydelse under denna senare period.

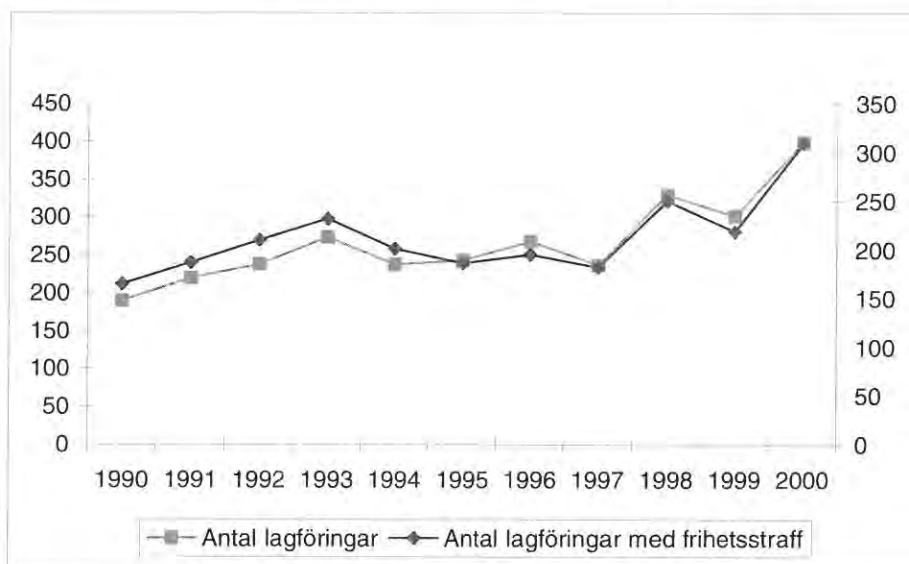
Figur 3. Lagföringar för grova våldsbrott av 15–17-åringar och antalet till bestämda frihetsstraff dömda ur denna grupp exklusive konsumtionsdomar (Obs värdena för lagföringar avläses på den vänstra värdeaxeln och till frihetsstraff dömda på den högra)

Den 1 april 1994 tog SiS över ansvaret för planeringen och driften av särskilda ungdomshem som avses i 12 § LVU och fick betydande resurser för kvalitetsutveckling. På dessa institutioner tvångsvårdas ungdomar med olika problem, bland annat kriminalitet. En del av dessa hör just till den grupp som har dömts till överlämnande och som sedan via socialtjänstens initiativ efter ett beslut i länsrätten placerats på dessa ”§ 12-hem”. Någon statistik över storleken av denna grupp finns inte. Den nya ordningen med det statliga centrala inflytandet över de särskilda ungdomshemmen ökade av allt att döma rättsväsendets förtroende för socialtjänstens resurser och handlingsalternativ. År 1994 uppgick antalet överlämnanden för ungdomar inom målgruppen som dömdes för grova våldsbrott till 104 och ökade 1995 till 162 år. Fängelsepåföljden däremot fjärrmar sig samtidigt från brottsutvecklingen och när 1998, året före LSU-periodens början, djuppunkten. Från 1999 börjar en ny skarp uppåtgående trend av frihetsstraffsandel och står år 2000 nästan så nära brottskurvan som under perioden 1990–1994. Mot denna bakgrund bör nämnas att den vanligaste påföljden för de grova våldsbrotten, överlämnandet, uppgick under perioden 1990–1994 i genomsnitt till 113 per år, under perioden 1995–1997 till 159 per år, 1998 till 153 och under LSU-perioden till 217 per år. Uppgången under perioden 1999–2000 måste ses mot bakgrund av uppstramningen av påföljden i samband med LSU-reformen och då speciellt med hänsyn till möjligheten att inkludera ungdomstjänst i överlämnandepåföljden. År 1998 är i alla avseenden ett speciellt år med få frihetsstraff som reaktion på målgruppens grova våldsbrott och brottslighet överhuvudtaget. Detta kan bero på att domstolarna ville undvika överklaganden av

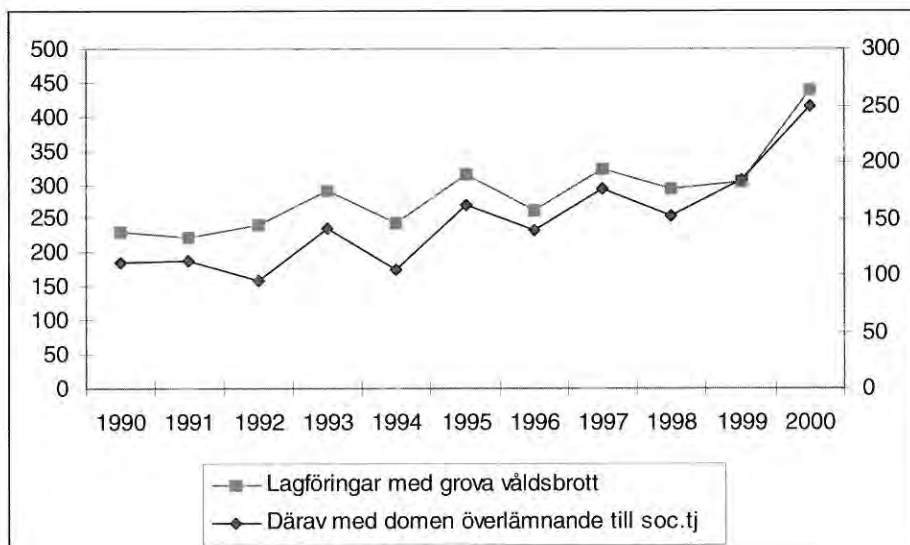
fängelsedomar som skulle ha behandlats i högre instans året därpå, när LSU hade börjat gälla. Någon uttömmande förklaring för de säregna förhållandena 1998 har faktiskt inte hittats.

Den något turbulenta utvecklingen 1995–1998 saknas för 18–20-åringar för vilka den nya påföljden som reaktion på brott endast aviserades i förslaget från den parlamentariska utredningen år 1993. Förslaget överlevde emellertid inte den fortsatta beredningen och infördes inte heller. Andelen till frihetsstraff dömda följer för 18–20-åringarna tämligen strikt lagföringskurvan, se **figur 4**. Skillnaderna mellan 15–17- och 18–20-åringarna ligger alltså inte i den grova våldsbrottslighetens utveckling utan i påföljdernas struktur, speciellt vad gäller förhållandet mellan frihetsstraff och överlämnanden. För den yngre gruppen resulterade knappt 52 procent av de grova våldsbrotten i överlämnanden under hela perioden 1990–2000, för den äldre gruppen endast 2 procent. Frihetsstraffen däremot svarade i den yngre gruppen för 20 procent (de tidsbestämda för 19%) och i den äldre för 78 procent (de tidsbestämda för 75%).

Skillnaderna i påföljdernas utveckling mellan de två åldersgrupperna, en sjunkande andel frihetsstraff 1995–1997 bland dem som begick grova våldsbrott när de var 15–17 år och en till brottsutvecklingen anpassad utveckling för dem som begick brotten när de var 18–20 år, bör inte ses som ett tecken på en generell kriminalpolitisk omorientering inom rättsväsendet. Snarare var det så att socialtjänsten fick tillgång till ett av staten kontrollerat nät av resursstarka (i förhållande till fängelserna) institutioner för tvångsvård och påföljden överlämnande till vård inom socialtjän-

Figur 4. Lagföringar för grova våldsbrott av 18–20-åringar och antalet till frihetsstraff dömda ur denna grupp exklusive konsumtionsdomar (Obs värdena för lagföringar avläses på den vänstra värdeaxeln och till frihetsstraff dömda på den högra)

Figur 5. Lagföringar för grova våldsbrott av 15–17-åringar och antalet till överlämnande till vård inom socialtjänsten dömda ur denna grupp exklusive konsumtionsdomar (Obs värdena för lagföringar grovt våld avläses på den vänstra värdeaxeln och till överlämnande dömda på den högra)

sten blev attraktivare som alternativ till ett fängelsestraff. Mot denna bakgrund visas i **figur 5** sambandet mellan utvecklingen av våldsbrott och den största kategorin rättsliga reaktioner mot brotten i denna åldersgrupp, överlämnanden till socialtjänst (inkluderar fall där påföljden ges i förening med böter eller samhällstjänst).

För valet av en modell för att särskåda utvecklingen under LSU-perioden 1999–2000 finns två alternativ. Det första alternativet, modell 1, är att jämföra LSU-periodens förhållanden med en förperiod som omfattar åren dessförinnan, 1990–1998. Den turbulenta tiden 1995–1998 svarar då för 40 procent av förperiodens totala värden och även särförhållandena år 1998 har en rätt liten betydelse. Det andra alternativet är att se perioden 1995–1998 som den relevanta perioden, eftersom nätet av välutrustade institutioner inte är en i tid begränsad åtgärd utan markerar en ny period med bättre resurser för att via socialtjänstens försorg vårda ungdomar utan att det finns en direkt förbindelse mellan dom och ett tidsbestämt frihetsberövande som initieras av socialtjänsten. I en förperiod 1995 till 1998 väger dock extremåret 1998 med 25 procent rätt tungt. Mot denna bakgrund förefaller modell 2 med jämförelseperioden 1995–1997 relevant.

För att belysa de här resta frågorna är det inte nödvändigt att använda modell 2, det vill säga en jämförelse mellan 1995–1997 och 1999–2000. Därför har modell 2 som ett alternativ till modell 1 i huvudsak begränsats till frågan huruvida skillnaderna mellan LSU-perioden och tidigare förhållanden beror på straffskärpningar eller brottsförändringar.

Resultaten av reformen

Net-widening och nya brottstyper med tidsbestämda frihetsstraff

En av effekterna av net-widening kan bli att brott som tidigare inte genererat frihetsstraff, tack vare tillkomsten av en ny humanare form, har införlivats till den kategori brott som får det nya frihetsstraffet som reaktion. Mot denna bakgrund har det varit av intresse att se om denna typ av nyrekrytering har präglat LSU-perioden. En viss svårighet finns här på grund av frihetsstraffens sällsynthet som reaktion på brott. Enligt lagstiftningen måste det för denna åldersgrupp finnas synnerliga skäl innan ett frihetsstraff blir reaktion på ett brott. Detta innebär att brotten är sällsynta och på så sätt finns det alltid en viss nyrekrytering av sådana brott. För att komma till rätta med problemet, har perioden 1993–2000 delats in i fyra tvåårsperioder, av vilka den sista, 1999–2000, är LSU-perioden. För var och en av perioderna har sedan undersökts om nya brott tillkommit (bland dem som resulterat i tidsbestämda frihetsstraff) som under en tidigare period på två år inte fanns med bland fängelsebrotten. Den första tvåårsperioden, åren 1993–1994, jämförs sålunda med åren 1991 och 1992. Under LSU-perioden ledde 24 olika huvudbrott till ett tidsbestämt frihetsstraff, det lägsta antalet för någon av de fyra perioderna. Av LSU-periodens 24 fängelsebrott fanns 7 (29%) inte med som fängelsebrott under tvåårsperioden dessförinnan. Enligt detta mått för nyrekrytering av fängelsebrott var LSU-perioden den som hade en något lägre nyrekrytering än de tre övriga perioderna, se närmare tabell 15.

Straffskärpningar enligt två jämförelseperioder

Nyrekrytering av fängelsebrott är endast en liten del av net-wideningproblematiken. Eftersom endast ett fåtal brott genererar ett tidsbestämt frihetsstraff kan det tänkas att fler som begått den typen av brott får ett sådant frihetsstraff än vad som var fallet innan ett humanare alternativ kunde väljas. Eftersom en systematisk förändring av domstolspraxis för användandet av frihetsstraffen kunde observeras från och med 1995 kommer dessa analyser att genomföras både enligt modell 1 (jämförelseperioden 1990–1998) och enligt modell 2 (jämförelseperioden 1995–1997). I tabell 16 redogörs för användningen av de tidsbestämda frihetsstraffen under LSU-perioden och den nioåriga förperioden 1990–1998 (modell 1). Lagföringarnas antal redovisas som årliga genomsnitt för de två perioderna. Huvudbrotten bakom lagföringarna är specificerade i våldsbrott och övriga brott. Därutöver är de indelade i grova, mellangrova och icke-grova brott. Som tabellen visar blev användningen av de tidsbestämda frihetsstraffen för de grova våldsbrotten med tre procentenheter större under LSU-perioden än förperioden (18,71% resp 21,80%). I obetydlig grad

hände detta också de icke-grova våldsbrotten (0,10% resp 0,12%). För alla andra brottskategorier användes frihetsstraffen i mindre utsträckning under LSU-perioden. Eftersom de grova våldsbrotten har en så stor betydelse som generator av frihetsstraff väger förändringar i den kategorin tyngre än i de övriga kategorierna sammanlagt. Detta förklarar varför den totala andelen frihetsberövanden under LSU-perioden med 0,99 procent är större än jämförelseperiodens 0,77 procent, trots att totalantalet lagföringar under LSU-perioden var mindre. Förskjutningen från övriga brott till våldsbrott och inom våldsbrotten från de lindriga till de grova blev för den här åldersgruppen påtaglig. Den kan beräknas av de i tabell 16 återgivna värdena för lagföringar för våldsbrott och övriga brott. Under förperioden svarade lagföringarna för våldsbrott för 18 procent av alla lagföringar och de grova våldsbrotten för 11,5 procent av lagföringar för alla våldsbrott. Under LSU-perioden var motsvarande relationer 25 procent respektive 14 procent. Nivån för de grova våldsbrotten under LSU-perioden är med 372 lagföringar per år 38 procent över förperiodens nivå (269 lagföringar per år). Om användningen av fängelsestraff under LSU-perioden inte skulle ha ökat utan stannat på förperiodens nivå (18,71%) hade 70 lagförda per år fått fängelse under LSU-perioden. Det är 20 fler än förperiodens antal. För denna ökning svarar endast brottsutvecklingen. Att det i själva verket har blivit 81, det vill säga 11 fler än brottsökningen betingar beror på straffskärpningar, såvida straffrangen inom kategorin grova våldsbrott varit konstanta under de två perioderna. Förändringar av den genomsnittliga straffrangen har varit så små mellan perioderna, att de inte påverkar resultaten nämnvärt (straffrang 19,7 under förperioden mot 19,4 under reformperioden). För de övriga brottskategorierna domineras bilden av en minskad användning av fängelsestraff.

Genomför man en kalkyl för samtliga sex typer av lagföringar kompenseras den redovisade straffskärpningen för grova våldsbrott helt och hållet av straffminskningar inom de andra brottskategorierna under LSU-perioden. Med andra ord har en polarisering skett med fler fängelsereaktioner för grova våldsbrott och lindrigare reaktioner på så gott som alla andra brott. Straffskärpningarna har träffat de brott som ökat över tid och strafflindringar de brott som minskat.

Enligt den andra modellen ändras förperioden till treårsperioden 1995–1997. Motivet till val av denna modell var att användningen av fängelsestraff för grova brott sjönk till en lägre nivå från och med år 1995, medan påföljden överlämnande till vård inom socialtjänsten ökade. Av allt att döma berodde denna förändring på att ungdomshemmen med särskild tillsyn fick en resursstark central ledning under år 1994. År 1998 visade sig vara exceptionellt i alla avseenden. Det året uteslöts ur modell 2.

Analysens resultat enligt modell 2 för samtliga lagföringar i olika brottskategorier redovisas i **tabell 17**. Det årliga antalet tidsbestämda frihetsstraff uppgick för denna förperiod till 93 mot 99 under den i modell 1 använda förperioden 1990–1998. Motsvarande antal för LSU-perioden är 103. Av förperiodens 300 lag-

föringar för grova våldsbrott årligen ledde 51 fall eller 17 procent till ett fängelsestraff. Under LSU-perioden dömdes 22 procent av 372 för grova våldsbrott lagförda till fängelse, totalt 81 per år. Skulle också 17 procent av lagföringarna för grova våldsbrott under LSU-perioden lett till fängelse skulle det för dessa brott ha blivit 64 fängelsedomar årligen. Att det faktiska antalet blev så högt som 81 beror på straffskärpningar. Den genomsnittliga straffringen för grova våldsbrott har under de två perioderna praktiskt taget varit konstant (19,8 under 1995–1997 och 19,4 under 1999–2000). Skillnaden mellan LSU-perioden och förperioden för grova våldsbrott till tidsbestämda frihetsstraff dömda är 30 fall. Av dessa kan enligt denna kalkyl 13 hänföras till förändringar i brottsligheten och 17 till straffskärpningar. Av de övriga brottskategorierna dömdes endast de icke-grova våldsbrotten i något högre utsträckning till fängelse under LSU-perioden än under förperioden. Dessa strafflindringar berör få lagföringar, eftersom så få inom dessa kategorier får frihetsstraff. På grund av dessa brotts marginella betydelse för genereringen av fängelsestraff kompenseras inte straffskärpningen för grova våldsbrott.

Den totala skillnaden i lagföringar med tidsbestämt frihetsstraff mellan LSU-perioden (103 fall/år) och förperioden 1995–1997 (93 fall/år) är tio fall. Av dessa beror hälften på förändringar i brottsligheten och hälften på straffskärpningar. Straffskärpningen avser då ett netto, nämligen med upphov till reaktioner på grov våldsbrottslighet som inte kompensades genom en minskad fängelseanvändning på andra brottsområden. Net-widening enligt modell 2 svarar sålunda för 5 (5%) av de inträffade 103 fallen. Enligt modell 1 var det 0. Det bör dock nämnas att modell 1 kan betecknas som långsiktig endast med hänsyn till den nioåriga förperioden. Båda modellerna är kortsiktiga med tanke på LSU-periodens två år. Precis som under förperioden enligt modell 1 kan man vänta sig svängningar i framtiden.

De grundläggande tendenserna för skillnaderna mellan de två perioderna är identiska för flickor och pojkar för de grova våldsbrotten. Av de årligen knappt 14 flickorna med grova våldsbrott blev under förperioden 8,89 procent dömda till tidsbestämda frihetsstraff, ett värde som ökade till 10,2 procent bland de årligen knappt 25 för grova våldsbrott dömda under LSU-perioden. Visserligen kunde en liten ökning av tidsbestämda frihetsstraff för flickornas del emellertid konstateras för brott utanför denna kategori, nämligen från 0,5 promille under förperioden till 0,6 promille under LSU-perioden, men brottsnivån för dessa brott var under reformperioden avsevärt lägre. Totalt blev under den treåriga förperioden 9 flickor och under den tvååriga LSU-perioden 8 flickor dömda till ett tidsbestämt frihetsstraff.

Det är av intresse att få veta om, och i vilken mån, olika åldersgrupper blivit föremål för förändringar av straffen mellan förperioden 1995–1997 och reformperioden. För grov våldsbrottslighet hade andelen med tidsbestämda frihetsstraff av samtliga lagföringar med grova våldsbrott ökat från 17,09 procent till 21,80 procent. Dessa procentuella värden skiljer sig kraftigt mellan olika åldrar vid lagföringen i den för slutna ungdomsvård relevanta åldersgruppen 15–17 år vid brottstillfället.

För dem som vid tidpunkten för domen fortfarande var 15 år blev under förperioden endast drygt en procent dömda till frihetsstraff, ett värde som ökade under reformperioden till drygt 7 procent. För 17-åringar blev motsvarande andelar knappt 28 procent under förperioden och 34 procent under LSU-perioden. Med undantag för dem som var 15 år vid domen finns en kompenserande tendens för icke-våldsbrott, det vill säga relativt färre domar med tidsbestämda frihetsstraff. I följande sammanställning redovisas den relativa andelen frihetsstraff under de två perioderna för olika åldrar vid tidpunkten för lagföringsbeslutet.

	Grova våldsbrott					Övriga brott				
	15	16	17	18–	S:a	15	16	17	18–	S:a
Förperioden 1995–1997	1,14	7,92	27,58	39,78	17,09	0,00	0,07	0,48	1,84	0,31
LSU- perioden 1999–2000	7,27	12,83	34,07	35,44	21,80	0,02	0,06	0,33	0,91	0,21

Straffskärpningar med hänsyn till bibrottslighet

Resultaten är i mångt och mycket beroende på om lagföringarna inom de sex brottskategorierna är jämförbara. För att kontrollera resultaten med utgångspunkt i lagföringar med större homogenitet inom dessa sex brottskategorier har analyserna upprepats för lagföringar, där endast ett brott angetts. Resultatet för dessa analyser redovisas i **tabell 18** enligt modell 1. Överlag är den procentuella andelen tidsbestämda frihetsstraff, som förväntat, klart lägre än för hela materialet. För grova våldsbrott exempelvis uppgår andelen lagföringar som resulterat i fängelse under LSU-perioden till 13 procent jämfört med 22 procent i materialet som också innehåller lagföringar med bibrottslighet. Det är värt att notera, att det blev ett annat resultat i denna mera homogena och mindre belastade kategori med grova våldsbrott som huvudbrott. Under LSU-perioden fick 13 procent av dem ett frihetsstraff mot 13,5 procent under förperioden. Detta mera homogena material med ett lägre straffvärde svarar för ca 40 procent av alla lagföringar med grova våldsbrott. Bland dem finns alltså reformens vinnare, ungdomar som slapp frihetsstraff. Men bland de resterande 60 procenten var straffringen faktiskt något lägre (19,4 mot förperiodens 19,6), antalet bibrott lägre (3,0 mot 3,2) och även andelen med förbrottslighet lägre (59% mot 54%) under LSU-perioden. Trots dessa något bättre förutsättningar för en mild dom under LSU-perioden fick 28,6 procent av dem ett tidsbestämt frihetsstraff, företrädesvis sluten ungdomsvård, medan man under förperioden endast dömde 22,2 procent till fängelse eller fängelse i förening med skyddstillsyn. I den gruppen finns reformens förlorare. Det finns sålunda polariseringstendenser vad gäller valet av tidsbestämda frihetsstraff. Under LSU-perioden koncentreras frihetsstraffen till

grova våldsbrott och det sker en koncentration av frihetsberövandena till lagbrytare med bibrottslighet och tidigare brottslighet.

Huvudresultatet av analysen på grundval av förperioden 1990–1998, modell 1, är att ökningen av frihetsberövandena under LSU-perioden är koncentrerade till de grova våldsbrotten. De kompenseras av motsvarande sänkningar av frihetsstraffnivån på andra brott. Nivåförändringen för frihetsstraffen beror på ändringar i brottsnivån för olika typer av brott. För ungdomarna har de brott som spelat en blygsam roll som generator för frihetsstraff minskat kraftigt. Dessa brottsminskningar ger alltså små resultat på frihetsstraffnivån, hur mycket brottsnivån än minskar. I gengäld har den ungdomsbrottslighet ökat som i cirka en av fem fall medför ett tidsbestämt fängelsestraff. På så sätt har det blivit fler frihetsstraff trots en minskning av totalantalet lagföringar. Analyserna visar också att den ökade användningen av frihetsstraff är koncentrerad till lagföringar av sådana grova våldsbrott som ledsagas av försvårande omständigheter som bibrottslighet. Materialet är dock för heterogent för att man skall kunna dra säkra slutsatser om straffförändringarnas storlek i de enskilda brottskategorierna. Som tidigare nämnts ligger det utanför den här studiens mål att ta reda på om det rör sig om ändrade preferenser hos individen att begå brott eller ändrade prioriteringar att anmäla och uppklara brott.

Analysen av de lagföringar som inte hade bibrottslighet och därför var mera homogena har upprepats för modell 2. Resultatet redovisas i **tabell 19**. Endast för de grova våldsbrotten fanns en obetydlig ökning i användningen av fängelsestraff under LSU-perioden (13,0% mot 12,7%), medan motsvarande värden för de övriga 5 brottskategorierna var lägre under LSU-perioden. Detta innebär att det homogena materialet inte heller enligt modell 2 uppvisar straffskärpningar efter LSU-reformen. Liksom i analyserna enligt modell 1 koncentreras eventuella straffskärpningar till dels lagföringar som avser grova våldsbrott, dels lagföringar av grova brott som utöver huvudbrottet innehåller ett eller flera andra brott.

Förbrottslighetens betydelse för straffskärpningarna

Förekommer det systematiska skillnader mellan perioderna som kan förklara straffskärpningarna? En sådan faktor av betydelse är den förbrottslighet som finns vid tidpunkten för lagföringen. Förbrottslighet är åldersrelaterad – 15-åringarna har i genomsnitt haft en exponeringstid på $\frac{1}{2}$ år, 16-åringar $1\frac{1}{2}$ år och 17-åringarna $2\frac{1}{2}$ år med tanke på straffmyndighetsåldern och därmed registrering i brottsregistret. Exponeringstiden på tre år medför att förperioden omfattar, beroende på ålder, även förhållanden under åren 1987–1989.

Förbrottsligheten har varit lägre för alla tre ålderskohorterna under LSU-perioden, se **tabell 20**. Detta understryker att det inte är sannolikt att de straffskärpningar som framkommit på basis av samtliga lagföringar av den grova brottsligheten skulle kunna förklaras med att ungdomarna varit mera belastade vid tidpunkten för lagföringen under LSU-perioden. För att ytterligare kontrollera resultaten har be-

räknats hur många som inom kategorierna med respektive utan förbrottslighet får ett tidsbegränsat frihetsstraff när de döms för grova våldsbrott. Som **tabell 21** visar är skillnaderna mellan LSU-perioden och var och en av förperioderna avsevärda. Det är framförallt ungdomar med förbrottslighet som under LSU-perioden blir föremål för tidsbestämda frihetsstraff i större utsträckning än tidigare. Resultaten angående förbrottslighet talar för att slutsatserna skall fokusera på analyser avseende hela materialet och inte på dem med endast ett brott i lagföringen.

En annan faktor av betydelse för straffvärdet är givetvis den totala situationen bestående av huvudbrottet, antalet bibrott och typen av brott utöver huvudbrottet samt förbrottslighet som domstolen måste ta ställning till i en konkret lagföringssituation. Mot denna bakgrund har bildats en skala med sju ömsesidigt uteslutande steg inom kategorin grova våldsbrott. På det lägsta skalsteget finns endast huvudbrottet och ingen bibrottslighet, det vill säga den kategori som redan undersökts och inom vilken inga straffskärpningar kunde konstateras. Andelen till tidsbestämda frihetsstraff dömda i detta skalsteg nr 1 utgör 13 procent. På det högsta skalsteget, nr 7, ingår i bibrottsligheten ytterligare minst två grova våldsbrott. Inte mindre än 36 procent av lagföringarna med denna profil slutar i ett tidsbestämt frihetsstraff, se **tabell 22**. Detta visar att bibrottsligheten har viss betydelse för påföljdsvalet även för denna kategori av lagbrytare. Skillnaderna mellan de två förperioderna och LSU-perioden är små, se **tabell 23**. Antalet fall i dessa kategorier är för få för att de kan bli föremål för analyser om straffskärpningar.

Totalt sett ger de här analyserna inte tillräckligt starka skäl för att omkullkasta resultaten av straffskärpningar för grova våldsbrott, även om det finns tendenser till att lagföringarna under reformperioden koncentrats mera till grova våldsbrott med bibrottslighet, d v s ”svårare fall”.

Slutsatser om net-widening

Analyserna med förperioden 1990–1998 (modell 1) och 1995–1997 (modell 2) som jämförelseperioder visar vissa gemensamma tendenser. Gemensamt är att nivåökningen i användningen av tidsbestämda frihetsstraff under LSU-perioden är fokuserad på den grova våldsbrottsligheten och inte till andra brottskategorier. De övriga brottskategorierna visar i regel tendenser till kompenserande strafflindringar. Nivåökningen av de tidsbestämda frihetsstraffen beror dels på straffskärpning, dels på brottsökning inom kategorin grova våldsbrott. Med perioden 1990–1998 som utgångspunkt var den effekt som själva brottsförändringen svarade för klart större än effekten av straffskärpningen, medan det var tvärtom i analysen som bygger på en jämförelse mellan LSU-perioden och förperioden 1995–1997. För de andra brottskategorierna dominerade dels brottsminskning, dels en minskad användning av tidsbestämda frihetsstraff enligt båda modellerna. Enligt modell 1 var dessa effekter så stora, att den totala skillnaden i nivå mellan förperioden och LSU-perioden, 4 fall av fängelse med tidsbestämt frihetsstraff per år, var en effekt av endast brottsförän-

dringar. Det fanns alltså ingen net-widening. Modell 2 däremot visade en svagare kompensation genom straffminskningar på övriga brott. Enligt den blev skillnaden mellan LSU-perioden och förperioden 10 fall av tidsbestämda frihetsstraff per år. Hälften av dessa kunde tillskrivas brottsförändringen. Den ökningen skulle man alltså ha fått även utan LSU-reformen. Den andra hälften beror på straffskärpning, koncentrerad till grova våldsbrott, av allt att döma initierade av det faktum att det fanns en mer tilltalande typ av tidsbestämt frihetsstraff än fängelse att tillgå. Enligt modell 2 finns det alltså net-widening, om än en kvantitativt liten sådan. Den uppgår till ca 5 procent av de tidsbestämda frihetsstraffen. Det bör dock hållas i minnet att dessa slutsatser gäller endast om analysen omfattar såväl reformens formella målgrupp (de till fängelse dömda) som dess informella målgrupp (de till fängelse i förening med skyddstillsyn dömda). Med de tidigare endast till fängelse dömda som bas, den formella målgruppen för reformen, rör det sig om en kraftig net-widening.

Analysen på mera homogena lagföringar genomfördes. Dessa var fokuserade på den kategori lagföringar som endast innehöll huvudbrott och inga bibrott och därför kännetecknades av ett lägre straffvärde. Dessa lagföringar för grova våldsbrott visade inga tecken på straffskärpningar. Det motsatta resultatet erhöles emellertid när analyser genomfördes för lagföringar med ett högre straffvärde än genomsnittet, nämligen lagföringar av ungdomar med tidigare kriminalitet. Här fanns en klar trend till straffskärpningar under LSU-perioden. Dessa analyser tyder på polariseringstendenser för användningen av tidsbestämda frihetsstraff. Frihetsstraffen används något oftare för grova våldsbrott och här något oftare för personer med tidigare brottsbelastning än före 1999. För personer med ett första grovt våldsbrott eller ett enda våldsbrott som lagförs är förhållandena oförändrade och för lagföringar med mindre allvarliga brott minskar användningen av tidsbestämda frihetsstraff.

Dömda strafftider och beräknade verkställighetstider

Enligt avsnittet "Scenariot efter reformens ikraftträdande" var den genomsnittliga strafflängden 9,5 månader för de 184 som dömdes till sluten ungdomsvård under åren 1999–2000. De berör den stora majoriteten av de ungdomar (90% av totalt 205) som dömdes till tidsbestämda frihetsstraff under åren 1999 och 2000. Motsvarande medelvärde under 1995–1997 för domarna enbart till fängelse uppgick emellertid till 10,6 månader. De representerade endast en delmängd av dem som dömdes till tidsbestämda fängelsestraff under denna period, nämligen 66 procent av totalt 280. För de övriga 34 procenten uppgick medelstrafftiden till endast 2 månader. För den kategorin var fängelsedomens kombinerad med skyddstillsyn. Fängelsestraffets förvandling till sluten ungdomsvård var visserligen förväntad men inte formellt reglerad. Sammantaget (fängelse och fängelse i förening med skyddstillsyn) var medelstrafftiden 7,7 månader under jämförelseperioden 1995–1997, medan den sammantagna strafftiden uppgick till 9,2 månader under LSU-perioden (sluten ungdomsvård, fängelse och fängelse i förening med skyddstillsyn). För den långa jäm-

förelseperioden, 1990–1998, var den sammantagna genomsnittliga medelstrafftiden 6,6 och för endast fängelse 9,6 månader.

För att se om förlängningen av strafftiden endast beror på att de med skyddstillsyn förenade fängelsestraffen har blivit omvandlade till längre domar till sluten ungdomsvård medan enbart fängelsestraffen har förvandlats till sluten ungdomsvård med ungefär samma strafftid, har strafftiderna delats i tre månader eller kortare respektive längre för olika typer av tidsbestämda frihetsstraff under de relevanta perioderna, se **tabell 24**. Fängelsedomarna med maximalt tre månader uppgick under jämförelseperioden 1995–1997 till 19 procent av samtliga, till antal 61,7 per år. Med utgångspunkt i antagandet att samma fördelning mellan korta och långa straff även skulle uppgå till 19 respektive 81 procent under LSU-perioden borde 45,3 per år ha varit korta. Men det blev bara 18,5 korta domar per år. Nu kan det antagandet göras, att samtliga kombinationsdomar som ju inte får överskrida tre månader skulle förvandlas till sluten ungdomsvård längre än tre månader, det vill säga en förlängning av strafftider skulle endast ske inom ramen för den informella delen av reformen. Totalt fick 60 domar per år under 1995–1997 tidsbestämda frihetsstraff, eller 67 procent av frihetsstraffen längre än tre månader, och 33 procent kortare, om samtliga kombinationsdomar räknas som om de vore enbart fängelsedomar med en strafftid på mer än tre månader. Dessa procentvärden skulle för LSU-periodens 102,5 årliga domar motsvara 33,8 korta och 68,7 långa. Det blev emellertid endast 22,5 korta (3 fängelse, 15,5 sluten ungdomsvård och 4 fängelse med skyddstillsyn) och 80 långa. Detta resultat leder till slutsatsen att en förlängning av strafftiden också hade inträffat om kombinationsdomarna inte förvandlats till sluten ungdomsvård. De i tabell 24 återgivna värdena medger att upprepa kalkylen för observationsperioden 1990–1998. Räknas alla fängelsedomar i förening med skyddstillsyn till fängelsestraff på minst tre månader är fördelningen 24,4 procent korta och 75,6 procent långa fängelsestraff 1990–1998, vilket motsvarar förväntade 25 korta domar per år under LSU mot 22,5 faktiska. Det bör beaktas att dessa kalkyler av ett förväntat värde för antalet domar resulterar i minimivärden för antalet korta fängelsestraff. Eftersom somliga av kombinationsstraffen kommer att förvandlas till sluten ungdomsvård på tre månader eller mindre, är de realistiska förväntade värdena för de korta frihetsstraffen större än de här redovisade värdena och därmed den straffförlängning som inträffat för de korta frihetsstraffen inom ramen för den formella delen av reformen, förvandlingen av endast fängelsestraff utan skyddstillsyn till sluten ungdomsvård.

För vårdtiden på särskilda ungdomshem finns inte som för fängelsetider längre än en månad möjligheter till en villkorlig frigivning. Enligt propositionen skall tiden för sluten ungdomsvård enligt domen vara ungefär lika lång som den förväntade *faktiska* fängelsetiden eller verkställighetstiden, det vill säga lika med fängelsetiden enligt domen med avdrag för den tid som den dömde inte behöver tillbringa i fängelse på grund av villkorlig frigivning (prop 1997/98:96, s 161). Diskussionen

på den punkten förs emellertid endast i samband med motiveringen för den föreslagna maximitiden på fyra år för sluten ungdomsvård. Texten kan därför också tolkas som motivering till den föreslagna maximitiden respektive som ett riktmärke vid utmätning av långa strafftider. Inom ramen för denna studie har propositionen tolkats som att det är det faktiska och inte den dömda fängelse tiden som gäller för alla de strafflängder där villkorlig frigivning från fängelse är möjlig. Alla resultat redovisas i termer av dömda tider. Oberoende av tolkningsfrågan är verkställighetstiden den rimligaste bedömningen av skillnaderna mellan LSU-perioden och jämförelseperioderna, inte de dömda tiderna. Det bör dock hållas i minnet att dömda tider och verkställighetstider är identiska för domen sluten ungdomsvård.

I metodbilagan beskrivs bakgrunden till beräkningen av strafftiderna för sluten ungdomsvård och de två andra tidsbestämda frihetsstraffen. Skillnaden mellan den dömda fängelse tiden och den förväntade verkställda tiden är tekniskt sett enkel att beräkna och borde också vara det i en konkret beslutssituation i domstolen i ett enskilt fall. Svårigheten börjar när strafftiden för domen "fängelse i förening med skyddstillsyn" (enligt 28 kap 3 § BrB) skall beräknas. Denna dom innehåller en preciserad fängelse tid mellan två veckor och tre månader. Påföljden medger ingen villkorlig frigivning. Men det är okänt hur mycket skyddstillsyn som ingår i påföljden väger. Förarbetena till själva LSU ger här inga ledtrådar. Man tvingas gå tillbaka till propositionen till 1989 års straffrättsreform. Där står att fängelse i förening med skyddstillsyn skall vara en undantagspåföljd och tillgripas endast om en dom till enbart fängelse skulle resultera i en betydligt längre strafftid (prop 1987/88:120, s 108). För ungdomarna i målgruppen är den här påföljden ingen liten undantagskategori, eftersom trycket att undvika frihetsstraff är störst för dem som begått brottet före 18-årsdagen. Mellan 1990 och fram till LSU-reformen svarade faktiskt fängelse i förening med skyddstillsyn för 39 procent av alla 887 tidsbegränsade frihetsstraff i målgruppen.

I en beslutssituation i domstolen finns en enkel strafftidsbestämning med vårdtidstänkandet i bakgrunden, för sluten ungdomsvård lika med verkställighetstiden. Eftersträvar aktörerna däremot att uppnå paritet med strafftiderna för fängelse hotar ett ytterst komplicerat förfarande med en strafftidsbestämning i flera steg. Samtidigt har sedan år 1999 ett nytt regelverk för villkorlig frigivning börjat gälla, som förlänger den verkställda fängelse tiden vid långa fängelsestraff för unga och gamla presumtiva kandidater eftersom möjligheten till halvtidsfrigivning avskaffats och tvåtredjedelsfrigivning tillämpas. Tröskeln för möjligheten till tvåtredjedelsfrigivning, nämligen när en månad av straffet avtjänats har dock tidigare legat vid 2 månader, varigenom verkställighetstiden för vissa korta frihetsstraff har blivit kortare än före reformen. I den här studien har, för att kunna redovisa just bara LSU:s betydelse, verkställighetstiden beräknats på grundval av 1999 års regelverk.

Två olika alternativ redovisas. Det första är det mest anspråkslösa och bygger bara på de dömda tiderna. Det andra alternativet innehåller den beräknade verkställig-

hetstiden för fängelsestraff och behandlar kombinationsdomen med skyddstillsyn som om det vore ett straff till fängelse enbart och som har 1999 års regelverk för villkorlig frigivning som utgångspunkt.

1. Strafftider enligt domen för båda påföljder (fängelse och fängelse i förening med skyddstillsyn)

2. Fängelsetiden räknas om till verkställighetstid (dömd tid minus villkorlig frigivning). För fängelse i förening med skyddstillsyn omräknas den tid för frihetsberövande som är angiven i domen först till en beräknad dömd fängelsetid genom att multiplicera tiden med 2,84 (växelkurs 1:2,84). Denna beräknade tid betraktas som dömd fängelsetid och omräknas till verkställighetstid (dömd tid minus villkorlig frigivning).

För skattningen av växelkursen mellan fängelse och fängelse med skyddstillsyn hänvisas till metodbilagans avsnitt "Skattningen av strafftider". Verkställighetstiderna har, som tidigare nämnts, beräknats på grundval av de sedan 1999 gällande reglerna för villkorlig frigivning. Detta medger att verkställighetstider även före LSU:s tillkomst blir jämförbara med LSU-tiderna. De är dock fiktiva för perioden före 1999 och på så sätt ett dåligt mått på de tider som fångarna före år 1999 faktiskt fick avtjäna.

I följande sammanställning återges antalet frihetsstraff och deras genomsnittslängd i månader för såväl de dömda som beräknade verkställda tiderna.

Tidsbestämda frihetsstraff	1990–1998		1995–1997		1999–2000	
	Antal	Längd	Antal	Längd	Antal	LSU Längd
<i><u>Dömda tider</u></i>						
Fängelse	542	9,6	185	10,6	13	10,2
Fängelse med skyddstillsyn	345	1,9	95	2,0	8	1,6
Sluten ungdomsvård	-	-	-	-	184	9,5
Totalt	887	6,6	280	7,7	205	9,2
<i><u>Beräknade verkställda tider</u></i>						
Fängelse	542	6,5	185	7,1	13	6,9
Fängelse med skyddstillsyn	345	3,7	95	3,7	8	3,0
Sluten ungdomsvård	-	-	-	-	184	9,5
Totalt	887	5,4	280	6,0	205	9,0

I **tabell 25** visas en jämförelse mellan förperioden och LSU-perioden i fråga om utmätta strafftider med olika intervaller enligt de två varianterna för strafftidsberäkningar. Det har blivit avsevärt färre lagföringar med korta strafftider under LSU-perioden jämfört med förperioden. I viss mån kan det förklaras med att påföljden fängelse med skyddstillsyn med relativt korta strafftider omvandlats till sluten ungdomsvård, men såsom redovisats tidigare (tabell 25), har domarna till sluten ungdomsvård generellt inneburit längre strafftider. För extremt långa strafftider har de

dömda tiderna under LSU-perioden emellertid blivit kortare. Av de dömda fängelsestraffen under 1990–1998 var 2,5 procent längre än tre år, totalt 22 eller 3,4 fall årligen. Av dessa var 10 mellan tre och fyra år, 6 översteg fyra år och gick upp till fem år, 4 fanns i intervallet längre än fem år till sex år, en var på sju år och en på åtta år. Ingen av de här extremstraffen skulle med den under perioden gällande halvtidsfrigivningen överskridit maximitiden för LSU på fyra år. Med de sedan 1999 gällande reglerna med tvåttredjedelsfrigivning hade 2 av dessa extremstraff överskridit den för sluten ungdomsvård stadgade maximitiden. Under den korta jämförelseperioden (modell 2) var det årliga antalet frihetsstraff längre än tre år 3,3 och under LSU-perioden endast 0,5. Sammantaget har dock strafftiderna blivit längre, speciellt på verkställighetsnivå. Under LSU-perioden uppgick medelvärdet för den verkställda strafftiden för alla 205 lagföringarna till 9,0 månader och medianen låg vid 6 månader. Motsvarande värden för jämförelseperioden 1995–1997 var för de 280 lagföringarna 6,0 månader (medelvärde) respektive 3,8 månader (median).

I ett långsiktigt perspektiv med jämförelseperioden 1990–1998 i fokus blev strafftiderna enligt domen för de till tidsbestämda frihetsstraff dömda ungdomarna (fängelse, fängelse i förening med skyddstillsyn och sluten ungdomsvård) totalt 6,6 månader per dom när LSU ännu inte fanns och 9,2 månader under LSU-perioden. De dömda tiderna blev för sluten ungdomsvård 39 procent längre än de var totalt för de två traditionella tidsbestämda frihetsstraffen. Under samma jämförelseperiod 1990–1998 uppgick medelvärdet för strafftiderna enligt beräknad verkställighet till 5,4 månader. Den skall jämföras med LSU-periodens 9 månader. Ökningen av genomsnittsvärdet av verkställighetstiden mellan dessa perioder uppgår till 67 procent. Det är en förlängning av strafftiderna som definitivt förtjänar namnet straffskärpning.

Det är möjligt att såväl tidigare brottslighet som brottslighet utöver huvudbrottet har stor betydelse för strafftiden.

Som tidigare redovisats är de förlängda strafftiderna inte koncentrerade till de tidigare längsta tiderna, vilket innebär de grövsta brotten. För att närmare beskriva detta har huvudbrotten delats in i olika kategorier enligt den relativa andelen frihetsstraff i respektive brottskategori. Vidare har inom dessa kategorier särredovisats en mera homogen grupp, nämligen lagföringar utan vare sig bibrott eller förbrott. Resultatet för strafftiderna i dessa kategorier mellan LSU-perioden och jämförelseperioden visas i **tabell 26**. Resultaten tyder på att den relativt stora huvudbrottskategorin med 10–24 procent frihetsstraff, d v s inte de kategorier som innehåller de grövsta brotten, uppvisar den största skillnaden för strafftiden mellan perioderna. Det är inom denna kategori som reformens förlorare beträffande strafftider är koncentrerade.

För att konkretisera resultatet särredovisats i **tabell 27** skillnaderna för strafftiderna för grova våldsbrott mellan perioderna. På verkställighetsnivån uppgår strafftiden under LSU-perioden till 10,5 månader mot tidigare 7,8. Ökningen är 38 procent

och är avsevärt lägre än den generella ökningen för samtliga lagföringar (67%). Detta gäller dock inte rån utan bibrott som förstagångsbrott. För denna kategori ökade den verkställda strafftiden från 2,6 månader under förperioden till 6,6 månader under LSU-perioden. Ökningen här uppgår sålunda till 154 procent.

Sammantaget visar analyserna en förlängning av strafftiderna på grund av LSU-reformen med undantag av ett fåtal långa strafftider. Reduceringen av påföljden fängelse i förening med skyddstillsyn har speciellt bidragit till denna utveckling, men också rena fängelsetider har förlängts. Detta står i kontrast till den retorik med vilken utredningarna redovisar ambitionen att begränsa frihetsstraffen för den här åldersgruppen. En institutionsbunden kort tid med organiserad eftervård i frihet, nämligen den skyddstillsyn som kom efter frigivningen, har inte ersatts av en liknande konstruktion i socialtjänstens regi utan genom ett längre frihetsberövande. Det kan däremot inte uteslutas att förlängningarna av framförallt tidigare korta tider för grova brott ger vården på institutionen bättre möjligheter att få fotfäste. I så fall är de motiverade, även om de går stick i stäv mot traditionerna och välgrundade ambitioner på området. Avgörande för detta är givetvis i vad mån sluten ungdomsvård kan reducera återfallsbenägenheten.

Frihetsstraffens förgrening före och efter reformen

Efter LSU-reformen 1999 skall frihetsstraffen för målgruppen bilda ett träd med fyra grenar. Den första grenen består av påföljden överlämnande till rättspsykiatrisk vård, som inte berörs av LSU-reformen. Det är ett tidsobestämt frihetsberövande och en liten påföljdskategori. Straffringen för de huvudbrott som resulterar i denna dom är mycket hög. Den andra och största grenen bildas av de till sluten ungdomsvård dömda ungdomarna. Den tredje grenen skulle omfatta de till fängelsestraff dömda ungdomarna, men den skulle vara mycket tunnare än tidigare och bestå av speciella fall. Påföljden fängelse i förening med skyddstillsyn utsortades inte och skulle således bilda en fjärde tunn gren. Fängelsestraffet avskaffades inte helt genom LSU-reformen för denna åldersgrupp. Det skulle kunna tillgripas vid synnerliga skäl, exempelvis (hög) ålder vid tidpunkten för lagföringen. Enligt förarbetena skulle detta gälla om åldern vid lagföringen var så hög, att vistelsen på ungdomshemmet inte skulle vara avslutad före 21-årsdagen (prop 1997/98:96, s 162). Vidare nämns i förarbetena att ett sådant särskilt skäl skulle finnas om en ung lagöverträdare gjorde sig skyldig till omfattande och allvarlig brottslighet såväl före som efter 18 års ålder, som skall bedömas vid den aktuella lagföringen. Den nya påföljden kommer således inte att kunna ersätta fängelsepåföljden fullt ut och därför skulle den unge kunna dömas till fängelse. En mera omfattande analys över dessa grenar är lämpligare vid en senare tidpunkt, nämligen när det blir synligt hur domstolarna vid nya grova brott lagför de ungdomar som redan tidigare varit dömda till sluten ungdomsvård.

Under LSU:s första två år avskaffades också de flesta utdömda fängelsestraffen

för åldersgruppen (inkluderande fängelse i förening med skyddstillsyn enligt BrB 28:3). Av de 205 lagföringarna i målgruppen (15–17 år vid brottstillfället, exklusive konsumtionsdomar) som omfattade något av de tre frihetsstraffen slutet ungdomsvård, fängelse eller fängelse i förening med skyddstillsyn under tvåårsperioden efter LSU:s ikraftträdande blev det i 184 fall (90%) slutet ungdomsvård. I 13 fall (6%) blev det en dom till fängelse och i 8 fall (4%) fängelse i förening med skyddstillsyn. Av de 13 fall med fängelse, den enda kategori som formellt enligt LSU-reformen i regel skall få slutet ungdomsvård, var fyra av de lagförda vid tidpunkten för domen 21 år eller äldre och en riskerade att fylla 21 innan fängelsestraffet var avtjänat. Av de övriga lagföringarna avsåg 3 fall brottslighet som begicks både före och efter 17-års ålder. Det innebär att skälen för fängelse inte var synliga i de data som ingår i den här undersökningen för totalt fem fall. För alla med osynliga skäl föll domen under 1999.

Med avseende på förgreningen av frihetsstraffen överensstämmer den faktiska utvecklingen sålunda i stort med de genom LSU-reformen initierade intentionerna både med avseende på reformens formella och informella målgrupp.

Frihetsstraffens förgrening är också intressant i relation till FN:s barnkonvention. Den ställer krav på maximiåldern av unga under verkställigheten av ett frihetsberövande. Kravet innebär att inte blanda unga och äldre fångar, såvida det inte är till de ungas bästa. Enligt barnkonventionen liksom enligt svensk lag är personer under 18 år unga medan de över 18 år är vuxna. Skiljelinjen mellan unga och vuxna enligt barnkonventionen är relevant för själva verkställighetstiden, inte för tidpunkten för brottets begående. I förarbetena till LSU nämns i detta avseende följande: "Det kan ofta anses vara till barnets bästa att vara placerad på en avdelning med lämplig behandlingsmodell även om några intagna är i åldern 18–21 år" (prop 1997/98:96 s 165). LSU-konstruktörerna preciserar inte vad som menas med "några intagna" och skälet till eller fakta om värderingen om barnets bästa i detta sammanhang. Barnkonventionens åldersprincip måste ses i ljuset av svensk praxis och en många decennier gammal tradition av ungdomsvårdsskolor. Än idag finns på särskilda ungdomshem en blandning av unga och vuxna, intagna för tvångsvård enligt LVU. Före LSU-reformen under 1990-talet var visserligen cirka var tredje person 15–17 år vid tidpunkten för brottet men 18 år när domen avkunnades, d v s innan verkställigheten av straffet börjat. Därtill kommer även ett antal ungdomar som visserligen vid tidpunkten för det rättsliga beslutet ännu inte fyllt 18 år men fyller 18 år fram till verkställighetstidens början eller under verkställighetstiden. Efter LSU-reformen sjönk visserligen andelen 18-åringar vid det rättsliga beslutet till 16 procent bland alla som dömdes till slutet ungdomsvård. Den faktiska ålderssammansättningen måste fastställas genom ett antal tvärsnittsundersökningar, d v s hur många unga och vuxna som vid ett givet tillfälle befinner sig samtidigt på ett hem. Enligt de två tvärsnittsundersökningar som genomförts inom ramen för föreliggande projekt var cirka en tredjedel av LSU-intagna liksom en tredjedel av LVU-intagna vuxna och

två tredjedelar unga. Eftersom en viss tid förflyter innan en dom vinner laga kraft speciellt efter överklaganden och vidare tills den unge faktiskt börjat avtjäna sitt straff står resultaten av de två tvärsnittundersökningarna inte i konflikt med de 16 procent som enligt denna studie var minst 18 vid det rättsliga beslutet. Enligt dessa resultat har man genom reformen visserligen separerat 15–20-åringarna från ännu äldre, men inte unga från vuxna, även om unga bildar en majoritet på särskilda ungdomshem.

Sammanfattning och synpunkter

År 1999 började en ny lagstiftning gälla, Lagen om sluten ungdomsvård (LSU). Den innebär att ungdomar som lagförs för brott begångna i åldern 15–17 år och som var så grova att ett fängelsestraff blev aktuellt inte längre skulle dömas till fängelse. Istället blev det en ny påföljd, sluten ungdomsvård. Liksom fängelsestraffet är den nya påföljden tidsbestämd. De till sluten ungdomsvård dömda skulle avtjäna sina straff på särskilda ungdomshem, som står under uppsikt av Statens institutionsstyrelse (SiS) och inte på fängelser. De särskilda ungdomshemmen tar annars huvudsakligen emot ungdomar som omhändertagits enligt Lagen om vård av unga (LVU) för problem med missbruk, kriminalitet eller annat socialt avvikande beteende. Till skillnad från ungdomar som via den nya påföljden kommer till ungdomshem finns ingen uttalad tidsbestämning för vistelselängden för dem som via ett beslut i länsrätten intas där (enligt LVU) utöver att tvångsvården normalt måste ha upphört före 20-årsdagen. (Vidare måste för beteendefallen tvångsvårdens berättigande omprövas var sjätte månad.) Resurserna för att under verkställighetstiden ta itu med de intagnas problem är för ungdomshemmen tre gånger så stora som för de fängelser som är specialiserade på ungdomliga fångar (prop 1997/98:96). Förbättrade möjligheter att kunna utnyttja verkställighetstiden för vård och behandling är ett av motiven till reformen. Ett annat motiv är att LSU-reformen medför att unga och vuxna fångar inte blandas med varandra (prop 1997/98:96). Speciellt det senare ingår i Barnkonventionens krav, som gäller för ungdomar under 18 år. Sverige hör till de länder för vilka Barnkonventionen har giltighet (DS1997:32).

LSU-reformen måste ses i perspektivet av rättsväsendets strävanden att skapa ett transparent reaktionssystem som präglas av rättvisa (förutsebarhet, proportionalitet och konsekvens) utan att göra avkall på vårdprincipen, nämligen att åstadkomma en optimal rehabilitering och utan att bryta mot en sedan länge praktiserad princip, nämligen att undvika frihetsberövanden som påföljd för unga lagöverträdare. Mellan målen om rättvisa reaktioner på brott och rehabilitering finns konflikter. Rehabiliteringen av ett problem kan förutsätta långvarig och intensiv vård. Som reaktion på ett brott däremot kan en lång strafftid te sig orimlig och orättvis. Utvecklingen av det moderna reformarbetet inom rättsväsendet tyder på att rehabiliteringsmålet i allt större uträkning blir en fråga om strävanden inom ramen för verkställighetstiden av en brottsreaktion och inte för typ av reaktion som väljs och inte heller för reaktionstidens längd. Rättvisemålen styr alltså reaktionen i stor utsträckning så att de blir avgörande för straffmätningen och påföljdsvalet. De synes få större betydelse även för reaktioner mot ungdomar, trots att ungdomarna i mindre grad än vuxna anses vara mogna att ta ansvar för sina handlingar, inklusive brottsliga gärningar. Den låga åldern ger emellertid större utrymme för kompromisser än vad som är fallet för

18–20-åringar och i synnerhet för vuxna. Till kompromisserna hör att prioritera reaktionsformer som har goda resurser och möjligheter att förverkliga rehabiliteringsmål och att avskaffa eller begränsa användningen av reaktionsformer som saknar dem. Att ersätta en vistelse i fängelse med vistelse på ett särskilt ungdomshem hör till den sistnämnda typen. Detta förklarar också, varför andra reaktionsformer som inte medger att ersätta straff med vård, speciellt sådana av symbolkaraktär, uppfattas ha inbyggda risker att missförstås av unga personer när det är fråga om allvarigare brott. De synes tappa terräng, både som resultat av planerade reformsträvanden såsom åtalsunderlåtelse eller som ett led i utvecklingen av domstolspraxis såsom påföljden villkorlig dom. Detta, trots att de nämnda påföljderna ligger i linje med "principen om det minsta möjliga ingripandet" vid ett brott. Satsningen på påföljden överlämnande till vård inom socialtjänsten, och strävandena att göra den påföljden mera variationsrik och öppen för information om innehållet redan vid påföljdsvalet, blir i detta perspektiv begripliga.

LSU-reformen och speciellt införandet av den nya påföljden sluten ungdomsvård skulle bryta mot sedan länge etablerade reformsträvanden på ungdomssidan om den skulle leda till en ökad användning av frihetsstraffen eller förorsaka längre strafftider. Även sluten ungdomsvård representerar ett frihetsstraff. Lagstiftningen kräver precis som före reformen att denna reaktionsform endast får användas för denna åldersgrupp om synnerliga skäl föreligger. Det bör dock samtidigt noteras att det inte rör sig om en reform som ytterligare skall begränsa användningen av frihetsstraffen i den här åldersgruppen. Det har funnits en ambition i den riktningen. Den styrde det ursprungliga utredningsförslaget år 1995 (SOU 1995:35) och den fanns kvar i det förslag om reaktioner mot ungdomsbrott i en departementspromemoria som annars ändrade utredningens förslag på många punkter (DS1997:32). Förslaget i detta avseende togs emellertid inte med i regeringens proposition (prop 1997/98:96). Den ursprungliga tanken var nämligen, att man genom att höja minimtiden för de tidsbestämda frihetsstraffen från två veckor till två månader skulle kunna ersätta de korta frihetsstraffen med alternativa till buds stående påföljder.

Den fråga som fått stort utrymme i denna studie är om denna substitution från fängelse till sluten ungdomsvård hittills lyckats utan bieffekter. Den mest påtagliga tänkbara bieffekten kallas *net-widening*. Net-widening innebär att ett i varje fall teoretiskt mer löftesrikt nytt straff ersätter inte bara det gamla, utan tillgrips också som reaktion på brott som tidigare dömdes med ett lindrigare straff. Risken för net-widening är påtaglig vid alternativ till fängelsestraff. I fallet LSU innebär net-widening att fler ungdomar skulle dömas till det nya frihetsstraffet än till fängelse trots att en sådan utveckling inte förorsakats av en ökning av den brottslighet som normalt brukar leda till frihetsstraff. I den här undersökningen belyses därför om det under den första tvåårsperiod som LSU har funnits, 1999–2000, tillkommit nya brott i den kategori av brott som även för ungdomar resulterat i ett frihetsstraff än som var fallet under de tre tvåårsperioderna före LSU:s tillkomst. Eftersom endast

en ökning av frihetsstraffen som förorsakats av straffskärpningar i samband med LSU:s tillkomst räknas som net-widening (inte ökningar som är förorsakade av att domstolarna fick ta itu med större brottslighet eller med grövre brott) är det centralt att analysera påföljdsutvecklingen före och efter LSU i ljuset av den ungdomsbrottslighet som brukar resultera i frihetsstraff. Den andra betydelsefulla bieffekten är *strafftidernas förlängning*. Särskilda ungdomshem har betydligt större resurser för vård och rehabilitering än fängelser och strafftider på exempelvis 2–4 veckor förefaller vara för korta för att kunna utnyttja dem för de intagna. Under sådana villkor finns det risk att vårdtänkandet får större spelrum vid en dom till sluten ungdomsvård än som var fallet när ungdomarna dömdes till fängelse och att strafftiderna för sluten ungdomsvård blir längre. Trots att vårdbehovet enligt propositionen inte skall styra den utdömda tiden finns tryck på rättsväsendet att det ändå görs, speciellt när tre av fem utdömda strafftider före reformen var maximalt tre månader. Enligt propositionen väntade man sig också en kraftig reducering av domen fängelse i förening med skyddstillsyn, i vilken strafftiden är maximerad till tre månader. Förlängningen av frihetsberövandena under sådana villkor behöver inte vara en bieffekt i den meningen att den varit oplanerad eller t o m oväntad för åtminstone de kortare frihetsstraffen. Den var förutsebar i varje fall på grundval av mindre omfattande analyser av tillgängligt rättsstatistiskt material.

Resultatet av denna studie vad gäller net-widening är att LSU-reformen inte medfört net-widening i en kvantitativt större omfattning, och överhuvudtaget inte i ljuset av straffvariationerna över tid under 1990-talet före LSU:s införande. I ett mera kortsiktigt perspektiv, utvecklingen några år före LSU-reformen (1995–1997) finns en viss benägenhet till net-widening, men det är fråga om en kvantitativt blygsam effekt. Ett visst mönster i användningen av frihetsstraff kunde dock konstateras. Brott som på grund av ett högt straffvärde alltid medfört avsevärda risker att generera frihetsstraff har under LSU-perioden i större utsträckning lett till ett frihetsstraff än vad som var fallet tidigare. Samtidigt har brott med tämligen låga risker för frihetsstraff resulterat i frihetsstraff i mindre utsträckning än tidigare. Inte heller har den brottskategori utvidgats för vilken före LSU-reformen inga frihetsstraff blivit utmätta.

Det har alltså skett en polarisering av de frihetsberövande påföljderna till de allvarligaste brotten. Därutöver har brott med relativt höga straffvärden men utan bibrott i något mindre utsträckning lett till tidsbestämda frihetsstraff under LSU-perioden än tidigare. Straffskärpningarna är koncentrerade till de brott med höga straffvärden där huvudbrottet (brottet med det högsta straffvärdet i en lagföring som omfattar flera brott) ledsagas av bibrott eller där den lagförde tidigare registrerats för brott. Det kunde också konstateras att dessa straffskärpningar gäller den grova våldsbrottsligheten. Såväl antal personer med tidigare brottsbelastning som med bibrottslighet däremot har minskat något över tid. Samma sak gäller för återfallsbenägenheten tre år framåt räknat från den aktuella lagföringen. Denna treåriga åter-

fallsbenägenhet har kunnat kartläggas för dem som lagförts under åren 1990–1997. I synnerhet de grova våldsbrotten och i viss mån de medelgrova våldsbrotten har ökat. De övriga brottskategorierna har delvis minskat så kraftigt att det totala antalet lagföringar gått tillbaka. I vad mån ökningen av de grova våldsbrotten och minskningen av såväl övriga brott som av återfallen och personer med tidigare brottsbelastning sammanhänger med ändringar av anmälningsbenägenhet och rättsväsendets förmåga att identifiera gärningsmän eller individernas benägenhet att begå brott ligger utanför ämnet för denna rapport. Återfallsanalyserna visade att våldsbrott som första brott, speciellt de grova hos de yngsta lagöverträdare tycks medföra en mycket hög återfallsbenägenhet vilket borde göras till föremål för fortsatta specialundersökningar. Vidare tycktes återfallsbenägenheten efter frihetsstraffen under 1990-talet vara lägre än den av förbrottsligheten förväntade. Även denna fråga borde göras till föremål för specialstudier, eftersom de eljest välgrundade slutsatserna om de skadliga effekterna av frihetsstraffet borde avse även aktuella förhållanden. Den senaste, mera omfattande undersökningen avser förhållanden på 1970-talet (Bondeson, 1974). Det kan inte helt uteslutas att moderna behandlingsmetoder har fått vissa effekter speciellt hos unga personer som under 1990-talet avtjänat frihetsstraff.

De nämnda straffskärpningarna i samband med slutna ungdomsvård är sammantaget inte större än tidigare under 1990-talet konstaterade variationer i användningen av frihetsstraff. Storleken beror på val av jämförelseperiod. Det har valts två olika, en långsiktig och en kortsiktig. Den långsiktiga baserar sig på en nioårig jämförelseperiod, 1990–1998, som den tvååriga LSU-perioden kontrasteras till. Väljs den jämförelsen kompenseras alla straffskärpningar för de grova våldsbrotten av minskad användning av frihetsstraff för övriga brott. Hela nivåskillnaden i frihetsstraffen mellan de två perioderna, totalt 4 fall per år, beror enligt den jämförelsen på brottsförändringar och är sålunda ingen net-widening. Denna jämförelseperiod visar effekterna på längre sikt och tar hänsyn till att även framtiden kommer att medföra olika reformer och trender inom rättsväsendet som påverkar antalet fängslade unga lagbrytare.

Det är dock tveksamt om jämförelseperioden 1990–1998 är den bäst lämpade för att fånga in utvecklingen från just den reformstatus som gällde strax före reformen. Den 1 april 1994 övertog nämligen Statens institutionsstyrelse (SiS) ansvaret för särskilda ungdomshem. Från och med 1995 har också fler ungdomar dömts till överlämnande till vård inom socialtjänsten för grova brott och ett mindre antal dömts till tidsbestämda frihetsstraff. En rimlig tolkning är att rättsväsendets förtroende för socialtjänstens möjligheter att vidta även ingripande åtgärder inom ramen för överlämnandepåföljden ökade, exempelvis genom att initiera tvångsvård för brottslighet. Utifrån denna tolkning förefaller perioden 1995 fram till reformen som den mest lämpliga. År 1998 måste dock uteslutas. Det blev ett i alla avseenden atypiskt år med ett extremt lågt antal frihetsstraff, förmodligen som en försiktig strate-

gi i väntan på LSU-reformen året därpå. Det bör i detta sammanhang nämnas, att LSU-perioden också är mycket kort och kanske inte ens representativ för de effekter som inträffar när reformen stabiliserats.

Med perioden 1995–1997 som jämförelseperiod blev nivåskillnaden för de tidsbestämda frihetsstraffen tio fall per år. Fem av dessa beror på brottsförändringar och fem på nettot av straffskärpningarna. Detta kan tolkas som en kvantitativt liten netwidening. Denna tolkning förutsätter dock, att det ökade antalet överlämnanden till socialtjänsten 1995–1997 för grövre brott i slutändan inte ledde till en ökning av tvångsvård i samma vårdmiljö som de till sluten ungdomsvård dömda. Skulle så ha varit fallet är den faktiska netwideningeffekten ännu mindre än den konstaterade. Vidare skulle faktisk netwidening vara större än den konstaterade om en liknande utveckling inträffat efter reformen. Detta är möjligt enligt LVU, men statistik över tvångsvårdade på grund av brottslighet förs inte.

För strafftiderna blev det helt andra resultat. Klart är enligt utredningarna och propositionen, att rättvisekrav och inte antaganden om vårdbehovet skall styra besluten om strafftider. Såvida det inte rör sig om den maximala strafftiden för sluten ungdomsvård ägnar såväl utredningarna bakom LSU-reformen som propositionen lite uppmärksamhet åt de strafftider som skall gälla för LSU i förhållande till dem som gäller för fängelse. Den tolkning av propositionstexten som gjorts i denna studie är att den för sluten ungdomsvård utmätta strafftiden skall vara ungefär i paritet med den faktiska fängelsetiden eller *verkställighetstiden*. Den är kortare än den *dömda* tiden för dem som får ett så långt fängelsestraff att villkorlig frigivning kan medges. Möjligheter för villkorlig frigivning finns inte för sluten ungdomsvård och då måste den dömda tiden innehålla en rabatt för den beräknade tiden för villkorlig frigivning som skulle gällt vid fängelsedom. Speciella problem vid jämförelse av strafftiderna skapar de lagföringar som före reformen utmynnade i kombinationsdomen fängelse i förening med skyddstillsyn. Fängelsetiden är för den kategorin tämligen kort, från två veckor till maximalt tre månader, och möjligheter till villkorlig frigivning fanns och finns inte. Enligt denna studie innehöll denna påföljdskategori huvudbrott med en högre straffrang och dessutom en större bibrottslighet än de lagföringar som gav enbart fängelse. Med andra ord fick vissa ungdomar detta straff för grova brott, kanske sådana som redan vid lagföringstillfället visat ambitioner att bemästra personliga problem, medan andra med liknande brottslighet fick ett betydligt längre frihetsstraff.

Det var ingen liten grupp av 15–17-åringarna med frihetsstraff som fick kombinationsdomen. Antalsmässigt svarar denna påföljdskategori för nästan 2 av 5 lagföringar med tidsbestämt frihetsstraff under åren 1990–1998. För denna stora kategori finns det uppenbara risker för en förlängning av strafftiderna om de skulle dömas till sluten ungdomsvård och små risker att de skulle dömas till något annat än ett frihetsstraff. Trots detta har påföljden fängelse i förening med skyddstillsyn inte lyckats stimulera påföljdskonstruktörerna till en redogörelse av problemet och refor-

mens konsekvenser för strafftiderna. I förarbetena påpekas endast att reformen inte medför "någon formell inskränkning" i användningen av påföljden fängelse i förening med skyddstillsyn. Men i samma stycke nämns: "Behovet av att använda denna påföljdskombination för brott som någon har begått innan han fyllt 18 år torde dock minska avsevärt genom förevarande reform av påföljdssystemet för unga" (prop 1997/98:96, s 202). I övrigt skrivs knappast något i denna fråga i utredningarna bakom LSU eller i propositionen. Det måste påpekas att propositionen inte bara tog ställning till förslagen enligt de två utredningarna om reformerna på ungdomssidan utan också till straffsystemkommitténs förslag som behandlade hela rättsväsendet och bl a föreslog lagändringar för villkorlig frigivning (SOU 1995:91). I denna utredning finns redogörelser för påföljdens status och dess relation till enbart fängelsestraff. Däremot nämns i propositionen en av barnkonventionens principer som ett av motiven till att ersätta fängelsestraff med sluten ungdomsvård. Principen innebär att inte blanda unga och äldre fångar. Den omfattar alla till fängelser intagna 15–17-åringar, inte endast dem som har hamnat där genom en dom till enbart fängelse.

I denna studie har problemet behandlats utifrån den faktiska situationen, inte utifrån den juridiska lösningen i vilken man skiljer mellan en formell och en informell målgrupp för reformen. Enligt vårt synsätt avsåg reformen att reducera fängelsevisiteter av unga personer och att istället vårda dem på särskilda ungdomshem, vare sig fängelsedomens inkluderade skyddstillsyn eller inte. Båda kategorierna reducerades faktiskt avsevärt genom reformen och ungefär i samma utsträckning. Hade rapporteringen skett enligt den juridiska lösningen skulle det faktiska resultatet varit detsamma men det skulle beskrivits med andra termer. Huvudresultaten skulle beskrivas på följande sätt:

Reformen resulterade i en stor net-widening av målpopulationen, det vill säga av dem som tidigare dömdes till fängelse. Net-widening reducerade en formellt lindrigare påföljd, nämligen fängelse med skyddstillsyn ungefär i samma utsträckning som den egentliga målgruppen för reformen. Praktiskt taget avskaffades båda påföljdskategorierna för 15–17-åringarna. Den genom net-widening reducerade kategorin fick tidigare avtjäna den institutionsbundna delen av påföljden på samma fängelser i Kriminalvårdsstyrelsens regi som reformens egentliga målgrupp. Endast för den kategori som träffades av net-widening var fängelsetiden begränsad till högst tre månader. För både den egentliga målgruppen och för den kategori som medför net-widening p g a reformen, har speciellt de korta strafftiderna blivit längre. Att net-widening skulle ske och reducera påföljden fängelse med skyddstillsyn var förväntat av lagstiftaren. Att strafftiderna för frihetsberövandena därigenom skulle bli längre var däremot inte aviserat. Inte heller ingick behovet av fler vårdplatser på grund av förväntad net-widening och därmed ökade kostnader i förarbetenas kalkyler.

Det finns givetvis rationella skäl för den juridiska lösningen, nämligen att skilja

mellan en formell och en informell del av reformen. Ett skäl är att kombinationsdomen formellt räknas till skyddstillsyn och är därför ett lindrigare straff än fängelse eller sluten ungdomsvård. För dem som begick brotten före reformen och var presumtiva kandidater för fängelse i förening med skyddstillsyn skulle en dom till sluten ungdomsvård innebära ett formellt hårdare straff. Dylika retroaktiva straffskärpningar är inte tillåtna. Ytterligare ett problem skulle ha uppstått, eftersom en ersättning av fängelse i förening med skyddstillsyn med sluten ungdomsvård förutsätter en mycket detaljrik styrning om den inte skall leda till avsevärt längre frihetsberövanden. Eller också hade det krävts en annan principlösning för de korta frihetsstraffen än sluten ungdomsvård.

Den juridiska lösningen medför emellertid också problem. Genom att påföljden fängelse med skyddstillsyn ligger utanför reformens formella räckvidd blir spelrummet för vårdtänkandet vid bestämning av strafftiderna större än vad som är fallet för den formella målgruppen. Enligt propositionens mål om rättvisa kan man i detta läge vänta sig en smittoeffekt på strafftider för dem som tidigare dömdes till fängelse och på så sätt en reducering av domar till sluten ungdomsvård med korta strafftider till förmån för en ökning av de långa.

De långa frihetsstraffen har däremot uppmärksammats i reformen. Det längsta frihetsstraffet i den här åldersgruppen under förperioden 1990–1998 var åtta år. Med den då gällande halvtidsfrigivningen hade det faktiska frihetsberövandet i detta fall fått samma längd som maximistraffet för sluten ungdomsvård. Med de sedan 1999 gällande reglerna för villkorlig frigivning, i stort sett tvåtredjedels frigivning, hade två av de under 1990–1998 dömda tidsbestämda frihetsstraffen överskridit LSU:s maximistraff. Här finns alltså en av reformen förorsakad begränsning av strafftiderna, som några få individer med extremt långa strafftider kan tillgodogöra sig. Utöver detta har införandet av LSU lett till betydligt längre strafftider, speciellt de korta strafftiderna har förlängts. Exempelvis dömdes under perioden 1995–1997 64 procent av de 280 ungdomarna med tidsbestämda frihetsstraff till ett frihetsstraff på högst 3 månader och ytterligare 11 procent till högst ett halvt år, d v s tillsammans 75 procent. Motsvarande andelar för de 205 tidsbestämda straffen under LSU-perioden var 22 respektive 30 procent, sammantaget 52 procent. Medelstrafftiden enligt domen för de till tidsbestämda frihetsstraff dömda ungdomarna (fängelse, fängelse i förening med skyddstillsyn och sedan 1999 också sluten ungdomsvård) blev totalt 7,7 månader per dom för perioden 1995–1997, när LSU ännu inte fanns och 9,5 månader under LSU-perioden för sluten ungdomsvård. De dömda tiderna blev sålunda för sluten ungdomsvård 23 procent längre än tidigare totalt för de två traditionella tidsbestämda frihetsstraffen, som sammantaget hade en strafftid på 6 månader. Omräknas de dömda strafftiderna till verkställda uppgick strafftiden under LSU-perioden för alla tre typer av tidsbestämda frihetsstraff till 9,0 månader mot 6,0 månader 1995–1997. Det betyder en förlängning med 67 procent av genomsnittstiden för de tidsbestämda frihetsstraffen sammantaget. Endast LSU:s verkställighetstid

med 9,5 månader var 58 procent längre än de tidsbestämda fängelsetiderna sammantaget under 1995–1997. Specialanalyser med kontroll över brottslighetens straffvärde, bibrottslighet och tidigare brottslighet bekräftade resultaten, men visade att skillnaderna i strafftidsdifferenserna mellan de två perioderna var mindre för brottslighet med ett högt straffvärde och långa strafftider.

Av speciellt intresse för substitueringen är korta strafftider, de med maximalt tre månader. De svarade före reformen för 60 procent av samtliga tider enligt domen. Är deras reducering till 19 procent av samtliga tider efter reformen endast förorsakad av det faktum att kombinationsdomen fängelse i förening med skyddstillsyn starkt reducerats eller har också strafftiderna av enbart fängelsestraffen bytts till sluten ungdomsvård med längre tider? Den här undersökningen visar att det sistnämnda alternativet inträffat.

Det bör nämnas i detta sammanhang att lagstiftningen inte är speciellt stringent och konsekvent beträffande verkställighetens slut på ett särskilt ungdomshem för LSU-kategorin. För det första har sluten ungdomsvård ingen absolut åldersgräns för vårdens slut såsom det finns för de enligt LVU intagna på ungdomshem, nämligen 20-årsdagen. För det andra kan enligt LSU 11 § 2 stycket den förvaltande myndigheten (SiS) vid t ex avbrott av verkställandet bestämma slutdagen (utan att det finns en detaljreglering för det). För det tredje kan enligt LVU 3 § 2 stycket den som dömts till sluten ungdomsvård vid slutet av strafftiden vid behov dömas till fortsatt tvångsvård, men nu enligt LVU. Ett sådant beslut fattas av länsrätten efter ansökan av socialtjänsten. I den här undersökningen har de i LSU-domen uttalade verkställighetstiderna antagits överensstämma med de faktiska. Eftersom resultatens tendens redan under dessa premisser blev entydig och kvantitativt avsevärd, har de eventuella ytterligare förlängningarna av verkställighetstiderna på särskilda ungdomshem inte blivit undersökta.

De traditionella tidsbestämda frihetsstraffen avskaffades inte men reducerades i antal vid införandet av den nya påföljden. Av intresse är speciellt reduceringen i ljust av en tidigare nämnd strategi av lagstiftaren, nämligen att skilja mellan en formell substitution (fängelse) och förväntningar på liknande effekt för fängelse i förening med skyddstillsyn som formellt inte omfattas av reformen. Kombinationsdomarna reducerades faktiskt från 38 under perioden 1995–1998 till 4 per år efter reformen, vilket relativt sett är samma förändring som inträffade ifråga om enbart fängelse som dom, från 60 per år 1990–1998 till 6,5 per år efter att LSU trätt i kraft.

Även efter tillkomsten av LSU får alltså ungdomar som vid brottstillfället var 15–17 år dömas till fängelse om det finns särskilda skäl. Skäl som nämns i förarbetena är så pass hög ålder vid lagföringen att lagbrytaren i fråga skulle vara eller bli 21 år under vistelsen på ett särskilt ungdomshem. Vidare skulle fängelsedomerna kunna bli aktuell vid lagföring för brott som begicks före och efter 18-årsdagen (prop 1997/98:96, s 162). Av de 205 lagföringarna i målgruppen (15–17 år vid brottstillfället, exklusive konsumtionsdomar) som omfattade något av de tre frihetsstraffen

sluten ungdomsvård, fängelse eller fängelse i förening med skyddstillsyn under tvåårsperioden efter LSU:s ikraftträdande blev det i 184 fall (90%) sluten ungdomsvård. I 13 fall (6%) blev det en dom till fängelse och i 8 fall (4%) fängelse i förening med skyddstillsyn. Av de 13 fall med enbart fängelse – den egentliga kategorin som efter LSU-reformen i regel skulle få sluten ungdomsvård – var fyra vid tillfället för domen 21 år eller äldre och en riskerade att fylla 21 innan fängelsestraffet var avtjänat. Av de övriga lagföringarna avsåg 3 fall brottslighet som begicks både före och efter 18 års ålder. Det innebär att skälen för fängelse inte var synliga i de data som ingår i den här undersökningen för totalt 5 av 13 fall. I alla dessa fall med osynliga skäl föll domen under 1999.

Att ersätta ett fängelsestraff med en frihetsberövande påföljd med större möjligheter till rehabilitering kan knappast bedömas annat än som ett steg i rätt riktning i de kriminalpolitiska reformsträvandena. Det ligger i linje med en tradition som funnits under många decennier på ungdomssidan. Med undantag av strafftidernas längd har denna substitution kunnat genomföras utan större bieffekter. Den net-widening som inträffat är kvantitativt obetydlig. Den måste också ses i ljuset av en domares konkreta situation. Sett från den synvinkeln behöver en ung lagöverträdare och presumtiv fängelsekandidat inte skickas till fängelse, som allmänt anses ge negativa effekter. Istället kan domstolen utdöma en vistelse i en vårdmiljö, som inte har samma låga status inom rättsväsendet. I en sådan situation är det rimligt att några gränsfall som före LSU skulle ha erhållit ett alternativ till fängelse trots mycket grov brottslighet just för att undvika fängelse fick sluten ungdomsvård efter 1999, trots att lagstiftaren har försökt att undvika det.

I fråga om strafftiderna är den inträffade förlängningen ännu mera begriplig än tendenserna till net-widening. Ungdomarnas vårdbehov i de aktuella brottskategorierna är förmodligen stort, om fortsatt brottslighet skall undvikas. Som generator för brottslighet kan det finnas missbruk och förankring i brottsliga gäng, förhållanden som inte kan ändras när vistelsen i en vårdmiljö blir kort. Vidare vet aktörerna, att vårdbehovet avgör tiden för frihetsberövandet vid tvångsvård i andra sammanhang. Den tillämpas exempelvis för alla de lagbrytare som genom ett beslut av länsrätten hamnar på särskilda ungdomshem, inte sällan efter att domstolen dömt dem till överlämnande till vård inom socialtjänsten. Ungdomarna ifråga befinner sig ofta i samma åldrar och vistas på samma ungdomshem som de till sluten ungdomsvård dömda. Av vagheterna i LSU:s regelsystem ifråga om verkställighetens slut synes tanken, att brottens allvar och inte vårdbehovet skall styra straffets längd, ha en svag förankring även hos lagstiftaren. Men i ljuset av lagstiftarens uttalade ambition är den faktiska förlängningen av strafftiderna ett allvarligt negativt reformutfall, speciellt i ljuset av rättvisaspekter mot dem som lyckades få en dom som inte medför ett frihetsstraff. Så är fallet också mot bakgrund av en skeptisk grundhållning gentemot vårdens möjligheter att åstadkomma brottsreducerande effekter, som den parlamentariska utredningen bakom reformen gett uttryck för (SOU 1995:35). En

av orsakerna till denna konsekvens av reformen är att påföljden fängelse i förening med skyddstillsyn inte ägnats den uppmärksamhet den förtjänar. Beräkningarna i den här undersökningen visar emellertid att strafftiderna har förlängts även för dem som tidigare fick enbart fängelsestraff. Reformens lösning på problemet med denna kombinationsdom är sålunda inte den enda orsaken till strafftidernas förlängning.

Ungdomarna dömda till fängelse i förening med skyddstillsyn får sitta av ett fängelsestraff som utan skyddstillsynstillägget skulle ha blivit betydligt längre. För den kategorin har det inte funnits ett skraddarsytt alternativ sedan 1999, de fick slutet ungdomsvård som påföljd liksom de som tidigare fick enbart ett fängelsestraff. Som denna undersökning visar har den nytillkomna påföljden ungdomstjänst, en tilläggsåtgärd för dem som döms till överlämnande till vård inom socialtjänsten, en för låg position på reaktionstrappan (en skala där olika straff är ordnade efter deras stränghet) för att tjäna som ett realistiskt alternativ till frihetsstraff. Vidare finns inte för den påföljden, såsom för alternativet samhällstjänst, riktlinjer för pariteteten mellan strafftider i fängelse/ungdomshem och insatserna inom ungdomstjänsten. Samhällstjänsten däremot, en tilläggsåtgärd till skyddstillsyn och sedan 1999 också till villkorlig dom, har på reaktionstrappan en position som gör påföljden realistisk som alternativ till frihetsstraff. Emellertid är samhällstjänst enligt förarbetena inte avsedd för ungdomar i åldrarna 15–17. På så sätt är det begripligt att den stora kategorin med den presumtiva påföljden fängelse i förening med skyddstillsyn fick strafftider i paritet med de lagbrytare som fick enbart fängelse för sina brott, d v s betydligt längre än de skulle ha fått, om slutet ungdomsvård som alternativ inte hade funnits. Det förefaller vara en rimlig tanke, att systemet fram till 1998 med fängelse för vissa och fängelse i förening med skyddstillsyn för andra kan ha medfört rättviseproblem och bristande transparens av påföljder mot unga lagbrytare. Genom att dessa två kategorier reducerades avsevärt för 15–17-åringarna i och med LSU-reformen, minskade också rättviseproblemet i varje fall kvantitativt. Men problemet kvarstår även efter reformen för resten och framförallt för alla de lagbrytare som vid brottets begående är äldre än 17 år och inte kan få vård inom den slutna ungdomsvårdens regi.

Om de inträffade strafftidsförlängningarna var oplanerade eller planerade kan inte avgöras entydigt. Olika fakta talar för tolkningen att LSU-reformen hade det planerade målet att förlänga de kortare frihetsberövandena. Inte minst tyder propositionens påpekande att man väntade sig en avsevärd minskning av antalet ungdomar dömda till fängelse i förening med skyddstillsyn på det. Även uppmjukningen av regelverket för verkställighetstidens slut på ett särskilt ungdomshem talar för tolkningen att strafftidernas förlängning för presumtiva unga fängelsekandidater var ett planerat men dolt syfte med reformen. Mot denna tolkning talar dock kostnadsberäkningarna. Kostnadskalkylerna för de intagna och skattebetalarna i termer av antalet vårdplatser på särskilda ungdomshem kan inte ha omfattat de fall som tillkommit genom reduktion av kombinationsdomen. Oberoende av om strafftidsför-

längningarna var planerade eller inte är resultatet ett bakslag för strävandena att begränsa frihetsberövanden för ungdomsbrottslingar och oförenliga med de i utredningarna och i propositionen uttalade ambitionerna. Grundproblemet synes ligga i att man underlåtit att konstruera ett alternativ till sluten ungdomsvård för dem som skulle dömas till korta frihetsstraff.

För straffkonsumenter utgör strafftidens längd med säkerhet en viktig hållhake i bedömningen om en reaktion är rättvis. Det återstår att hoppas att de terapeutiska ambitionerna på särskilda ungdomshem kan kompensera för de nackdelar som de förlängda strafftiderna åstadkommer i ungdomarnas värderingar om rättvisa straff.

Referenser

- Andersson, Jan (1995) Återfall i brott, i *Ett reformerat straffsystem. Betänkande av Straffsystemkommittén*, SOU 1996:91. Del III: Bilagor. (s. 231–256) Stockholm
- Andersson, Tommy & Alexandersson, Lars (1994) Samhällstjänst som alternativ till fängelse. Utvärdering av 1990–1992 års försöksverksamhet; BRÅ PM 1994:3.
- Bondeson, Ulla (1974) *Fången i fångsamhället*. Malmö: Norstedt & Söners förlag.
- BRÅ (2000:7) *Påföljdssystemet för unga lagöverträdare*. BRÅ-rapport 2000:7; Stockholm.
- BRÅ (2001:10) *Brottsutvecklingen i Sverige 1998–2000*. BRÅ-rapport 2001:10; Stockholm.
- BRÅ (2002:4) *Varför har brottsupplärningen minskat? En analys av orsakerna*. BRÅ-rapport 2002:4; Stockholm.
- Proposition 1997/98:96* Vissa reformer av påföljdssystemet. Regeringens proposition.
- Socialstyrelsen (1981) LVU. Lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga. *Allmänna råd från socialstyrelsen* 1981:2 Stockholm.
- Johansson, Kerstin, Schierbeck, Anette & Wihlborg, Margareta (2001) Sluten ungdomsvård 2000. *Allmän SiS-rapport* 2001:5; Stockholm.
- SOU 1995:35 *Reaktion mot ungdomsbrott*. Ungdomskommitténs betänkande, Stockholm.
- SOU 1995:91 *Ett reformerat straffsystem*. Straffsystemkommitténs betänkande, Stockholm.
- Öman, Sören & Wihlborg, Margareta (2000). Sluten ungdomsvård 1999; *Allmän SiS-rapport* 2000:2; Stockholm.

Metodbilaga

Den tillämpade metodiken, bedömningskriterierna och redovisningsstrategin

Definitioner och statistisk enhet

Substitutionen av tidsbestämda fängelsestraff genom LSU för unga lagöverträdare kan knappast studeras utan att samtidigt se på den brottslighet som legat till grund för en sådan påföljd. Endast om det finns synnerliga skäl får nämligen personer som begår brott före 18 år dömas till frihetsstraff (30 kap 5 § BrB). Speciellt granskningen av net-widening förutsätter att den brottslighet som genererat och generar tidsbestämda fängelsestraff både före och efter reformen hålls under kontroll. Därför bygger den här studien på den grundläggande idén att följa den för frihetsstraff relevanta brottsligheten över tid. BRÅ:s register över den lagförda brottsligheten (brott som lett till åtalsunderlåtelse, godkända strafförelägganden och domar) har bildat underlaget för analyserna. Det är fråga om en totalundersökning, men materialet har begränsats på ett systematiskt sätt.

Den grundläggande statistiska enhet som analyserna bygger på är en lagföring (dom i första instans eller godkänt strafföreläggande eller åtalsunderlåtelse). Alla de lagföringar, där det finns endast brott för vilka maximistraffet enligt straffhotet i lagen är böter, har uteslutits. Detta har gjorts för att inte belasta analyserna med redogörelser för bagatellbrottslighet. Det betyder givetvis inte att lagföringar som faktiskt resulterat i böter, inklusive strafförelägganden, uteslutits. Lagföring som den centrala statistiska enheten är också utgångspunkt för beräkningen av tidigare brottslighet (förbrottslighet) och senare brottslighet (återfall). Utgångspunkten för en sådan beräkning är i regel i denna rapport en exponeringstid på tre år (ibland två år) bakåt eller framåt i tiden. Lagföringen som är utgångspunkt för sådan beräkning kallas i rapporten för utgångslagföring.

En och samma individ kan bli lagförd flera gånger under samma år och kan därför förekomma oftare än en gång i redovisningarna. Många redovisningar baserar sig på en indelning över tid, t ex under ett visst år. För dessa redovisningar är tidpunkten för lagföringen avgörande. *För de lagförda åldern vid brottet har den uppnådda åldern vid huvudbrottet använts.* Såvida åldern vid lagföringen redovisats har detta särskilt markerats i tabellerna. Till varje lagföring hör ett huvudbrott som antingen är det enda brott eller det allvarligaste brottet ur straffsynpunkt som omfattas av lagföringen. Brott vid sidan om huvudbrottet kallas här bibrott. Vidare hör till varje lagföring en reaktion, från strafföreläggande till frihetsstraff. Inte sällan är det fråga om en kombinerad reaktion, exempelvis fängelse i förening med skyddstill-

syn. Vissa reaktioner får bara förekomma som kombinerade, exempelvis ungdomstjänst (överlämnande till vård inom socialtjänsten med ungdomstjänst) eller samhällstjänst (måste vara kopplad till skyddstillsyn eller villkorlig dom). Andra kombinerade reaktioner kan finnas separat, t ex böter eller villkorlig dom och böter. I den här undersökningen redovisas reaktionerna på så sätt att varje lagföring representeras med en reaktion. För viktiga reaktioner särredovisas kombinationerna. Vid redovisningen av tidigare brott (förbrott) eller återfall används ibland termen utgångslagföring för att markera från vilken lagföring med vilket huvudbrott tidsintervallet börjar som definierats för beräkningen av antalet tidigare eller senare lagföringar.

Den åldersindelning för lagförda personer som lagföringsstatistiken bygger på avser den ålder som lagbrytarna uppnått när de lagförs och inte, som normalt regelverket om ungdomsbrott indikerar, när de begår brottet. Också för tillämpningen av LSU gäller enligt lagtexten den ålder som uppnåtts när brotten begicks. Av dem som vid brottets begående var 15–17 år och dömdes under perioden 1990–2000 till ett tidsbestämt frihetsstraff hade mer än en tredjedel blivit dömda när de var 18 år eller till och med ännu äldre. Dessa fall skulle i en analys om sambandet mellan brott och frihetsstraff med rättsstatistikens åldersdefinition försvinna. Därför har i analyserna åldern vid huvudbrottets begående använts, inte åldern vid lagföringen. I **tabell 28** redovisas åldersindelningar som gäller när tidpunkten för lagföringen (relevant för LSU) och när tidpunkten för domen (relevant för rättsstatistiken) ligger till grund. För åldern vid domen återges värdena vidare som de ser ut i lagföringsregistret och inte i publicerad rättsstatistik. De har använts för alla beräkningar i den här undersökningen. Mindre avvikelser från rättsstatistiken beror på att det finns en deadline för statistikproduktion som kan infalla innan alla uppgifter har inkommit till BRÅ (åren 1992–1994 och år 1998). För åren 1995–1997 finns större avvikelser. De beror enligt BRÅ på fel i statistikproduktionen.

Skilnaderna mellan utvecklingen efter ålder vid lagföringen och åldern vid brottets begående beror på de tidsfrister som finns mellan brottstillfälle, brottsupptäckt och den tid som gått mellan identifiering av gärningsmannen och de handläggningstider som behövts inom rättsväsendet. I **tabell 29** visas hur tiden mellan brottstillfället och lagföringen varierar. De systematiskt kortare tiderna för 1995 och även under senare år med undantag av det atypiska året 1998 är av allt att döma en effekt av 1995 års reform i lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare (LUL) som bland annat anbefallde större skyndsamhet vid handläggningen av ungdomsmål (se BRÅ-rapport 2000:7). Från och med 1995 års reform uppgick andelen före 18-årsdagen till frihetsstraff dömda till 68 procent av dem som begick brottet före 18-årsdagen, medan motsvarande andel var endast 58 procent under perioden 1990–1994.

Före 1998 har för en kategori av lagföringar (strafförelägganden) åldern vid brottets begående inte registrerats. För dem har ett sannolikt datum för brottet beräknats

på basis av det kända tidsintervallet mellan lagföring och brott för 1998–2000. Annars har i möjligaste mån lagföringsstatistikens indelningar använts. Det bör särskilt framhållas att inte tidpunkten för brottets begående utan tidpunkten för lagföringen används för att beskriva brottsflödet över tid, både inom rättsstatistiken och i den här studien.

Även vid beräkningarna av förbrottslighet och återfall har tidsfrister mellan lagföringar och antalet lagföringar under en given period varit kriteriet, inte tiden för brottets begående. I regel har såväl för förbrottslighet som för återfallen en treårig observationstid tillämpats. I dessa redogörelser ingår beträffande beräkningen av förbrottslighet även åren 1987–1989, men den analyserade populationen av utgångslagföringar sträcker sig från 1990 till 2000. Vid redogörelser av återfallen ingår åren 1998–2000 i beräkningen, men tidsperioden för den analyserade populationen av utgångslagföringar sträcker sig endast till och med år 1997. I några få analyser har en tvåårig observationstid för både förbrottslighet och återfall använts. I dessa omfattar observationstiden för förbrottslighet endast åren 1998–2000 och perioden för utgångslagföringar för återfall sträcker sig till och med år 1998.

För bedömning av förbrottslighet bör beaktas att rättsmyndighetsåldern och registrering i brottsregistret börjar med fyllda 15 år och exponeringstiden för lagföringar av 17-åringar är tre år längre än för 15-åringar. Detta gör att jämförelser med hänsyn till förbrottslighet i regel måste redovisas separat för de tre årskullarna i materialet.

Brottslighet

Utgångspunkten för påföljdsbestämningen är den straffskala som gäller för brottet. Dessa straffskalor har lagts till grund i analyserna för att bestämma brottets allvar och därmed deras status för att generera frihetsstraff. Eftersom analyserna endast skall avse brott som är tillräckligt allvarliga för att straffas med fängelse har i ett första steg alla de brott uteslutits som enbart har bötesstraff i straffskalan. Vissa av de kvarvarande brotten förekommer ytterst sällan och andra leder mycket sällan till fängelsestraff. För att ta bort dessa marginella brott har de brott uteslutits som under perioden 1990 till 2000 inte lett till ett enda frihetsstraff såvida de varit huvudbrott i en lagföring. Det sistnämnda exklusionskriteriet har givetvis inte använts för att begränsa de unga lagbrytarnas brottslighet utan tillämpats för alla åldrar för att utkristallisera relevanta brott. Totalt har på detta sätt antalet brott begränsats till 100. Av dessa hade under nämnda period 56 varit huvudbrott även i lagföringar i målgruppen, d v s av personer som vid brottstillfället inte fyllt 18 år. Dessa 100 brott har kallats för indexbrott. De har varit huvudbrott i 96 procent av de 72 869 frihetsstraff som dömts ut under perioden 1990–2000 enligt BRÅ:s register över lagförda oberoende av lagbrytarens ålder. Samtliga frihetsstraff i målgruppen har fångats in med den använda definitionen. Tekniska skäl har lett till att det finns viss brottslighet med ett lågt men fortfarande relevant straffvärde utanför de kontrollerade brotten.

Det fanns nämligen olika dokumentationstraditioner för registret mellan perioderna 1990–1994 (SCB:s huvudmannaskap) och 1996–2000 (BRÅ:s huvudmannaskap), som komplicerar definitionsarbetet avsevärt, speciellt för lagrum utanför Brottsbalken. Detta problem kan inte lösas utan ett annorlunda konstruerat registerutdrag än det som funnits att arbeta med. Detta bortfall på 4 procent är slumpfördelat över tid och har praktiskt taget ingen betydelse för resultaten.

Straffskalorna för brotten kan rangordnas. Det första kriteriet för en rangordning är maximistraflet. Brott med samma maximistraflet kan ha olika minimistraflet och detta utgör det andra kriteriet. På så sätt kan den svenska brottslighetens straffvärden rangordnas enligt 30 distinkta straffvärdesklasser. Nederst på skalan står de brott som resulterar i penningböter (straffrang 1) och sedan brott för vilka lagen hotar med dagsböter (straffrang 2). Brott med straffrang 1–2 ligger utanför indexbrottsligheten. Maximistraflet för straffrang 3 är 183 dagars fängelse och minimistraflet böter. För brott med det högsta straffvärdet, straffrang 30, hotar lagen med maximalt livstid och med minimalt 10 års fängelse. Tre straffvärdesorienterade kategorier har bildats av dessa 28 klasser: grova brott (rang 15–30; rang 15 med straffskalan minst 183 och högst 1460 dagars fängelse), mellangrova brott (rang 10–14; rang 10 med straffskalan minst 14 och högst 730 dagars fängelse) och icke-grova brott (rang 3–9; rang 3 med straffskalan minst böter och högst 183 dagars fängelse). Vidare har två innehållskategorier bildats: våldsbrott och övriga brott. Detta medför att det finns sex kategorier som kan fokuseras och sammanfattas. Den tidigare redovisade brottsligheten (tabell 2) som ledde till LSU-domar, var indelad såväl enligt dessa tre kategorier för brottets grovhet som enligt de två innehållsorienterade klasserna våldsbrott och övriga brott.

Reaktionskategorier

Som tidigare nämnts bildar brottets straffskala ramen för straffvärdet. Straffvärdet är sedan utgångspunkt för valet av påföljd. Påföljderna är indelade i tre trappsteg. Lägst på påföljdstrappan står böter som den lindrigaste påföljden, överst fängelse. I mitten återfinns villkorlig dom. Skyddstillsyn befinner sig med dess varianter (även i förening med samhällstjänst, kontraktsvård, böter och fängelse) på samma trappsteg som villkorlig dom. Enligt vissa bestämmelser kan dock skyddstillsyn användas för brott för vilka villkorlig dom är utesluten. Fängelse skall användas endast för ungdomar som begått brott när de var 15–17 år om det finns synnerliga skäl. Domstolen skall i regel enligt 31 kap 1 § BrB döma till överlämnande till vård inom socialtjänsten (SOU 1995:31, s 94 ff.). Denna påföljd ligger utanför den gällande påföljdstrappan. Det bör nämnas att straffsystemkommittén år 1995 föreslog radikala ändringar för påföljdssystemet som också omfattade en revidering av påföljdstrappan. De föreslagna genomgripande förändringarna avstyrktes emellertid i för övrigt samma proposition som utkristalliserade lagförslaget för LSU-reformen (prop 1997/98:96).

Den nu gällande påföljdstrappan är inte tillräckligt differentierad för att kunna ge annat än ledtrådar för den modell som används i denna studie. Den här relevanta modellen skall inte bara omfatta påföljder utanför trappan utan också täcka rättsliga reaktioner som inte är påföljder, nämligen åtalsunderlåtelse. Alla tre typer av rättsliga beslut eller reaktioner har kategoriserats, nämligen åtalsunderlåtelse, strafförelägganden och domar i första instans. De har sammanfattats i 12 kategorier (+ en restkategori med i huvudsak påföljdseftergifter) vilka bildats på grundval av de rättsliga beslut som fällts under perioden 1990–2000 mot personer som begick brottet innan de fyllt 21 år. De valda kategorierna håller isär och differentierar mellan tre påföljder som understryker socialtjänstens ansvar för unga lagöverträdare, nämligen överlämnande till vård inom socialtjänsten, både utan att vara kombinerad med böter eller ungdomstjänst, och kombinerat. Vidare särredovisas de två påföljder som skapats som alternativ till fängelse, samhällstjänst (antingen i förening med skyddstillsyn eller med villkorlig dom) samt kontraktsvård. Frihetsstraffen består av tre varianter, fängelse, fängelse i förening med skyddstillsyn och överlämnande till rättspsykiatrisk vård. Kontraktsvård är en av skyddstillsynens varianter. Därutöver särredovisas två andra varianter av skyddstillsyn, nämligen som enda påföljd och i kombination med böter. Åtalsunderlåtelse bildar en egen kategori. Eftersom bötesstraff meddelade genom dom och genom godkänt strafföreläggande skiljer sig avsevärt med avseende på de bakomliggande huvudbrottens straffvärde redovisas dessa som två reaktioner. En kategori finns för de tidsbestämda frihetsstraffen (fängelse och fängelse i förening med skyddstillsyn, sluten ungdomsvård) och en för den tidsobestämda, rättspsykiatriska vården. Villkorlig dom både med och utan böter finns med som kategori och slutligen en liten restkategori som i huvudsak presenterar påföljdseftergift. Dessa kategorier presenteras i de relevanta tabellerna. Det bör nämnas att reaktioner för brott för vilka inget hot om fängelsestraff som maximistraff föreligger ofta resulterar i ordningsbot. Dessa brott har uteslutits. Därför finns inte heller ordningsbot med i de här analyserade reaktionerna.

För att kunna fastställa reaktionernas status med hänsyn till brottets allvar är det rättsvetenskapliga begreppet "påföljdstrappa" för odetaljerad och begränsad. Påföljdstrappan innebär att fängelsestraff är allvarligare än bötesstraff och att villkorlig dom är allvarligare än böter. Den har alltså tre steg. När ett brott är så allvarligt att villkorlig dom är olämplig kan man dömas till bland annat skyddstillsyn, vilken är en påföljd på samma trappsteg som villkorlig dom. Det innebär att den trestegiga påföljdstrappan har ett lutande mellersta steg, vilket innebär att det inte handlar om en sedvanlig "trappa". Eftersom åtalsunderlåtelse inte representerar någon påföljd finns inte heller någon plats för dem på trappan. Även den för ungdomar frekventa påföljden överlämnande har definierats som en reaktion utanför påföljdstrappan.

För att hitta en mer pragmatisk kategorisering för rättsväsendets reaktioner för åldersgruppen 15–17 vid brottstillfället har i den här studien en reaktionstrappa kon-

struerats. Härvid har den genomsnittliga straffrangen noterats för de huvudbrott som genererat respektive reaktion under perioden 1990–2000 för den här åldersgruppen. Reaktionen kan vara ett åklagarebeslut (åtalsunderlåtelse och godkända strafförelägganden av böter; sedan 1999 även villkorlig dom i samband med strafföreläggande) eller domar. Avgörande för en reaktions status är rangordningen för huvudbrottets straffskala. Straffskalorna för brott som omfattas av studien, indexbrotten, har lägst straffrang 3 och högst 30. Som ett komplement till straffrangen för huvudbrotten har också antalet bibrott i respektive lagföring beräknats och kan sålunda relateras till den tillhörande rättsliga reaktionen.

Det vore givetvis relevantare att definiera straffens stränghet helt oberoende av brottens allvar, exempelvis på grundval av de konsekvenser för livskvaliteten, som en given reaktion betingar. Men en sådan konsumentorienterad kategorisering förutsätter intensiva forskningsinsatser och är för närvarande inte tillgänglig.

Skattningen av strafftider

Strafftiderna för de tidsbestämda frihetsstraffen redovisas både som de preciserats i domen (dömda strafftider) och enligt deras beräknade faktiska varaktighet (verkställighetstider). För beräkningen har det samtidigt med LSU-reformen år 1999 införda regelverket för villkorlig frigivning tillämpats. För sluten ungdomsvård finns i princip stora likheter mellan dömd strafftid och verkställighetstid. Sådan likhet finns också för straffet fängelse i förening med skyddstillsyn, vilket för fängelsevistelsen har en minimitid på två veckor och som maximum tre månader. Den viktigaste skillnaden mellan dömd och verkställd strafftid skapas av den villkorliga frigivningen. Enligt BrB 26 kap 6 § 1 stycket sker den när två tredjedelar av strafftiden, dock minst en månad, har avtjänats. Detta är huvudregeln men det finns också regler för att senarelägga den villkorliga frigivningen, exempelvis vid regelbrott under fängelsevistelsen. Det före år 1999 gällande regelverket för villkorlig frigivning skiljer sig avsevärt från den nuvarande ordningen. Visserligen låg tröskeln för den villkorliga frigivningen högre (vid två månader), men speciellt för fängelsestraff längre än två år fanns möjligheter till halvtidsfrigivning. De nya reglerna gäller för alla åldrar och har inte sitt upphov i LSU-reformen. Verkställighetstiderna från tiden före 1999 återspeglar den verklighet som fanns under jämförelseperioden, men hade de tillämpats för de här redovisade kalkylerna hade de också varit relevanta för motsvarande beräkningar under LSU-perioden och skapat en fiktiv bild av den. Med andra ord har 1999 års reform om verkställande av fängelsestraffet behandlats som om den trätt i kraft redan 1990. De redovisade värdena för 1990–1998 är därför fiktiva och bristfälliga skattningar på den tid fångarna verkligen fick avtjäna. Alternativet hade varit att redovisa beräkningarna, som om de under LSU-perioden gällande reglerna inte hade existerat.

Den av domstolen dömda strafftiden för sluten ungdomsvård skall avgöras av brottets allvar och bedömningar av vårdbehovet skall inte ha något inflytande över

strafftiden (prop 1997/98:96, s 161). I propositionens diskussion om påföljdens maximitid finns följande text: "Vidare skall beaktas att villkorlig frigivning inte kommer att förekomma i fråga om denna påföljd. Det faktiska frihetsberövandet bör inte bli längre än vad det skulle ha blivit vid en dom på fängelse. Mot denna bakgrund framstår fyra år som en lämplig övre gräns" (prop 1997/98:96, s 161). Det kan tolkas så att den i domen sluten ungdomsvård utmätta tiden generellt skall bli lika lång som fängelsetiden minus den beräknade tiden för villkorlig frigivning. En alternativ tolkning är att denna anpassning till faktiska fängelsetider endast behöver ske när man dömer till maximistraffet och/eller de mycket långa straffen. Eftersom den sistnämnda tolkningen inte är speciellt logisk, maximitiden på fyra år är ändå ett givet faktum enligt lagen, har för denna undersökning den förstnämnda tolkningen tillämpats.

Strafftider redovisas som dömda tider och som beräknade verkställda tider. De dömda tiderna finns registrerade i BRÅ:s register, de verkställda har beräknats på grundval av de dömda med tillämpning av 1999 års lagstiftning. Som tidigare nämnts finns en stor grupp ungdomar som tidigare dömts till fängelse i förening med skyddstillsyn under 1990-talet fram LSU-reformen, faktiskt 39 procent av alla de lagföringar som resulterade i ett tidsbestämt frihetsstraff. Fängelse i förening med skyddstillsyn kan utdömas, om brottet egentligen skulle resultera i ett betydligt längre fängelsestraff än ett fängelsestraff förenat med skyddstillsyn (prop 1987/88:120). För att bestämma växelkursen för strafftiden mellan enbart fängelse och denna kombinationsdom har den grupp ungdomar undersökts som för strafftiden får en liknande ungdomsrabatt som målgruppen (men som betydligt oftare än målgruppen döms till fängelse eftersom det endast behöver finnas särskilda och inte synnerliga skäl för en fängelsedom), de som vid brottstillfället var 18–20 år. För denna kategori har i ett första steg strafftiderna undersökts för de 56 olika lagrum som hos någon av 15–17-åringarna lett till ett tidsbestämt frihetsstraff 1990–2000. I det andra steget har en analys enligt metoden parvis jämförelse genomförts. Lagföringarna från det första steget har begränsats till endast sådana i vilka det a) endast fanns huvudbrott och ingen bibrottslighet, b) ingen tidigare indexbrottslighet och c) minst 6 domar till fängelse och minst 6 domar till fängelse i förening med skyddstillsyn för respektive brott. Sedan har strafftiderna för domar till fängelse och för fängelse i förening med skyddstillsyn jämförts. Analysen visade en växelkurs på 2,84, de som dömdes till fängelse hade dömts till en strafftid som var nästan 3 gånger längre än den strafftid som de med domar fängelse i förening med skyddstillsyn fick ta emot.

Denna växelkurs eller multiplikator användes som grunduppgift i verkställighetsvarianten. Strafftider för fängelse med skyddstillsyn multiplicerades i det första steget med växelkursen och reducerades i det andra steget med den villkorliga frigivning som respektive strafftid hade betingat. En dom med fängelse i förening med skyddstillsyn på tre månader blev sålunda i det första steget $3 \times 2,84$ (8,4 månader)

och reducerades i steg 2 till två tredjedelar (5,7 månader). Givetvis har inom ramen för denna variant också verkställighetstiden för en dom till enbart fängelse beräknats i enlighet med regeln för villkorlig frigivning.

Sammantaget blev det följande två varianter för strafftiderna:

1. Dömda tider: strafftider för fängelse enligt domen + fängelse i förening med skyddstillsyn enligt domen respektive slutna ungdomsvård enligt domen.
2. Verkställda tider: strafftider för fängelse med avdrag för villkorlig frigivning + fängelse i förening med skyddstillsyn omräknad med växelkursen 1:2,84 till fängelsemånader och med avdrag för villkorlig frigivning. För domar till slutna ungdomsvård antas verkställighetstiden vara lika med den dömda tiden.

Det kan för övrigt också bedömas som sannolikt att utgångspunkten vid straffmätningen i domstolspraxis blev en rimlig reaktion i termer av strafftid för enbart fängelse för alla kandidater för en presumtiv dom till slutna ungdomsvård, oberoende av om de före reformen eventuellt skulle ha dömts till fängelse i förening med skyddstillsyn eller till enbart fängelse.

Avslutningsvis skall upprepas att ändringar för den år 1999 införda villkorliga frigivningen har hanterats som om den ändringen skulle ha gällt under hela 1990-talet. Detta har skett för att isolera LSU-reformens effekt på strafftiderna.

Val av jämförelseperiod

Beskrivningen av scenariot för åren 1999 och 2000 ger upphov till att ställa frågan om valet av en rimlig jämförelseperiod. Det kan vara vanskligt att välja tvåårsperioden före reformen respektive en relativt kort jämförelseperiod med något eller några andra år före reformen som utgångspunkt. De till frihetsstraff dömda ungdomarna representerar en mycket liten andel av lagföringarna som ungdomar i åldrarna 15–17 år är föremål för, faktiskt mindre än 1 procent av lagföringarna med tidsbestämda frihetsstraff i straffskalan. Vissa kanske slumpmässigt betingade förhållanden i svansspetsen av påföljdsfördelningen under ett givet år kan under sådana omständigheter påverka jämförelseperioden och göra den olämplig som utgångspunkt för bedömningar. Mot denna bakgrund redovisas i nedanstående sammanställning utvecklingen av de tidsbestämda frihetsstraffen fängelse och fängelse i förening med skyddstillsyn för målgruppen, åren 1990–2000 även inkluderande slutna ungdomsvård. Under år 2000 blev frihetsstraffnivån ungefär lika hög som den var under 1990, 1992 och 1993. Men värdet för LSU:s första år (1999) är faktiskt något lägre än genomsnittet för 1990-talets övriga år. Nivån för perioden före LSU var i genomsnitt 92 fall per år och för den tvååriga LSU-perioden 103 fall per år. Exceptionellt låg är frihetsstraffnivån under året före reformen, 1998 (se nedanstående sammanställning för 15–17-åringar vid brottstillfället).

	-90	-91	-92	-93	-94	-95	-96	-97	-98	-99	2000
Tidsbestämda frihetsstraff	120	83	125	132	92	98	83	99	55	81	124
Grova våldsbrott	230	221	242	290	243	316	262	323	294	303	440
% med tidsbestämda frihetsstraff bland dem med grova våldsbrott	25	15	25	24	23	16	19	17	8	20	23

Det låga värdet för år 1998 beror inte på en minskad förekomst av grov för fängelse relevant brottslighet, utan i en minskad användning av frihetsstraffen även vid grova våldsbrott just i åldersgruppen 15–17 och endast där (se sammanställningen ovan och figurerna 3 och 4). Det är sannolikt att värdet för detta år påverkats indirekt av den kommande reformen. Genom lindriga domar kunde överklaganden förebyggas, som skulle ha avgjorts i högre instans först efter reformen. En lägre nivå för frihetsstraffen kan emellertid skönjas redan från och med 1995. Utvecklingen då kan inte förklaras av förväntningar av en reform för frihetsstraffen. Förklaringen till 1995 års lägre nivå är att SiS under 1994 övertog ansvaret över de särskilda ungdomshemmen som då fick större resurser. I dessa hem tvångsvårdas ungdomar, även med anledning av brottslig verksamhet, efter ett beslut i länsrätten enligt LVU. Initiativet till sådan tvångsvård fanns och finns inom socialtjänsten, inte minst som en kedjereaktion efter en dom till överlämnande för vård inom socialtjänsten. Påföljden överlämnande ligger från och med 1995 på en klart högre nivå än tidigare (figur 2).

I ljuset av de tidsbestämda frihetsstraffens utveckling är det rimligt att välja två jämförelseperioder som kompletterar varandra. Den första omfattar hela perioden 1990–1998 och inkluderar det exceptionella året 1998. Inte minst det låga värdet för 1998 ger vid handen, att rättsväsendets spelrum för påföljdsval och straffmätning är stor för den här målgruppen, för vilken en dom till frihetsstraff förutsätter synnerliga skäl och för vilken straffskalan för brottet inte behöver respekteras (29 kap 7 § BrB). Under sådana förhållanden är det rimligt att välja en långsiktig jämförelseperiod, åtminstone som varit utsatt för 1990-talets vindar av reformer på ungdomssidan inom rättsväsendet.

Under denna nioåriga period kan två faser urskiljas, den ena 1990–1994, den andra 1995–1997. Fängelsestraffet har använts olika under dessa två faser. Den senare visar bäst hur frihetsstraffen skulle ha använts från och med 1999 om LSU-reformen inte trätt i kraft och utgör den andra jämförelseperioden. Det exceptionella året 1998 finns inte med, eftersom det dels påverkats av reformen dels skulle påverka starkt totalvärdet av en kort jämförelseperiod.

Net-widening studeras sålunda i ljuset av två jämförelseperioder, en långsiktig som omfattar perioden 1990–1998 och en kortsiktig som omfattar åren 1995–1997.

LSU-perioden är tämligen kort (1999–2000). Genomförda analyser angående skillnaderna mellan dessa två år har inte gett systematiska resultat som tolkats på så sätt att år 1999 präglats av en anpassning av reformen och är olämpligt som uppföljningsår, exempelvis i likhet med 1998 före reformen. Detta utesluter givetvis inte kommande ändringar i domstolspraxis som initierats av reformen, men som ännu inte fått genomslagskraft, eller stabiliseringstendenser som kvantitativt är obetydliga, exempelvis minskningen av de kvarvarande fallen av fängelsedomar från 9 år 1999 till 4 år 2000 (se tabell 12).

Tabellbilaga

Tabell 1. Huvudbrotten i lagföringarna av de ungdomar som dömdes till sluten ungdomsvård år 1999 och 2000*

	1999		2000		1999-2000	
	Totalt	% av total- antalet	Totalt	% av total- antalet	Totalt	% av total- antalet
Samtliga våldsbrott	60	87,0	103	89,6	163	88,6
Därav						
Grova våldsbrott	56	81,2	96	83,5	152	82,6
Därav						
Mord	4	5,8	3	2,6	7	3,8
Dråp	1	1,5	2	1,7	3	1,6
Grovt rån	6	8,7	9	7,8	15	8,2
Grov misshandel	12	17,4	19	16,5	31	16,9
Rån	29	42,0	58	50,4	87	47,3
Mellangrova våldsbrott	3	4,4	7	6,1	10	5,4
Därav						
Misshandel	1	1,5	2	2,6	4	2,2
Icke-grova våldsbrott	1	0	0	0,0	1	0,5
Samtliga övriga brott	9	13,0	12	10,4	21	11,4
Därav						
Grova övriga brott	2	2,9	4	3,5	6	3,3
Därav						
Grov stöld	2	2,9	4	3,5	6	3,3
Mellangrova övriga brott	7	10,1	8	7,0	15	8,2
Därav						
Mened	1	1,5	3	2,6	4	2,2
Narkotikabrott (ej grova)	1	1,5	1	0,9	2	1,1
Stöld (ej grov)	1	1,5	2	1,7	3	1,6
Bilstöld	2	2,9	1	0,9	3	1,6
Icke grova övriga brott	0	0	0	0	0	0
Samtliga brott	69	100,0	115	100,0	184	100,0

*inkluderar konsumtionsdomar

De grova brotten undre gräns ligger på straffskalan minst 1/2 års och högst 3 års fängelse, de mellangrova brotten undre gräns på straffskalan minst 14 dagars och högst 2 års fängelse och de icke-grova brotten undre gräns på minst böter och högst 1/2 års fängelse. Varje dom representeras med huvudbrottet, en och samma individ kan ha varit föremål för fler än en dom

Tabell 2. Antalet årliga lagföringar inom olika brottskategorier under olika perioder 1990–2000 för personer som vid brottstillfället var 15–17 år, samtliga påföljder

Lagföringar med följande huvudbrott*	Straffrang	1990–1:a hv 1995	2:a hv 1995–2000	1990–1998	1999–2000
Grova våldsbrott	19,6	259	324	273	375
Därav rån	22	153	176	150	228
Grov misshandel	18	51	79	62	79
Mellangrova våldsbrott	10,5	1484	1866	1647	1800
Därav misshandel	10	1259	1603	1404	1551
Våld mot tjänsteman	14	185	231	207	215
Icke-grova våldsbrott	6,3	418	454	438	428
Därav ofredande	7	170	175	176	157
Olaga hot	7	160	171	144	179
Övriga grova brott	16,7	369	245	325	226
Därav grov stöld	17	259	227	249	215
Övriga mellangrova brott	10,4	4706	3432	4340	2791
Stöld	10	2898	2036	2667	1566
Bilstöld	10	995	735	909	671
Övriga icke-grova brott	3,2	5637	5797	5918	4814
Därav snatteri	3	3166	3580	3516	2731
Skadegörelse	3	1052	878	1001	803
Samtliga lagföringar	7,2	12873	12119	12954	10433

* inkluderar konsumtionsdomar

Tabell 3. Skillnader i bibrottslighet mellan förperioden 1990–1998 och LSU-perioden för olika brottskategorier, samtliga påföljder

Lagföringar enligt brottskategorier*	1990–1998			1999–2000		
	Antal lagföringar	Medelantal bibrott	Procent med bibrott	Antal lagföringar	Medelantal bibrott	Procent med bibrott
Grova våldsbrott	2456	1,95	0,60	750	1,69	0,56
Mellangr. våldsbrott	14826	0,64	0,32	3600	0,63	0,34
Icke-grova våldsbrott	3939	0,42	0,26	855	0,34	0,21
Övriga grova brott	2925	2,20	0,65	451	1,71	0,56
Övr. mellangr. brott	3982	1,07	0,39	5581	0,76	0,34
Övr. icke-gr. brott	53262	0,18	0,11	9628	0,18	0,10
Samtliga lagföringar	116589	0,63	0,26	20865	0,50	0,24

*inkluderar konsumtionsdomar

Tabell 4. Skillnader i antalet tidigare lagföringar under högst 3 år mellan förperioden 1990–1998 och LSU-perioden efter ålder vid lagföringen för ungdomar 15–17 år vid brottstillfället, samtliga påföljder

Ålder vid lagföringen*	1990–1998			1999–2000		
	Antal lagföringar	Medelantal tidigare lagföringar	Procent med tidigare lagföringar	Antal lagföringar	Medelantal tidigare lagföringar	Procent med tidigare lagföringar
15 år	29207	0,135	11,0	5426	0,096	8,5
16 år	39029	0,497	29,6	6944	0,413	27,4
17 år	35804	0,978	43,3	6381	0,885	43,5
18 år +	12543	1,217	49,1	2106	1,124	50,7

*inkluderar konsumtionsdomar

Tabell 5. Återfall i brott under 1990–1997 efter ålder vid lagföringen för pojkar och flickor i åldern 15–17 år vid brottstillfället med en treårig uppföljningstid, samtliga påföljder

Kategorier ^{1) 2)}	15	16	17	18 +	Totalt
<u>Samtliga utan förbrottslighet</u>	22746	24346	18042	5790	70924
% med återfall	38	31	28	25	32
Pojkar utan förbrottslighet	16285	18006	13503	4542	52336
% med återfall	46	38	32	29	38
Flickor utan förbrottslighet	6461	6340	4539	1248	18588
% med återfall	17	14	13	14	15
<u>Samtliga med förbrottslighet</u>	2834	10339	13682	5339	32194
% med återfall	73	71	67	63	68
Pojkar med förbrottslighet	2517	9412	12549	4931	29409
% med återfall	77	74	70	65	71
Flickor med förbrottslighet	317	927	1133	408	2785
% med återfall	44	41	41	41	42
<u>Samtliga</u>	25580	34685	31724	11129	103118
% med återfall	42	43	45	43	43
Pojkar	18802	27418	26052	9473	81745
% med återfall	50	50	50	47	50
Flickor	6778	7267	5672	1656	21373
% med återfall	18	18	19	20	18

1) inkluderar konsumtionsdomar 2) p g a vissa observationsbortfall uppträder vissa mindre differenser mellan del- och totalvärdena

Tabell 6. Återfall i brott under 1990–1997 efter åldern vid lagföringen för pojkar i åldern 15–17 år vid brottstillfället med en treårig uppföljningstid, enligt typ av brottslighet

Återfallsprocent (3 år) för alla påföljder*	15	16	17	18 +	Totalt
<i>Pojkar utan förbrottslighet</i>	16285	18006	13503	4542	52337
Därav med återfall					
Grova våldsbrott % återfall	65	58	45	30	55
Mellangr. våldsbrott % återfall	57	49	42	29	47
Ej grova våldsbrott % återfall	51	39	35	40	42
Grova övriga brott % återfall	60	45	41	31	48
Mellangr. övr. brott % återfall	52	42	36	25	42
Ej grova övr. brott % återfall	37	29	26	29	31
Samtliga (%) återfall	46	38	32	39	38
<i>Pojkar med förbrottslighet</i>	2517	9412	12549	4931	29409
Därav med återfall					
Grova våldsbrott % återfall	87	81	81	63	79
Mellangr. våldsbrott % återfall	77	74	71	64	71
Ej grova våldsbrott % återfall	79	75	67	61	70
Grova övriga brott % återfall	84	77	74	70	75
Mellangr. övr. brott % återfall	79	77	72	65	74
Ej grova övr. brott % återfall	71	67	63	63	65
Samtliga (%) återfall	77	74	70	65	71
<i>Pojkar och flickor totalt</i>	25580	34685	31731	11139	103135
Därav med återfall					
Grova våldsbrott % återfall	70	68	70	55	68
Mellangr. våldsbrott % återfall	57	56	56	47	56
Ej grova våldsbrott % återfall	53	49	48	44	50
Grova övriga brott % återfall	62	59	60	57	60
Mellangr. övr. brott % återfall	53	53	51	46	52
Ej grova övr. brott % återfall	30	31	33	36	32
Samtliga (%) återfall	42	43	45	43	43
Lagföringar med dom till fängelse	4	48	253	204	509
Därav med % återfall	100	67	78	53	67
Lagföringar med dom till fängelse i förening med skyddstillsyn	4	42	152	125	323
Därav med % återfall	100	90	76	66	75
Summa tidsbestämda frihetsstraff	8	90	405	329	832
Därav med % återfall	100	78	77	58	70
Pojkar	8	88	398	321	815
Flickor	0	2	7	8	17
Summa övriga påföljder	25572	34595	31319	10800	102286
Därav med % återfall	42	43	44	42	43

*Lagföringar utan redovisning av påföljder inkluderar konsumtionsdomar, eljest inte

Tabell 7. Utvecklingen av återfall i brott under 1990-1997 efter ålder vid lagföringen för pojkar och flickor i åldern 15-17 år vid brottstillfället med en treårig uppföljningstid

Åldern vid lagföringen och förekomst av förbrottslighet*	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
<i>Samtliga utan förbrott</i>	8466	8935	8043	8263	8739	10572	8958	8952
% återfall	34	33	33	33	33	32	30	29
% återfall för åldersgrupper (vid lagföringen)								
15	40	39	39	39	41	37	35	34
16	34	32	32	34	32	30	28	28
17	31	29	29	29	26	27	26	23
18+	29	27	25	25	24	23	23	24
<i>Samtliga med förbrott</i>	3988	4245	3868	3834	3760	4658	4032	3811
% återfall	72	70	70	68	68	67	67	64
% återfall för åldersgrupper (vid lagföringen)								
15	78	74	75	79	72	72	71	68
16	75	74	72	72	70	69	71	66
17	71	70	70	67	67	66	64	63
18+	66	64	63	61	65	64	59	59
<i>Lagföringar med tidsbestämda frihetsstraff</i>	120	83	125	132	92	98	83	99
Därav med återfall (%)	73	76	69	72	60	72	75	64
Antal lagförda 15-åringar	4	0	0	1	1	2	0	0
Antal lagförda flickor	3	3	2	0	0	3	4	2

*Lagföringar utan redovisning av påföljder inkluderar konsumtionsdomar, eljest inte

Tabell 8. Påföljder och övriga rättsliga beslut 1990–1998 per år och under LSU-perioden med avseende på ungdomar som vid brottstillfället var 15–17 år

Reaktioner	1990–2000	Förperiod 1990–1998		LSU-period 1999–2000	
	Straffrang	Antal per år	%	Antal per år	%
<i>Frihetsstraff</i>					
Rättsspsykiatrisk vård	17,7	4	0,03	4	0,04
Tidsbestämda frihetsstraff	16,9	99	0,77	103	0,99
Därav fängelse	16,4	60	0,47	7	0,06
Fängelse i fören. m. skyddst.	16,7	38	0,30	4	0,04
Sluten ungdomsvård	19,0	–	–	92	0,89
<i>Alternativ till frihetsstraff</i>					
Kontraktsvård	15,3	3	0,02	3	0,02
Samhällstjänst	14,0	14	0,11	41	0,39
<i>Övervakningsstraff</i>					
Ungdomstjänst	12,8	–	–	330	3,17
Skyddstillsyn med böter	12,1	100	0,77	59	0,57
Skyddstillsyn (enbart)	11,5	212	1,65	154	1,48
Överl. till soctj med böter	11,1	719	5,58	492	4,73
Överl. till soctj (enbart)	10,9	912	7,08	1315	12,65
Villkorlig dom	10,9	392	3,04	203	1,95
<i>Milda straff</i>					
Böter (dom)	7,4	2399	18,63	21,28	20,48
Åtalsunderlåtelse	6,9	4903	38,06	2700	25,99
Böter (strafförelägganden)	4,2	3123	24,24	4985	27,50
Övrigt	–	(3)	(0,02)	(5)	(0,04)
Totalt	7,2	12882	100,00	10390	100,00

*exkl. konsumtionsdomar

Tabell 9. Påföljder och övriga rättsliga beslut 1990–1998 per år och under LSU-perioden med avseende på ungdomar som vid brottstillfället var 15–17 år efter huvudbrottens genomsnittliga straffrang och antalet bibrott ¹⁾

Rättsliga reaktioner	1990–1998			1999–2000			Totalt		
	Straff-rang	Straff-rangens variation ²⁾	Antal bibrott	Straff-rang	Straff-rangens variation	Antal bibrott	Straff-rang	Straff-rangens variation ²⁾	Antal bibrott
<i>Frihetsstraff</i>									
Rättspsykiatrisk vård	17.2	34.2	3.00	20.1	26.6	2.12	17.7	33.0	2.84
Tidsbestämt frihetsstraff	16.6	32.5	2.82	18.6	23.9	2.84	16.9	31.2	2.82
<i>Alternativ till frihetsstraff</i>									
Kontraktsvård	15.4	37.0	2.34	15.0	31.3	4.60	15.3	35.8	2.70
Samhällstjänst	14.6	33.8	2.20	13.0	35.1	1.76	14.0	34.6	2.02
<i>Övervakningsstraff</i>									
Ungdomstjänst				12.8	33.7	1.28	12.8	33.7	1.28
Skyddstillsyn med böter	12.0	31.9	2.12	12.9	33.9	1.62	12.1	32.2	2.06
Skyddstillsyn (enbart)	11.5	29.2	2.20	11.6	31.9	1.52	11.5	29.6	2.12
Överl. till soctj med böt.	11.1	30.9	1.42	11.3	31.3	1.14	11.1	30.9	1.38
Överl. till soctj (enbart)	11.1	34.7	1.62	10.6	33.4	1.08	10.9	34.5	1.48
Villkorlig dom	10.9	25.8	1.08	11.3	29.6	0.80	10.9	26.3	1.06
<i>Milda straff</i>									
Böter (dom)	7.4	49.8	0.43	7.5	48.9	0.37	7.4	49.6	0.42
Åtalsunderlätelser	7.0	54.4	0.57	6.2	59.7	0.28	6.9	55.0	0.54
Böter (strafförel.)	4.1	62.5	0.10	4.2	60.9	0.13	4.2	62.2	0.10
Totalt	7.2	58.9	0.62	7.3	61.1	0.50	7.2	59.2	0.60

¹⁾ exkl. konsumtionsdomar ²⁾ Variationskoefficienter (spridningen i % av medelvärdet)

Tabell 10. De tidsbestämda frihetsstraffen per år under 1990–1998 och under LSU-perioden med avseende på ungdomar som vid brottstillfället var 15–17 år efter huvudbrottets genomsnittliga straffrang och antalet bibrott ¹⁾

Rättsliga reaktioner	1990–1998			1999–2000			Totalt		
	Antal	Straff-rang	Antal bi-brott	Antal	Straff-rang	Antal bibrott	Antal	Straff-rang	Antal bibrott
Fängelse	60	16,4	2,58	7	15,5	2,16	50	16,4	2,58
Fängelse i förening med skyddstillsyn	38	16,7	3,20	4	15,5	2,38	32	16,7	3,18
Sluten ungdomsvård	-	-	-	92	19,0	2,90	20	19,0	2,90
Totalt	99	16,6	2,82	103	18,6	2,84	99	16,9	2,82

¹⁾ exkl konsumtionsdomar

Tabell 11. Rättsliga reaktioner 1990–1998 med avseende på ungdomar som vid brottstillfället var 17 år efter tidigare brottslighet och återfall under en tvåårsperiod före respektive efter lagföringen

Rättsliga reaktioner ¹⁾	Antal per år ²⁾	Straffrang	Antal bibrott	% med tidigare brottslighet	% med återfall
Rättsspsykiatrisk vård	(2)	(17,4)	(3,1)	(42)	(20)
Tidsbestämda frihetsstraff	76	16,3	2,7	76	62
Kontraktsvård	(2)	(15,6)	(2,5)	(76)	(70)
Samhällstjänst	(11)	(14,1)	(2,2)	(68)	(44)
Skyddstillsyn med böter	70	11,5	2,1	68	60
Skyddstillsyn (enbart)	148	11,3	2,1	70	62
Överlämn. till soctj. (enbart)	231	10,9	1,6	68	60
Överlämn. till soctj. med böt.	210	10,9	1,3	74	58
Villkorlig dom	260	10,5	0,9	32	30
Böter genom dom	855	7,4	0,4	36	32
Åtalsunderlåtelse	963	7,1	0,5	36	38
Böter genom strafförel.	1014	4,2	0,1	28	26
Totalt	3844	7,5	0,7	40	38

¹⁾ exkl konsumtionsdomar ²⁾ Antal med för få fall för en bedömning i parenteser

Tabell 12. Utvecklingen av frihetsstraffen 1990–2000 enligt domar i första instans för ungdomar som vid tidpunkten för huvudbrottet var 15–17 år efter årtal för domen

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Fängelse	69	44	74	81	56	59	62	64	33	9	4
Skyddstillsyn med fängelse	51	39	51	51	36	39	21	35	22	3	5
Sluten ungdomsv.										69	115
Rättspsyk. vård	6	4	4	4	3	1	1	1	1	1	1
Rättspsyk. vård m. utskrivn.prövn.						2	2	2	6	3	3
Tidsbestämda frihetsstraff	120	83	125	132	92	98	83	99	55	81	124
Alla frihetsstraff	126	87	129	136	95	101	86	102	62	85	128

Anmärkning: Lagföringar exkl. konsumtionsdomar

Tabell 13. Lagföringar¹⁾ av ungdomar 15–17 år med grova våldsbrott som huvudbrott, samtliga påföljder

	Straffrang	Straffskalor: maxdagar – min dagar ²⁾	1:a hv 1990–1995	2:a hv 1995–2000	Totalt
Mord	30	9999-3650	15	26	41
Grov mordbr	29	9999-2190	9	7	16
Dråp	25	3650-2190	11	19	30
Gr våldtäkt	24	3650-1460	5	4	9
Grovt rån	24	3650-1460	59	49	108
Olaga frihetsber	22	3650-365	17	25	42
Grovt missh	22	3650-365	279	431	710
Vålds uppl (anf)	21	3650-14	6	19	25
Gr sex utny uå	20	2920-730	0	8	8
Mordbrand	20	2920-730	140	136	276
Våldtäkt	20	2920-730	32	38	70
Rån	18	2190-365	840	967	1807
Grovt olaga tvång	17	2190-183	6	12	18
Grov fri.kränk./kvi.fri.kränk.	17	2190-183	0	0	0
Gr våll. död	17	2190-183	1	2	3
Gr sex utny	17	2190-183	1	5	6
Gr olaga hot	15	1460-183	3	26	29
Gr sex tvång	15	1460-183	0	0	0
Alla grova våldsbrott			1424	1772	3196

¹⁾ inkl konsumtionsdomar ²⁾ livstid=9999

Tabell 14. Lagförda (1:a instans) för fullbordade och övriga mord och dråp under 1990–2000, indelade i perioden 1990–30 juni 1995 och 1 juli 1995–2000, samtliga påföljder

Brottskategori	15–17 år vid brottstillfället ¹⁾			18–20 år vid brottstillfället		
	1990– 1/2 1995	1/2 1995– 2000	Hela perioden	1990– 1/2 1995	1/2 1995– 2000	Hela perioden
Samtliga mord	15	26	41	34	49	83
Därav fullbordade	8	14	22	17	26	43
Försök m m	7	12	19	17	23	40
Samtliga dråp	11	19	30	19	28	47
Därav fullbordade	3	3	6	4	10	14
Försök m m	6	16	22	15	18	33
Alla mord och dråp	24	45	69	53	77	130
Därav fullbordade	11	17	28	21	36	57
Försök m m	13	28	41	32	41	73

¹⁾ Bland 15–17-åringar finns två fall av dråp, ett 1990 och ett 1994, som inte finns med i ett SCB-utdrag av lagföringsregistret från 1996 angående lagföringar t o m 1994, men väl i BRÅ:s utdrag från år 2001. För dessa finns för närvarande inga uppgifter om lagföringen avser fullbordade dråp eller ej.

Tabell 15. Antalet olika huvudbrott 1993–2000 som ledde till tidsbestämda frihetsstraff under fyra konsekutiva tvåårsperioder för ungdomar 15–17 år vid brottstillfället

	1993– 1994	1995– 1996	1997– 1998	1999– 2000
Antal olika brott som resulterade i fängelsedomar och som även var representerade under tvåårsperioden tidigare såsom brott med fängelsedomar	20	19	20	17
Antal olika brott som resulterade i fängelsedomar och som inte var representerade under tvåårsperioden tidigare som brott med fängelsedomar	12	9	10	7
Summa	32	28	30	24
Procent olika nytillkomna brott av de representerade brotten	38	33	33	29

Tabell 16. Den årliga förändringen av andelen lagföringar med tidsbestämda frihetsstraff av samtliga lagföringar för ungdomar 15–17 år vid brottstillfället efter typ av huvudbrott i lagföringen mellan förperioden 1990–1998 och LSU-perioden (modell 1)

	Grova våldsbrott	Mellangrova våldsbrott	Icke-grova våldsbrott	Grova övriga brott	Mellangrova övriga brott	Icke-grova övriga brott	Samtliga huvudbrott
<i>Förperioden 1990–1998</i>							
Lagföringar/år	269	1631	436	319	4314	5912	12866
Lagföringar/år med tidsbestämt frihetsstraff	50	15	0	12	19	2	99
Procent med tidsbestämt frihetsstraff	18,71	0,93	0,10	3,62	0,44	0,04	0,77
<i>LSU-perioden 1999–2000</i>							
Lagföringar/år	372	1788	428	224	2770	4810	10390
Lagföringar/år med tidsbestämt frihetsstraff	81	8	1	4	10	0	103
Procent med tidsbestämt frihetsstraff	21,80	0,42	0,12	1,57	0,36	0,00	0,99

Tabell 17. Den årliga förändringen av andelen lagföringar med tidsbestämda frihetsstraff av samtliga lagföringar för ungdomar 15–17 år vid brottstillfället efter typ av huvudbrott i lagföringen mellan förperioden 1995–1997 och LSU-perioden (modell 2)

	Grova våldsbrott	Mellan-grova våldsbrott	Icke-grova våldsbrott	Grova övriga brott	Mellan-grova övriga brott	Icke-grova övriga brott	Samtliga huvudbrott
<i>Förperioden 1995–1997</i>							
Lagföringar/år	300	2000	482	267	4080	6532	13661
Lagföringar/år med tidsbestämt frihetsstraff	51	14	0	9	17	1	93
Procent med tidsbestämt frihetsstraff	17,09	0,70	0,07	3,50	0,42	0,02	0,68
<i>LSU-perioden 1999–2000</i>							
Lagföringar/år	372	1788	428	224	2770	4810	10390
Lagföringar med tidsbestämt frihetsstraff	81	8	1	4	10	0	103
Procent med tidsbestämt frihetsstraff	21,80	0,42	0,12	1,57	0,36	0,00	0,99

Tabell 18. Den årliga förändringen av andelen lagföringar med tidsbestämda frihetsstraff av samtliga lagföringar för ungdomar 15–17 år vid brottstillfället efter typ av huvudbrott i lagföringen för endast lagföringar utan bibrottslighet mellan förperioden 1990–1998 och LSU-perioden (modell 1)

	Grova våldsbrott	Mellan-grova våldsbrott	Icke-grova våldsbrott	Grova övriga brott	Mellan-grova övriga brott	Icke-grova övriga brott	Samtliga huvudbrott
<i>Förperioden 1990–1998</i>							
Lagföringar/år	107	1117	323	112	2647	5258	5964
Lagföringar/år med tidsbestämt frihetsstraff	14	4	0	2	4	1	26
Procent med tidsbestämt frihetsstraff	13,50	0,38	0,07	1,59	0,16	0,02	0,27
<i>LSU-perioden 1999–2000</i>							
Lagföringar / år	162	1187	339	100	1830	4309	7925
Lagföringar /år med tidsbestämt frihetsstraff	21	2	0	2	5	0	29
Procent med tidsbestämt frihetsstraff	13,00	0,13	0,00	2,01	0,25	0,00	0,37

Tabell 19. Den årliga förändringen av andelen lagföringar med tidsbestämda frihetsstraff av samtliga lagföringar av ungdomar 15–17 år vid brottstillfället efter typ av huvudbrott i lagföringen (utan brottslighet) mellan 1995–1997 och LSU-perioden (modell 2)

	Grova våldsbrott	Mellan-grova våldsbrott	Ikke-grova våldsbrott	Grova övriga brott	Mellan-grova övriga brott	Ikke-grova övriga brott	Samtliga huvudbrott
<i>Förperioden 1995–1997</i>							
Lagföringar/år	142	1353	397	121	2726	6054	10794
Lagföringar/år med tidsbestämt frihetsstraff	18	5	0	3	7	0	34
Procent med tidsbestämt frihetsstraff	12,68	0,39	0,08	2,47	0,27	0,01	0,32
<i>LSU-perioden 1999–2000</i>							
Lagföringar/år	162	1187	339	100	1830	4309	7925
Lagföringar/år med tidsbestämt frihetsstraff	21	2	0	2	5	0	29
Procent med tidsbestämt frihetsstraff	13,00	0,13	0,00	2,01	0,25	0,00	0,37

Tabell 20. Förbrottslighet enligt åldern för brottstillfället bland lagföringar för grova våldsbrott under förperioderna 1990–1998 (modell 1) 1995–1997 (modell 2) och LSU-perioden

	15 Period			16 Period			17 Period		
	90–98	95–97	LSU	90–98	95–97	LSU	90–98	95–97	LSU
Antal med grova våldsbrott	704	263	250	842	314	245	875	324	248
Därav utan förbrott (%)	67	66	72	41	40	44	29	26	36

Tabell 21. Domar till tidsbestämda frihetsstraff och förbrottslighet efter ålder vid brottstillfället bland lagföringar för grova våldsbrott och under förperioderna 1990–1998 (modell 1) 1995–1997 (modell 2) och LSU-perioden

	15 Period			16 Period			17 Period		
	90–98	96–97	LSU	90–98	96–97	LSU	90–98	96–97	LSU
Antal med grova våldsbrott utan förbrott	472	174	181	346	126	108	256	83	89
Därav med tidsbestämt frihetsstraff (%)	2	2	7	8	7	8	32	34	31
Antal med grova våldsbrott med förbrott	232	89	69	496	188	137	619	241	159
Därav med tidsbestämt frihetsstraff (%)	6	6	10	14	11	24	41	37	45

Tabell 22. Brottslighet vid sidan av ett grovt våldsbrott som huvudbrott och dess betydelse för utmätningen av tidsbestämda frihetsstraff för målgruppen 1990–2000*

Skala för brottsligheten i lagföringar med ett grovt våldsbrott som huvudbrott	Totalt	Därav med tidsbestämt frihetsstraff (i % avresp kategori)
1 Endast ett grovt våldsbrott	1288	13,3
2 Ytterligare något/några ringa brott av olika slag	250	15,6
3 Ytterligare något/några mellanrova våldsbrott eller något/några mellanrova övriga brott	722	19,8
4 Ytterligare något/några mellanrova våldsbrott och något/några mellanrova övriga brott	125	22,4
5 Ytterligare något/några grova övriga brott	158	26,6
6 Ytterligare ett grovt våldsbrott	375	37,2
7 Ytterligare minst 2 grova våldsbrott	246	36,2
Totalt	3164	19,4

*exkl konsumtionsdomar

Tabell 23. Brottslighet vid sidan av ett grovt våldsbrott som huvudbrott och fördelningen av dessa fall under förperioderna 1990–1998 (modell 1) och 1995–1997 (modell 2) och LSU-perioden*

Skala för brottsligheten i lagföringar med ett grovt våldsbrott som huvudbrott	Under förperioden 1990–1998 i % av förperiodens totalvärde (2421)	Under förperioden 1995–1997 i % av förperiodens totalvärde (901)	Under LSU-perioden i % av LSU-periodens totalvärde (743)
1 Endast ett grovt våldsbrott	39,8	47,3	43,7
2 Ytterligare något/ några ringa brott av olika slag	7,9	6,9	8,1
3 Ytterligare något /några mellanrova våldsbrott eller något /några mellanrova övriga brott	23,5	21,6	20,6
4 Ytterligare något /några mellanrova våldsbrott och något /några mellanrova övriga brott	4,1	3,6	3,6
5 Ytterligare något /några grova övriga brott	5,4	3,1	3,6
6 Ytterligare ett grovt våldsbrott	11,9	9,5	11,6
7 Ytterligare minst 2 grova våldsbrott	7,5	8,0	8,8
Totalt	100	100	100

*exkl konsumtionsdomar

Tabell 24. Utvecklingen av den dömda tiden för frihetsberövanden med max 3 månader med och utan hänsyn till kombinationsdomen fängelse i förening med skyddstillsyn*

	1990–1998		1995–1997		1999–2000	
	Hela perioden	Per år	Hela perioden	Per år	Hela perioden	Per år
<i>Tidsbestämda frihetsstraff exklusive fängelse i förening med skyddstillsyn</i>						
Fängelse max 3 månader	211	23,4	85	28,3	6	3,0
LSU max 3 månader	–	–	–	–	31	15,5
Summa frihetsstraff max 3 mån. exkl fä & skyddsts.	211	23,4	85	28,3	37	18,5
Summa samtliga frihetsstraff exkl. fä & skyddsts.	542	60,2	185	61,7	197	98,5
Frihetsstraff max 3 mån. av samtliga, exkl fä & skyddsts.	39 %		46 %		19 %	
<i>Tidsbestämda frihetsstraff inkl fängelse i förening med skyddstillsyn</i>						
Antal fä & skyddsts.	345	38,3	95	35,0	8	4,0
Summa frihetsstraff max 3 mån. inkl fä & skyddsts.	556	62,9	180	60,0	45	22,5
Summa samtliga frihetsstraff inkl fä & skyddsts.	887	98,6	280	93,3	205	102,5
Frihetsstraff max 3 mån av samtliga, inkl fä & skyddsts.	63 %		64 %		22 %	

* exkl konsumtionsdomar

Tabell 25. Strafftider enligt domen och den beräknade verkställighetstiden enligt alternativ 4 för förperioderna 1990–1998 (modell 1), 1995–1997 (modell 2) och LSU-perioden

Strafftider månad resp. år	Förperioden 1990–1998		Förperioden 1995–1997		LSU-perioden		Endast till LSU-dömda	
Enligt domen	Antal	%	Antal	%	Antal	%	%	
0,5 – 1 m	225	25,4	78	27,9	15	7,3	8	4,4
1,1 – 2 m	165	18,6	50	17,9	15	7,3	9	4,9
2,1 – 3 m	166	18,7	52	18,6	15	7,3	14	7,6
3,1 – 6 m	110	12,4	32	11,4	61	29,8	60	32,6
6,1 – 12 m	124	14,0	26	9,3	65	31,7	62	33,7
12,1 – 18 må	32	3,6	13	4,6	15	7,3	14	7,6
18,1 – 2 år	20	2,3	6	2,1	9	4,4	8	4,4
2,01 – 3 år	23	2,6	13	4,6	8	3,9	8	4,4
Mer än 3 år	22	2,5	10	3,6	2	1,0	1	0,5
Totalt	887	100,0	280	100,0	205	100,0	184	100,0

Enligt beräknad verkställighet (alt 4)

Strafftider månad resp. år	Förperioden 1990–1998		Förperioden 1995–1997		LSU-perioden		Endast till LSU-dömda	
Enligt domen	Antal	%	Antal	%	Antal	%	%	
0,5 – 1 m	102	11,5	44	15,7	11	6,4	8	4,4
1,1 – 2 m	232	26,2	75	26,8	16	7,8	9	4,9
2,1 – 3 m	41	4,6	8	2,9	14	6,8	14	7,6
3,1 – 6 m	347	39,1	99	35,4	66	32,2	60	32,6
6,1 – 12 m	100	11,3	25	8,9	65	31,7	62	33,7
12,1 – 18 må	20	2,3	6	2,1	15	7,3	14	7,6
18,1 – 2 år	23	2,6	13	4,6	8	3,9	8	4,4
2,01 – 3 år	10	1,1	4	1,4	9	4,4	8	4,4
Mer än 3 år	12	1,4	6	2,1	1	0,5	1	0,5
Totalt	887	100,0	280	100,0	205	100,0	184	100,0

Tabell 26. Strafftider i månader (medelvärden) enligt domen och enligt beräknad verkställighetstid för förperioden 1990–1998 och LSU-perioden för olika lagföringar enligt deras andel frihetsstraff samt förekomst av bibrottslighet och förbrottslighet

Lagföringar, indelade efter den procentuella andelen frihetsstraff	Förperioden 1990–1998			LSU-perioden 1999–2000		
	Antal lagföringar med tidsbestämt frihetsstraff	Strafftid enligt domen (mån.)	Strafftid enligt verkställighet (mån.)	Antal lagföringar med tidsbestämt frihetsstraff	Strafftid enligt domen (mån.)	Strafftid enligt verkställighet (mån.)
Samtliga	887	6,6	5,6	205	9,2	9,1
Minst 50 %	94	25,5	17,9	26	20,1	20,0
25–49 %	27	12,1	9,6	4	(22)	(22)
10–24 %	367	5,3	4,9	137	8,2	8,0
1–9 %	188	3,7	3,6	23	3,8	3,9
0,1–0,9 %	211	2,4	2,5	15	4,1	3,8
Samtliga utan bibrottslighet och förbrottslighet						
Samtliga	70	7,3	6,0	19	10,3	9,5
Minst 25 %	18	19,2	14,1	3	(26,7)	(25,9)
10–24 %	30	3,2	3,6	11	9,7	8,2
1–9 %	10	5,1	3,7	5	(1,9)	(2,0)
0,1–0,9 %	12	1,6	1,7	0	0	0

Tabell 27. Strafftiden för ungdomar lagförda för grova våldsbrott före 18 års ålder under förperioden 1990–1998 och LSU-perioden både enligt domen och enligt den beräknade verkställighetstiden

Lagföringar med grova våldsbrott som huvudbrott	Förperioden 1990–1998			LSU-perioden 1999–2000		
	Antal lagföringar med tidsbestämt frihetsstraff	Strafftid enligt domen (mån.)	Strafftid enligt verkställighet (mån.)	Antal lagföringar med tidsbestämt frihetsstraff	Strafftid enligt domen (mån.)	Strafftid enligt verkställighet (mån.)
Samtliga 15–17	453	9,6	7,8	162	10,6	10,5
Därav med endast rån som huvudbrott och utan förbrott	14	3,4	2,6	8	6,6	6,6

Tabell 28. Ålder vid lagföringen och åldern vid huvudbrottets begående och vid lagföringen för ungdomar som begick brottet när de var 15–17 år och som dömdes till tidsbestämda frihetsstraff

År	Alla 15–17-åringar vid lagföringen resp huvudbrottet, dömda till tidsbestämda frihetsstraff				Därav endast till LSU-dömda			
	Antal 15–17 år vid lagföringen ¹ *	Antal 15–17 år vid lagföringen ² *	Antal 15–17 år vid huvudbrottet ²	% dömda före 18-årsdag ²	Antal 15–17 år vid lagföringen ¹	Antal 15–17 år vid lagföringen ²	Antal 15–17 år vid huvudbrottet ²	% dömda före 18-årsdagen ²
1990	71	71	126	56				
1991	44	44	87	51				
1992	80	83	129	64				
1993	85	86	136	63				
1994	50	51	95	54				
1995	64	73	101	72				
1996	43	52	86	60				
1997	54	64	102	63				
1998	30	32	62	52				
1999	65	65	85	76	58	58	69	84
2000	100	100	128	78	94	94	115	82

*antalet endast till enbart fängelse dömda 15–17 (enligt rättstatistiken och ålder vid lagföringen) uppgick från år 1990–2000 till 42, 22, 47, 45, 25, 35, 25, 33, 15, 3, 1)

¹ rättstatistiken

² lagföringsregistret

Tabell 29. Dagar mellan tidpunkten för brottets begående och lagföringen för lagbrytare 15–17 år vid brottstillfället som dömdes till tidsbestämda frihetsstraff

Lagförings- år	Alla 15–17-åringar med tidsbestämda frihetsstraff			Därav med LSU		
	Dömda till tidsbestämda frihetsstraff Antal	Dagar mellan tidpunkten för huvudbrottet och för domen		Dömda till LSU Antal	Dagar mellan tidpunkten för huvudbrottet och för domen	
		Medelvärde	Median		Medelvärde	Median
1990	120	246	121			
1991	83	223	120			
1992	125	344	121			
1993	132	268	138			
1994	92	352	182			
1995	98	128	57			
1996	83	262	82			
1997	99	219	86			
1998	55	409	104			
1999	81	170	98	69	105	94
2000	124	165	78	115	122	71

Tidigare utgivna forskningsrapporter

ISSN 1104-6155

- Nr 1 1994 Var står vi? Ackumulerad kunskap och erfarenhet inom institutionell missbrukarvård, utifrån en dialog forskare – praktiker
(Vera Segraeus)
- Nr 2 1997 Ungdomar i tvångsvård. Råbyundersökning 94 (Claes Levin)
- Nr 3 1997 Etiska konflikter inom tvångsvård av ungdomar (Gunnel Colnerud)
- Nr 1 1998 LVM-vårdens kvalitet enligt socialtjänstens bedömning
(Arne Gerdner)
- Nr 2 1998 Ett §12-hem för flickor. Omdefinitioner i ungdomsvården
(Berit Andersson)

ISSN 1404-2576

- Nr 1 1999 Etik och ungdomsvård. En empirisk studie av anställdas etiska problem inom tvångsvård av ungdomar. Slutrapport
(Gunnel Colnerud)
- Nr 2 1999 "Plötsligt får man lust att leva." En grupp narkomaners berättelser om sina självmordsförsök (Eva Johnsson, Mats Fridell)
- Nr 3 1999 Ungdomar från särskilda ungdomshem i Stockholms brottsliga nätverk (Jerzy Sarnecki)
- Nr 1 2000 Tvång och tillit. LVM-vård som kulturell ingenjörskonst
(Göran Johansson)
- Nr 2 2000 När anhöriga involveras. Personalens beskrivning av anhöriga på särskilda ungdomshem
(Maria Bangura Arvidsson, Malin Åkerström)
- Nr 1 2001 Vård bakom låsta dörrar. Lunden, ett LVM-hem för kvinnor
(Bengt Svensson)
- Nr 2 2001 Kommunikativ pedagogik och särskilda ungdomshem
(Per Gerrevall, Håkan Jenner, red)
- Nr 3 2001 Empati och professionellt förhållningssätt. Behandlarollen i missbrukarvården (Ulla Holm)
- Nr 1 2002 Missbrukare med psykiska störningar och psykiatripatienter. Jämförelser baserade på ASI, SASB och DMT (Bengt-Åke Armelius, Kerstin Armelius, Håkan Larsson, Elisabet Sundbom)
- Nr 2 2002 Arbetsmiljö och behandlingskultur. Jämförelse mellan SiS-institutioner och andra vårdmiljöer (Madeleine Jeanneau)
- Nr 3 2002 Bete sig normalt. Ett perspektiv på den vuxna familjehemsvården
(Göran Johansson)
- Nr 4 2002 "De kommer ut fräscha och fina". Om tvång och hemlöshet
(Lena Yohanes, Anna Angelin, Anders Giertz, Hans Swärd)

